

I S T E N | N Ő

HFM Könyvtár
20230530

A tanulmánykötet az
ISTEN | NŐ. A Dév-kultusz és a hagyományos női szerepek Indiában
című kiállításhoz kapcsolódik
Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2018

Szerkesztette: VÁLÓCZI RÓBERT

A szöveget gondozta: RUTTKAY HELGA
Fordítás: HESSKY ESZTER, SOMOGYI ESZTER, VÁNDOR JUDIT
Grafikai terv: TAKÁCS LÍDIA
Tördelés: TAKÁCS LÍDIA, MEGYERI ÁGNES
Fotók, reprodukciók: ÁMENT GELLÉRT, BALÁZS FERENC, FAZEKAS ANNAMÁRIA,
HARASZTOS ÁRON, JÓZSA DÉNES
Képfeldolgozás: LACZKOVICH VIRÁG
Reprodukciós jogok: TIKOVITS FRIGYES
Kiadói koordináció: TÜRK TIMEA

© Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2018
© Fotók: AFP/Europress, Image Comics, Raghu Rai/Magnum Photos,
Národní muzeum – Náprstkovo muzeum, Prága, Rattapallax, Reuters, Vimanika Comics
Baktay Ervin, Balogh Dániel, Marije ten Brink, Nikky-Guninder Kaur Singh, Erwin Neumayer,
Saskia Kersenboom, Sági Péter, Abhishek Singh, Válóczy Róbert, Thomas Voorter
2018 © HUNGART

Felelős kiadó: DR. BAÁN LÁSZLÓ főigazgató,
Szépművészeti Múzeum – Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2018

A Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria fenntartója
az Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nyomda: EPC Nyomda

ISBN 978-615-5304-83-5

A borítón: TAKÁCS LÍDIA grafikája

A kötet Acumin Pro és Helvetica Neue LT betűtípussal, 210 x 310 mm méretben készült,
belív: 150 g/m², ofszet, borító: 300 g/m², ofszet

ISTEN | NŐ

A
DÉVÍ-KULTUSZ
ÉS A HAGYOMÁNYOS
NŐI SZEREPEK
INDIÁBAN

TARTALOM

7 Előszó

BEVEZETÉS

15 VÁLÓCZI RÓBERT: A hindú Istenő természete és megjelenési formái
35 WOJTILLA GYULA: A nők társadalmi helyzete a korai Indiában

NŐK ÉS ISTENNŐK A HINDÚ VALLÁSOSÁGBAN

53 DEZSŐ CSABA: Himnusz az istennőhöz, aki megölte a Bivalydémont
Navarátri – Az istennő kilenc éjszakája | HÁRSVÖLGYI VIRÁG 63
65 KISS CSABA: Nők és istennők felemelkedése a *saiva* tantrában
Rádzsaszháni függők 75
77 BALOGH DÁNIEL: Anyaistennők férfitársaságban – korai feliratok
tanúsága szerint
Vaisnava testpecsétek | VÁLÓCZI RÓBERT 89
91 SASKIA KERSENBOOM: Bhógasakti – A *déavadászik* életének néma tanúja
Ratha, az istenek szekere 105
107 FERENCZI ROLAND: Istenek és istennők a tamil *Szangam* irodalomban
Lámpások 117
119 SZÁLER PÉTER: *Apszaraszok* és *jaksík*. Az isteneket és istennőket
kísérő nőalakok

NŐK ÉS ISTENNŐK AZ INDIAI MŰVÉSZETBEN

131 ALKA PANDE: Az Istenő az indiai művészetben, gondolkodásban
és irodalomban
Madhubaní festmények 143
145 ERWIN NEUMAYER és CHRISTINE SCHELBERGER:
Istenek a nyomdagépből. Az ipari képnymtatás kezdetei Indiában
Dzsajpuri márványszobrok 157
159 VÁLÓCZI RÓBERT: India – egy név, egy forma, egy istennő
Dzsáminí Ráj: Cím nélkül (Bengáli anya) | DÁVID KRISZTINA 171

NŐK ÉS ISTENNŐK A MODERN KORBAN

175 VAJDOVICH GYÖRGYI: Isten, ember vagy szuperhős?
Rámájana-átiratok a kortárs bollywoodi filmben
Szantósi Má | VÉCSEI ANNA 189
191 SZIVÁK JÚLIA: Lányok anyák, istennők – női politikusok Indiában
Bombayi bazár 203
205 SÁGI PÉTER: Nők, írónők és Mamtá Káljá az „1960 utáni”
hindí irodalomban
A hindú esküvő | PEDRYC ANNA 217
219 NIKKY-GUNINDER KAUR SINGH: Az oktatás istennője
és a lányok oktatása

EPILÓGUS

233 VÁLÓCZI RÓBERT – ABHISÉK SZINGH:
India istenei egy kortárs művész szemével (Interjú)

FÜGGELÉK

249 Irodalomjegyzék
261 A szöveg közti képek jegyzéke

ELŐSZÓ

Az Istennőhöz, vagy ahogy Indiában nevezik, Dévihez kapcsolódó különböző regionális kultuszok komoly múltra tekintenek vissza az indiai szubkontinensen. Az Indus-völgyi civilizáció korától egészen a globalizált 21. századig az Istennőt imádták és imádják ma is India lakói. Az Istennőnek – ahogyan magának a hinduizmusnak is – számos arca van, és minden arcához, minden megjelenési formájához más-más tradíció kapcsolódik. Ő a fiatal Szépség, aki elbűvöli az isteneket és halandókat egyaránt. Ő a hűséges Feleség, aki szelíden ül férje ölén. Ő az Anya, a mindenség és minden születő élet teremtője. De ő a vad Harcos is, aki elpusztítja a gonoszt és megmenti a világot a pusztulástól.

Léteznek azonban másfajta szépségek, más feleségek, másféle anyák és más harcosok is Indiában. Ők a földi nők: asszonyok, lányok és anyák. Habár ők is elbűvöltek, gondoskodóak, a teremtőerő és a harchoz szükséges erények birtokosai, mégsem szentelnek nekik templomokat, nem mutatnak be hódoló áldozatokat. Pedig nők nélkül Indiában sem lenne élet, társadalom, vallás vagy művészet. Talán az Istennő nem nő? Talán egy nő nem ugyanazokat a szerepeket veszi magára, mint egy istennő? Akkor miért különböznek annyira az emberek szemében? Ezekre a kérdésekre kerestük a választ a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum ISTEN | NŐ. *A Dévi-kultusz és a hagyományos női szerepek Indiában* című kiállításával és a jelen kötettel is.

Indiában a nőket hagyományosan a férfiakhoz való kapcsolatuk alapján határozzák meg. Ahogy már *Manu törvénykönyvében* is olvashatjuk: „a nőt nem illet meg függetlenség”.¹ Gyermekkorában az apja, majd házasság után a férje fennhatósága alá kerül, időskorában fiai gondozzák. Ez a függőség olyan elemi szintű, hogy a nők bemutatkozáskor gyakran valaki lányként, feleségként vagy anyjaként nevezik meg magukat. Az istenek, habár emberfeletti hatalommal rendelkeznek, nem függetlenek az emberi világtól. Így nem véletlen, hogy a földi társadalmi rend struktúráiba rendeződve képzelik el őket. Köztük is vannak nők és férfiak, egymáshoz való viszonyaik is ennek megfelelően alakulnak: szép számmal találunk példát testvér–testvér, szülő–gyermek, feleség–férj kapcsolatra is.

A nők hagyományos társadalmi szerepei közül az egyik leghangsúlyosabb az anyaság. A nő az anyaság révén teljesíti a társadalom által rá rótt kötelességét: megszüli és felneveli az utódot – lehetőleg egy fiút –, aki majd továbbviheti a család anyagi és szellemi örökségét. Az Istennő anyasága a teremtésen és teremtményeinek fenntartásán, táplálásán keresztül nyilvánul meg: történjék az akár a legelemibb, legelvontabb síkon – ahogy az Istennő maga Ádisakti, vagyis a világot alkotó erő –, vagy konkrétabb módon – ahogy India Anya táplálja gyermekeit, India országának lakóit.

India, ez a hatalmas és sokkultúrájú ország is több síkon létezik. „Születését” végigkövethetjük kívülről, a nyugati történelemszemlélet eszközeivel események sorozataként, melyek elvezetnek India 1947-ben megszerzett függetlenségéig. Ugyanígy tekinthetünk végig az istennőkultusz alakulásán, a beáramló indoeurópai árrák és a szubkontinensen élő őslakosok kultúrájának keveredésétől kezdve a modern Mumbai bazársorán kapható sokszorosított Durgá-képmásig. De egy másik szemszögből is nézhetjük mindezt, méghozzá belülről, a hinduizmus nézőpontjából, amelybe

India gazdag szöveghagyományán keresztül nyerhetünk betekintést. Innen nézve India ciklikus világkorszakokon átívelő, külső időhöz nem kötött rendszerben létezik, melyet a neutrális *brahman*, vagy éppen a feminin *sakti* hat át, amelyben a térnek nincsenek határai, nincsenek fizikai korlátai. Ennek az Indiának részeit és folyamatait ember alakú istenek és istennők személyesítik meg.

A nőktől elválaszthatatlan a szépség eszménye is, amelynek ábrázolása mindig fontos szerepet játszott India művészetében. Így volt ez az Indus-völgyi civilizáció anyaiistennő-szobrocskáin, és így van ez a bollywoodi filmipar közönségfilmjeinek figyelemfelkeltő plakátjain is. A telt keblű, karcsú derekú nőalakok – legyenek istennők vagy más égi lények – a fizikai tökéletesség, az érzékiség, az ideális szépség megtestesítői. Ez a szépség nemcsak a költők, festők és kőfaragók fontos ihletforrása, hanem különböző vallási eszmék és gyakorlatok eszköze is. A nő az élet négy fő célja² közül a *káma*, vagyis az élvezetek elérésének nélkülözhetetlen eszköze, és a földi gyönyörökben (*bhukti*) való rituális elmerülés, akár természetfeletti hatalom (*sziddhi*) forrása is. Egy ifjú lány lehet a tökéletes hívő metaforája is: a Krisna és Rádhá testi, társadalmi tabukat ledöntő kapcsolata szemléletes példája annak, hogy az Isten iránti odaadó szeretet (*bhakti*) minden szabályon felül áll. Bár a női szépség leplezetlen ábrázolása jelen van India szinte minden szegletében, a földi nők szépsége már korántsem mutogatni való: helye a fürkésző tekintetektől elzárva, *száriba* burkolva, az ablakok rácsai mögött van. Egy hagyományos értékrendet követő hindú családban az sem ritka, ha a házaspár tagjai egész életük során soha nem látják egymást meztelenül. A szexualitás ilyen mértékű elnyomása és a nők alávetett helyzete következményekkel jár: egyre gyakrabban hallunk nőket ért erőszakos támadásokról. Szerencsére a modernizálódó indiai társadalom kezd belátni, hogy ezek az atrocitások általában nem a nő hibájából történnek, de ez nem volt mindig így.

A nőt a feleség szerepébe helyező házassági szokások hosszú utat jártak be Indiában. India-szerte más és más hagyományai vannak az esküvői szertartásnak, egy dolog azonban közös bennük: a házasságkötés mindig fontos és nagyszabású esemény volt egy hindú család életében. Az ind kultúra nagy eposzaiban, a *Mahábháratában* és a *Rámájában* arról olvashatunk, hogy a *ksatrija* (vagyis harcos) rendbe tartozó lányok maguk választhatták ki férjüket a *szvajamvara* szertartás során. Az nyerhetette el a nemes hölgy kezét, aki teljesítette a feladatot, amire csak a legkiválóbb férfiú volt képes. Egy hős férfi mellé pedig a tökéletes feleség dukál, aki mindenben aláveti magát férje akaratainak, és teljes odaadásával állít példát India lányai elé. Legyen az eposzi hősnő vagy istennő, ha feleség lesz, attól kezdve számára mindig a férj az első.

Az újkori Indiában a lány hagyományosan nem szerelemből választ párt, hanem szülei keresnek neki a család társadalmi helyzetének megfelelő férjet, aki még nagy hozományra is számíthat. Nem ritkák a gyermekházasságok sem. Egy hindú esküvő több napig tartó ünnepségsorozatán sok száz meghívottat látnak vendégül, aminek költségeit szintén a menyasszony családja állja. A lánygyermek születését ezért igen nagy csapásként élik meg, ami gyakran okozza az újszülött vesztét. Emiatt a 20. század végére annyira megnőtt az abortuszok száma, hogy 2002-ben törvénybe foglalták, hogy az orvos nem árulhatja el a születendő gyermek nemét.

Egy másik, házassághoz kapcsolódó szertartás a *szatí*, amely a 18–19. században a nyugati utazók szemében a barbarizmus netovábbja volt. A férj halála a társadalom peremére löki az özvegyet, aki választhatta a teljes kiszolgáltatottságot, vagy követhette férjét a halotti máglyára. Annak ellenére, hogy Viktória királynő 1861-ben országosan betiltotta a szertartást, még az 1980-as években is volt rá példa.

A hindú Istennőnek van olyan arca is, amely nincs tekintettel a társadalmi konvenciókból eredő nemi szerepekre, és férfiktől függetlenül cselekszik, a férfiktől elvárt tetteket hajt végre. Méghozzá nem is akármint: többször is megmenti a világot a teljes pusztulástól. És nem is akárhogyan: csupán saját szórakoztatására. A férfi istenek olyankor hívják segítségül, amikor saját erejük nem elég az ellenség legyőzéséhez. Az Istennő harcos alakjában a világ leghatalmasabb ereje rejtőzik. Durgá, Kálí, Csámundá – nevezzük akármelyik nevén – nem különbözik sokban a földi nőktől. Azoktól a nőktől, akik szerető-, feleség- és anyaszerepük mellett harcosként küzdenek önmaguk, családjuk és országuk boldogulásáért.

Jelen kötet bevezető tanulmányai meghatározzák a vizsgálat két fókuszpontját: a hindú Istennőt és az indiai nőt. Válóczy Róbert írása elhelyezi az Istennőt a hindú

² A négy életcél (*purusártha*):
dharma – morális/vallási értékek,
artha – anyagi/világi értékek, *káma* –
 élvezetek, *móksha* – megszabadulás.

tradíciók belől, valamint megvizsgálja, hogy különböző megjelenési formái milyen hagyományos női szerepekben tűnnek fel, és ezek a szerepek milyen relációban állnak az istennőkultusz fejlődésével. Wojtilla Gyula *A nők társadalmi helyzete a korai Indiában* című munkájában a gazdag szanszkrit irodalmi hagyományt térképezi fel, és válogatott példákon keresztül mutatja be, hogy ezek a szövegek milyen társadalmi keretek közé helyezték el a nőket. Bár az általa vizsgált források a védikus kortól a 11. századi muszlim hódításig követik nyomon a nők helyzetét, az itt megjelenő alapelvek a hagyományokon alapuló kortárs indiai társadalomban is nagyrészt érvényesek.

A kötet második egysége a nők és istennők ind vallásosságban elfoglalt helyzetét járja körül. Dezső Csaba *Himnusz az istennőhöz, aki megölte a Bivalydémont* című írásában a hindú panteon egyik legnépszerűbb istennőjének, Durgának legismertebb mítoszát, a Mahisa nevű démon legyőzését és ennek jellemző ábrázolásait mutatja be egy 7. századi költeményen keresztül. Kiss Csaba tanulmányával a nők és istennők szerepének előtérbe kerülését vizsgálja fel a tantrikus hinduizmuson belül. Balogh Dániel egy istennőcsoport, a Szaptamátrikák (Hét Anyácska) középkori feliratokban megőrzött történetét vizsgálja meg, különös tekintettel arra, hogy az istennők milyen férfi isten társaságában jelennek meg a tradíció egyes szakaszaiban. Saskia Kersenboom a dél-indiai templomszolga-nők (*déavadászik*) világába kalauzol el minket egy titokzatos istennő, Bhógasakti szemén keresztül. Ferenczi Roland a dél-indiai istenvilágot mutatja be a *Szangam* költészet művein keresztül. A fejezet Száler Péter munkája zárja, amelyből a mitikus szépségekről, az *apszaraszokról* és *jaksíkról* tudhatunk meg többet.

A kötet harmadik része az indiai művészet nő- és istennőképeivel foglalkozik. Először Alka Pande vezet végig az indiai művészet évszázadain *Az Istennő az indiai művészetben, gondolkodásban és irodalomban* című tanulmányával, amelyben egy-egy szemléletes példával világítja meg a nő- és istennő-ábrázolások változásait. Aztán Erwin Neumayer és Christine Schelberger az indiai képnymutatás kezdetét és annak az indiai ikonográfiára gyakorolt hatását szemléltetik *Istenek a nyomdagépből* című munkájukban. A fejezet zárásaként Válóczy Róbert veszi sorra India jelképeit és azok társadalmi hátterét *India – egy név, egy forma, egy istennő* című írásában.

A negyedik fejezet a modern kor nő- és istennőképeinek egy-egy érdekes szegletét mutatja be. Vajdovich Györgyi a kortárs bollywoodi filmek *Rámájana*-feldolgozásait veszi sorra, és bemutatja, hogyan alakul a Ráma–Rávana–Szitá hármas egymáshoz való viszonya a 21. század filmművészetében. Szivák Júlia az indiai politika női szereplőinek lehetőségeit és eszköztárát mutatja be *Lányok, anyák, istennők – női politikuskok Indiában* című írásában. Ezután Sági Péter vezet be minket az 1960-as évek utáni hindú irodalom nőábrázolásába egy írónő, Mamtá Kálíj művein keresztül. Végül Nikky-Guninder Kaur Singh a 21. századi indiai nők társadalmi helyzetét szemlélteti az oktatás és a tudás istennőjének, Szaraszvatínak példáját alapul véve.

A kötetet egy kortárs festővel és képregényrajzolóval, Abhisék Szinghgel készült interjú zárja, melyben saját műveinek alkotási folyamatáról, az indiai képregényekről és az Istennőt érintő személyes nézeteiről is olvashatunk.

A tanulmányok között egy-egy műtárgycsoporttal vagy rövid leírással mutatunk be olyan témákat, amelyek tovább színesítik a kötetben megjelenő nő- és istennőképet. Ezek Dávid Krisztina, Hársvölgyi Virág, Pedryc Anna, Válóczy Róbert és Vécsei Anna munkái.

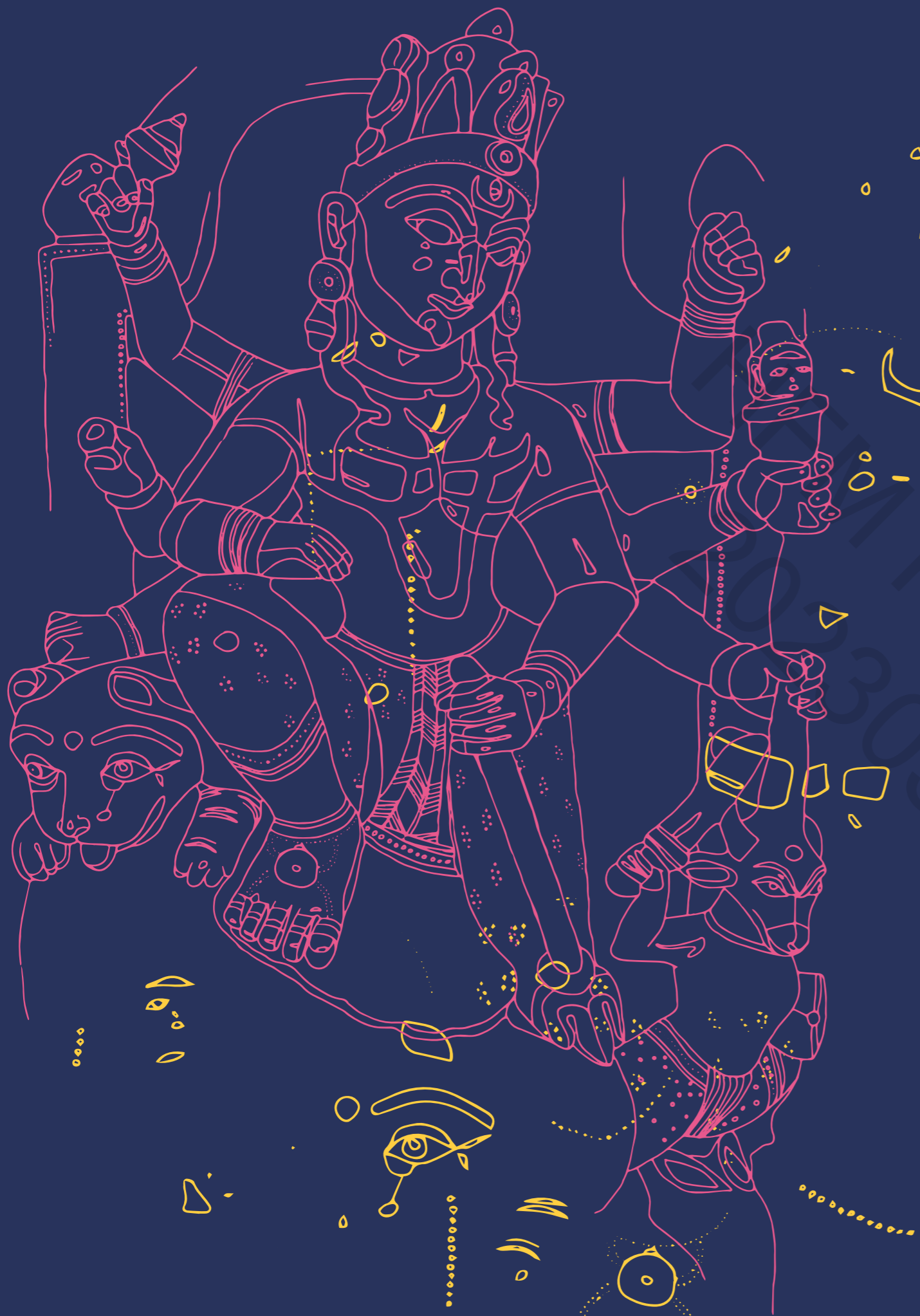
A kötetben a szanszkrit, tamil és hindí szavakat magyaros átírásban közöljük. Ezek alól kivételt képeznek a főszövegben zárójelben, vagy a lábjegyzetekben olvasható hosszabb idézetek, továbbá azok az indiai műcímek, amelyeket a főszöveg nem említ. Ezekben az esetekben az indiai nyelvekre általánosan használt IAST átírási rendszert alkalmazzuk. A helyneveket eredeti, indiai formájuknak megfelelő magyaros átírásban közöljük, kivéve azokat, amelyek indiai nevüktől független angolos formájukon keresztül honosodtak meg a magyar nyelvben (például Bombay, Delhi stb.). A nem latin betűvel írt nyelvekből (hindí, szanszkrit, tamil stb.) származó neveket szintén kiejtés szerint, magyaros formában használjuk. Ez néhány kivételtől eltekintve (például Tagore) azokra az indiai személynevekre is vonatkozik, amelyek angolos átírásban honosodtak meg a köztudatban.

Köszönettel tartozom a kötet létrejöttében fontos szerepet vállalóknak. Mindenekelőtt a szerzőknek, akik tudása és áldozatos munkája nélkül ez a kötet nem jöhetett volna létre. Köszönöm továbbá azoknak a közgyűjteményeknek (Magyar Néprajzi Múzeum, Budapest; Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba), kiadóknak (Vimanika Comics, Image Comics, Rattapallax) és magángyűjtőknek, akik lehetővé tették tárgyaik bemutatását.

Köszönöm munkatársaimnak, Dénes Mirjamnak, Fajcsák Györgyinek, Kardos Tatjánának és Kelényi Bélának szakmai segítségüket, és hogy megosztották velem értékes tapasztalataikat. Külön köszönet illeti Pedryc Annát, aki pótolhatatlan segítség volt a kötet munkálatai során. Fontos és értékes munkát végeztek a restaurátorok: Asztalos Zoltán a fa- és fém-, Csontos Katalin a kő- és kerámia-, Döbrönte-David Szilvia a fém-, Fűzes Andrea a textil-, Peller Tamás pedig a papírtárgyakba lehelt új életet. Köszönetet szeretnék mondani a fotósoknak, akik a kötet képanyagán dolgoztak: Áment Gellértnek, Harasztos Áronnak, Józsa Dénesnek, Laczkovich Virágnak, Balázs Ferencnek, Fazekas Annamáriának. Az angol nyelvű tanulmányok magyarra fordításáért köszönet Hessky Eszternek, Somogyi Eszternek és Vándor Juditnak, a szövegek precíz gondozásáért Ruttkay Helgának. Nagyon köszönöm a kötet grafikusának, Takács Lídiának, valamint Megyeri Áginak, hogy ilyen szép kiadványt adhatunk ki kezünk közül. Végül, de nem utolsósorban, köszönöm a munkáját a kötet koordinátorának, Türk Timeának.

(A szerkesztő)

BEVEZETÉS

Párvatí mint a Nagy Istennő
(Mahádeví). Észak-India,
10-11. század

VÁLÓCZI RÓBERT

**A HINDÚ ISTENNŐ
TERMÉSZETE ÉS
MEGJELENÉSI FORMÁI**

A SZERZŐRŐL

Válóczy Róbert 2011-ben végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem indológia szakán. 2010-ben Indiában, a University of Kerala kéziratgyűjteményében volt ösztöndíjas kutató. 2016-ban abszolutóriumot szerzett az ELTE Ókortudomány Doktori Programjában, disszertációjának témája a klasszikus szanszkrit nyelvű indiai színház elmélete és gyakorlata. 2015-ben Tagore-ösztöndíjasként az ELTE Indológia Tanszékének tudományos segédmunkatársa, ugyanettől az évtől kezdve a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum indiai gyűjteményének kurátora. Kutatási területe az ind kultúrtörténet és India 18–19. századi képző- és iparművészete.

Mi is pontosan a hinduizmus? És vajon mi benne az Istennő és az istennők szerepe? Az első kérdésre legegyszerűbben azt a választ adhatjuk, hogy a hinduizmus a harmadik legtöbb követővel rendelkező „világvallás”, amely kisebb-nagyobb vallási irányzatok, hitrendszerek és filozófiai iskolák gyűjtőneve. Főleg Indiához köthető, de jelen van Dél-Ázsia más országaiban és az indiai diaszpórákkal együtt a világ sok szegletébe eljutott. Maga az elnevezés a 19. század óta létezik és angol írók tollából született. Alapja, a *hindú* szó szintén idegen eredetű. Bár az Indus folyó szanszkrit nevéből (Szindhu) származik, a szó arab-perzsa alakjából (Hind) képzett jelzőt mégis a muszlim hódítók használták először India lakosaira. Jelentése csupán annyi volt, hogy „India (Hinduisztán) nem-muszlim lakosa”. Végül a 17. századtól kezdve saját magukat kezdték így nevezni, hogy megkülönböztessék magukat India többi régi és új nagy vallásától: az iszlámtól, szikhizmustól, buddhizmustól, dzsainizmustól, kereszténységtől.

A hinduizmus ernyője alá gyűjtött irányzatok sokszínűsége szinte felmérhetetlen. Egyes elemei közelről nézve akár teljesen ellentétesek is lehetnek egymással, mindre egyöntetűen jellemző tanítás vagy rítus nincs. Ezért lehet, hogy egyszerűbb életmódként, mint vallásként tekinteni rá. Már csak azért is, mert a hinduizmusban általában – de korántsem kivétel nélkül – a vallás szorosan összefonódik a társadalom struktúrájával. A hinduizmus nem térítő vallás, hindúnak csak születni lehet.¹ Legtöbb törvénye és eszméje a hindú társadalom négyes felosztásán kívül állókra értelmezhetetlen.² Általánosságban elmondható, hogy ha valaki hindú, akkor aláveti magát egy vallási és erkölcsi szabályrendszernek (*dharma*); hisz a reinkarnációban és abban, hogy cselekedeteinek hatása (*karma*) van következő életére, a legszentebb szövegnek és megkérdőjelezhetetlen kinyilatkoztatásnak tartja a Védákat, igyekszik erőszakmentesen (*ahinszá*) élni, és tisztelni egy istenségcsoport egy vagy több tagját.³ Ez a hindú panteon – egy Indiában népszerű szófordulattal élve – 330 millió tagból áll, akiknek nagy része istennő.⁴

Akkor ki is a hinduizmusban az Istennő? Ha körbenézünk India vallásos ábrázolásai között, zavarba ejtő az istennők sokszínűsége, ha nem is több milliót, de több százat tisztelnek a hinduizmus különböző válfajaiban. A *dévík*, ahogy India legtöbb nyelvén az istennőket nevezik, sok más vallásban is jelen vannak, de általában csak mellékszereplők a központi férfi figura mellett. Nem így a hinduizmusban, amelyben a legkorábbi, árja telepések megérkezése előtti folyóvölgyi kultúrától a 21. század neohindú irányzataiig jelen vannak, hol központi, hol kevésbé központi, de fontos szerepben. Az istennőkultusz forrásait ezért érdemes ott keresnünk, ahol India vallási rendszerének alapjait is keresnénk.

AZ ISTENNŐKULTUSZ FORRÁSAI

Az Indus-völgyben a Kr. e. 4. évezredben jelentek meg tömegesen a neolitikus jellegű települések, de már a Kr. e. 6. évezredből is előkerültek emberi jelenlét nyomai.⁵ A mai Pakisztán területén elhelyezkedő néhai városokban, mint Harappá és Mahendzsó Daró, ahol az öntözéses gazdálkodást folytató városi kultúra meglétéből kiindulva egy olyan társadalmi és vallási közeget feltételezhetünk, ahol a termékenységnek és ezzel a nőiségnek kiemelt szerepe volt. Ami leginkább megalapozza az istennőkultusz elméletét, az a területről előkerült nagyszámú női alakot formázó terrakottaszobrocska, pecsételő és a női nemi szerv ábrázolásaként azonosított kőgyűrű.

Nagyjából a Kr. e. 2. évezred közepén északnyugat felől indoeurópai népcsoportok kezdtek beáramlani és elkeveredni a szubkontinens őslakóival. A magukat *árijáknak*, vagyis nemeseknek nevező kultúra több hullámban érte el a szubkontinentet és hatolt egyre beljebb. Képviselői magukkal hozták saját vallásukat, melynek értékrendje életmódjuknak megfelelően alakult: isteneik a természet erőit és törvényeit személyesítették meg, legfőbb isteneik harcias férfiak voltak, akik démonok és a *dászák* (szolgák) népe felett győzedelmeskedtek. Szent szövegeik a szóban hagyományozott Védák voltak, melyek közül a legkorábbi, a *Rig-véda* himnuszai szolgálnak forrásként a korai védikus vallás megismeréséhez.

A védikus panteonban több istennő is helyet kapott, de egyik sem foglal el központi szerepet a férfiak uralta világban. Közülük a legtöbb, szám szerint 21 himnusz Usaszhoz, a hajnal istennőjéhez szól. A fiatal és szépséges Usasz a napisten, Szúrja szekere

„Ki vagy te, Nagy Istennő? – kérdezték az istenek.
Én vagyok maga a *brahman* – válaszolta.”

Déví-upanisad, 1.

¹ Ahogy a hinduizmust érintő minden kijelentés, ez sem általános érvényű. Bizonyos neohindú irányzatok – például az ISKCON (Krisna-tudat Nemzetközi Szervezete) – Indián kívül jött létre és nincs tekintettel a betérni vágyó származására.

² Az úgynevezett *varna* (szín) rendszer négy részre osztja a hindú társadalmat: *bráhmanákra* (papok), *ksatrijákra* (harcosok), *vaisjákra* (kereskedők) és *súdrákra* (szolgák). Léteznek ezen a négyes felosztáson kívül állók (az érinthetetlenek), akik mégis részei a hinduizmusnak: ők a rendszer belső szabályainak működése miatt kerültek a rendszer peremére, nem pedig azon kívülre.

³ Brockington 1996, 20–28.

⁴ Foulston–Abbott 2009, 1–3, 40–41.

⁵ Basham 1986, 11.

1 | Szúrja, a védikus napisten
Közép-India, 13–14. század

előtt halad, miközben megteszi útját az égbolton. A védikus istennők főleg a termékenységkel és a gazdagsággal állnak kapcsolatban. Bár nem játszanak központi szerepet, érdekes, hogy gyakran nem alá-, hanem mellérendeltségi viszonyt látunk köztük és férjparjaik között. Ilyen például Prithivi, a földistennő és Djausz, az égbolt, akiket a himnuszok szinte mindig együtt említnek. Az istennőknek megvan a saját, nélkülözhetetlen szerepük, amelyeket csak ők tudnak betölteni.

A két kultúra találkozásakor látszólag a betelepülő áryák vallási rendszere kerekedett felül, és az őslakosok anyaisztennője évszázadokra eltűnik a szemünk elől. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy megszűnt volna létezni. Mackenzie Brown szavaival élve az istennő „a »föld alá« vonult, és az írástudatlan, »kulturálatlan« földművesek szívében és lelkében élt tovább”.⁶ Ez a továbbélő, írásos hagyományok nélküli istennőkultusz a Kr. u. 1. évezred közepéig csak ritkán bukkan a felszínre, de az biztos, hogy kölcsönhatásba lépett az elit réteg által képviselt védikus, bráhmánikus vallással. Ezt a kölcsönhatást érhetjük tetten az istennők szerepének és számának a késő védikus szövegekben és az eposzokban (például a *Mahábhárata* késői, Kr. u. 1–3. században íródott fejezeteiben) megfigyelhető növekedésében, vagy a korszak tárgyi emlékei között szép számmal megtalálható terrakotta termékenységistennő-figurák formájában.

A népies és a teologizált vallásosság kettőssége és ezek állandó kölcsönhatása általános jelenség az ind kultúrában. Ahogyan a védikus vallás folyamatosan magába olvasztotta a népi eredetű hagyományokat, úgy a népies vallás is kezdte felvenni a védikus-bráhmánikus struktúrákat. Ennek eredményeként a fennmaradt szövegelemek kezdetben szórványos istennőkultusza az 1. évezred közepén már egy új formában tör felszínre. A Kr. u. 5–6. században keletkezett *Dévímáhátma* (Az Istennő nagysága) című gyűjteményes szövegben⁷ megjelenik a Nagy Istennő, vagyis Mahádévi koncepciója. Eszerint az eddigi különálló istennőalakok egy Istennővé olvadnak össze, melynek különböző, az adott szituációhoz megfelelő megtestesülési formája a többi istennő. Ez az új nézőpont bizonyára nem ezzel a szöveggel született. Az Istennő mítoszainak összetettségéből sejteni lehet, hogy a szöveg egy hosszú fejlődési folyamat írásba foglalt végeredménye. A *Márkandéja-purána* részét képező, 13 fejezetre osztott és nagyjából 700 verset tartalmazó mű gyorsan nagy népszerűsége tette szert, amit a fennmaradt kéziratok nagy számából sejtethetünk. Szövegét a mai napig recitálják az Istennőhöz köthető vallási ünnepek alkalmából.

6 Mackenzie Brown 1990, 2.

7 A szöveg angol fordítását lásd Coburn 1991. Coburn az 5–6. századra datálja a *Dévímáhátma* keletkezését, amit a szöveggel foglalkozó más kutatók (Mackenzie Brown, Kinsley) is megerősítenek. Yokochi (1999ab) ezzel szemben epigráfiai, kéziratnani és ikonográfiai kutatásai alapján a 8. századra teszi a szöveg keletkezését. Lásd Dezső Csaba tanulmányát jelen kötetben.

2 | Anyaisztennő. Észak-India,
Kr. e. 4. század előtt

3 | Női fej. Észak-India,
Gupta-kor, Kr. u. 4–6. század

4 | Istennő. Kelet-India,
10–12. század

A *Dévímáhátma* főleg az Istennőhöz kapcsolódó mítoszok gyűjteménye, és nem foglalkozik részletesen az Istennő természetével és világmindenségben betöltött szerepével. Ennek igénye pedig az Istennő kultuszának térnyerésével együtt növekedett. Bár a Nagy Istennő alakja nem meghatározó a későbbi „nagy” *Puránák* (*mahápurána*)⁸ szövegeiben, az Istennő valamely megjelenési formája tevékeny és potens alakként jelenik meg a férfi istenek mítoszaiban.⁹ A maskulin és feminin erők egyre inkább polarizálódtak, és a Kr. u. 1. évezred második felében kialakuló teista vallási csoportok már vagy egy férfi istent (például Visnut), vagy az Istennőt állítják tiszteletük központjába. A feminin teremtményt, a *saktit* megszemélyesítő Istennő követőit *sáktáknak*, a köré épülő tradíciót pedig *sákta* irányzatnak nevezzük.

A *sákta* irányzat fejlődése és terjedése során az Istennő mélyebb értelmű jelentése és az univerzummal való kapcsolata is feltárulkozott. A rendszerezettebb elméleti vizsgálódásnak lett az eredménye a 11–12. században keletkezett *Dévi Bhágavata-purána* című szöveg, melynek célja, hogy bemutassa a végső valóság természetét és ezt a mindenk felett és mögött álló erőt femininként határozza meg. A szöveg sokat merít a Krisnát az imádat középpontjába állító, két-három száz évvel korábbra datálható *Bhágavata-puránából*. A címek hasonlósága sem véletlen: a *sákta purána* az eredeti *Bhágavata* eszközeivel élve és magát az elődhöz viszonyítva helyezi az Istennőt Visnu/Krisna és ezzel minden más istenség fölé. Hasonló célt szolgál a *Dévi Bhágavata-purána* egyik központi része, a *Dévígítána* (Az Istennő éneke) nevezett szöveg, amely az istennőt Bhuvanésvariként (A Mindenség Úrnője) mutatja be, aki az egész univerzum teremtő anyja és a teremtett világ védelmezője.

Az Istennő mindenható természetének és ősi jellegének hangsúlyozására a *sákta* szekták a Védákhoz kapcsolódó Upanisadok mintájára a Kr. u. 10–15. században megírták a Dévi nyolc saját Upanisadját, melyekben az Istennő azonosul az univerzum minden egyes alkotóelemével, köztük a korábban semleges nemű *brahmannal* is.¹⁰

AZ ISTENNŐ TERMÉSZETE

Az Istennő természetének megértéséhez ismét az egyik alapvető forráshoz, a *Dévímáhátma*hoz kell fordulnunk. A szöveg megalapozza a Mahádévi legfontosabb tulajdonságait, amit a későbbi szövegek pontosítanak és kiegészítenek.

A *Dévímáhátma* három nagyobb történet köré épül, amelyek nemcsak az Istennő egy-egy fontos cselekedetét mutatják be, hanem az Istennő természetének különböző aspektusaira is rávilágítanak. Egyrészt a kezdetektől jelen lévő, alakatlan erőként megjelenő (*nirguna*), másrészt megtestesült (*szaguna*), az isteneknél és démonoknál is nagyobb hatalommal bíró, cselekvő formáját mutatják be, harmadrészt pedig azt, hogy az Istennő hogyan jelenhet meg egyszerre egy és mégis számtalan alakban.

Az Istennő fizikai alak nélküli (*nirguna*) természetének legfontosabb meghatározó tulajdonsága, hogy ő a *sakti*, vagyis az ősi, kozmikus energia, amely az univerzum mozgásáért és működéséért felelős; továbbá ő *májá*, vagyis az egyszerre negatív és pozitív természetfeletti, illuzórikus hatalom; és ő *prakriti* is, vagyis az őanyag, amelyből az univerzum fizikai része összetevődik.¹¹

8 A *Puránák* (*purána* = régi) istenek legendáit és királyok genealógiáját tartalmazó, a Kr. u. 3–11. században íródott szövegyűjtemények. Jelentőségük alapján 18 „nagy” és 18 „kis” *Puránát* különböztetnek meg.

9 Mackenzie Brown 1990, 6.

10 Olivelle 2008, xxxiii.

11 A népszerű metaforában a feminin *Prakriti* táncával elkábítja a maskulin *Purusát* és a *májá* hálóját szövő köré, ami a születés, vágyakozás és halál végtelen körforgását eredményezi. Biernacki 2007, 3.

5 | Visnu Madhu és Kaitabha ellen küzd. Nyugat-India, 19. század

A *Dévímáhátmja* első története két *aszura* (démon) legyőzését meséli el, ami jól érzékelteti az Istennő alak nélküli megjelenésének tulajdonságait. Amikor Visnu a teremtés passzív szakaszában (*pralaja*) elmélyedve pihent a világoceánon lebegő Ananta kígyó hátán, akkor a füléből kifolyt fülzsír az óceánba csöppent. Ebből két démon született, Madhu és Kaitabha, akik a Visnu köldökéből kinövő lótoszon ülő Brahmá ellen fordultak. Ekkor Brahmá megrázta a lótosz szárát, hogy ezzel felébressze Visnut meditatív álmából (*jóganidrá*), Visnu azonban nem ébredt fel. Ekkor Brahmá magához az álomhoz, az istennőként megszemélyesített Jóganidrához fordult, hogy vonja vissza bénító hatalmát (*májá*) Visnu végtagjaiból, hogy az felébredve elpusztítsa a démonokat. Az istennő teljesítette Brahmá kérését, így Visnu felébredve végzett a démonokkal, a démonok világoceánba folyó zsírjából pedig létrejött a világ.¹²

Az Istennő Jóganidráként és Mahámájáként megnevezett alakja azt szemlélteti, hogy a teremtésért felelős Visnu az Istennő jóindulatának köszönhetően képes cselekedni. Nemcsak arra képes, hogy a *májá* hatalmával elbódítsa Visnut, hanem arra is, hogy hatalmát visszavonva lehetőséget adjon a teremtésre. Ebből máris felvetődik a kérdés, hogy ebben az esetben ki a legfőbb hatalom és kinek köszönhető valójában a teremtés aktusa? Ha már maga a teremtés is az Istennő jó szándékának köszönhető, akkor minden élőlény – köztük az istenek is – az ő alárendeltjei. Ennek a gondolatnak a részletes kifejtésére majd a *Dévi Bhágavata-puráná*ban kerül sor, ahol az Istennő már egyértelműen az egyetlen teremtőként jelenik meg.

A *Dévímáhátmja* második két történetében az Istennő már nemcsak elvont erők alakjában, hanem fizikai formában (*szaguna*) is jelen van.

A második könyv központi eleme a Bivalydémon (Mahisászura) legyőzése, ami a mai napig az Istennő egyik legnépszerűbb mítosza.¹³ Mahisa (bivaly) hősies cselekedetek végrehajtásáért cserébe azt a kegyet kapja, hogy egyetlen férfi se győzhessen le harcban. Nagyravágyásában az istenek ellen fordul, akik nem képesek megfékezni az *aszurát*. Az istenek dühé felszítja belső hőjüket (*tédzsasz*), amely kisugárzik testükből és a tér egy pontjára összpontosul. Ebből a hőenergiából születik meg Durgá. Az istenek átadják egy-egy fegyverüket a harcos istennőnek, aki könnyűszerrel legyőzi a démont, majd szertefoszlik. Ebben az esetben még nincs szó arról, hogy Durgá az istenek testet öltött *saktija* lenne, csupán az istenek dühéből eredő hő megtestesülése.¹⁴ Az istennő és az istenek viszonyának értelmezése is ellentmondásos. Vajon az istennő az istenek alárendeltje, mert belőlük jött létre, vagy éppen ellenkezőleg, felsőbbrendű hatalom, aki elvégzi azt a feladatot, amire a férfi istenek nem voltak képesek?¹⁵

A harmadik, több fejezeten (5–10.) átívelő történeteszl számos démon, köztük Sumbha és Nisumbha, az *aszura* testvérpár legyőzését meséli el, az Istennő természetének egy újabb fontos aspektusát szemléltetve: az Istennő egyszerre egy, és mégis sok különböző formája van. Az *aszura* testvérpár tízezer év vezeklés után találatot

12 *Dévímáhátmja* 1.54–73. A mítosz népszerű volt már a korábbi hagyományban is. A *Mahábháratában* olvasható változat szerint viszont az Istennő egyáltalán nem kap szerepet az eseményekben, melyek központi szereplője maga Visnu, aki az *aszurák* legyőzése okán megkapja a Madhuszúdana nevet is. *Mahábháratá* 3.194.8–30.

13 Lásd Dezső Csaba tanulmányát és a Navarátri ünnepről szóló leírást jelen kötetben.

14 A dühből születés aktusa többször is visszaköszön a hindu mitológiában, és nemcsak istennők, hanem istenek, például Bairava esetében is, aki Siva dühéből jön létre.

15 Coburn 1997, 36.

érdemesnek arra, hogy Brahmá kegyét elnyerjék. Ekkor azt kívánták tőle, hogy legyőzhetetlenek legyenek. Brahmá teljesítette a kérésüket, mire az *aszurák* az istenek ellen fordultak. Az istenek az Istennőhöz folyamodtak segítségért, aki ismét vállalja, hogy megmenti a világot és szembeszáll a démonok seregével.

Először két démon, Csanda és Munda tör az Istennő életére. Ekkor a Dévi olyan dühös lesz, hogy arca elsötétedik és arcából előtör Kálí, a Fekete, aki végez a démonokkal. Innen kapja majd a Csámundá nevet. Az *aszurák* ezután egész seregükkel az Istennő ellen vonulnak. Ekkor a Dévi előhívja a hét férfi isten (Brahmá, Visnu, Siva, Szkanda, Indra, Varáha, Narasimha) saját *saktiját*, ami egy-egy istennő (Bráhma, Vaisnavi, Máhészvári, Kaumári, Aindrí, Váráhí, Náraszimhí) formájában testesül meg. A hagyomány ezt az istennőcsoportot a Hét Anyának vagy Anyácskának (Szaptamátrikák) nevezi.¹⁶ Az istennők felülkerekednek a démonseregen, akik ekkor segítségül hívják legerősebb szövetségesüket, a Raktabídzsa (*rakta*: vér, *bídzsa*: mag) nevű démont, akinek minden kiontott és földre csöppent vérből egy új démon sarjadzik. Az istennők nehéz helyzetbe kerülnek, de Dévi utasítja Csámundá-Kálít, hogy igya meg a démon véré, hogy az ne hullhasson a földre, így sikerül végezniük az *aszurával*. Mikor már Nisumbha szíve is az Istennő szigonyának hegyére kerül, Sumbha csalással vádolja meg Dévít, amiért nem saját maga küzd, hanem segítői háta mögé bújik. Ekkor az Istennő magába olvasztja a *mátrikákat* és egyedül végez a démonok vezérével.

A *Dévímáhátmja* általában egyes számban használja a *sakti* szót, és egyértelműen az Istennővel azonosítja.¹⁷ A harmadik történet ezzel szemben a *sakti* értelmezésének egy másik lehetőségét is megmutatja. Ebben az értelemben a *sakti* olyan energia, amely a férfi istenekből előtörő istennők formájában testesül meg, akik nem a hagyományos értelemben vett hitvesek vagy kísérők. Míg Siva felesége a hagyomány szerint Párvatí, addig *saktijának* neve Máhészvári, aki Sivától (más néven Mahészvarától, a Nagy Istentől) örökli fegyvereit és külső tulajdonságait.¹⁸ Itt még nem alakul ki a *sakti* Sivához való szoros kötődése, ami később a *sákta* csoportoknál lesz általános.

A *Dévímáhátmja* jól szemlélteti, hogyan is beszélhetünk egy nagybetűs Istennőről, akinek számos önálló, valamely férfi istenhez szorosabban kapcsolódó megjelenési formája is van. A másik irányból megközelítve az istennőket tekinthetjük egy Istennő vagy a nőnemű energia különböző megnyilvánulási formáinak. Ezzel szemben a férfi istenek esetében ezt már nem jelenthetjük ki ilyen egyértelműen. Bár a férfi istenségek lényegét is alaktalan (*nirguna*), egyesült formában képzelhetjük el, az istennő nemcsak áthatja a világ minden részét, hanem ő maga alkotja a világmindenséget is. Ezért különböző megnyilvánulásai sokkal egyértelműbben állnak közel egymáshoz, mint a férfi istenek, akiknek alaktalan formája nem kapcsolódik ilyen szorosan a teremtett világhoz.¹⁹ Az istennők sokszínűségére jellemző, hogy gyakran csoportokba rendezik őket. Ilyen csoport a már korábban említett Hét Anyácska, vagy a 64 tantrikus *jógini*,

6 | Démonokat evő Csámundá Nyugat-India, 19. század

16 A *mátrikák* száma és a közéjük tartozó istennők kiléte forrásonként és hagyományonként eltérő. Általában valamilyen *saiva* kontextusban ábrázolják őket, Siva, Kárttikéja vagy Ganésa társaságában. A *mátrikák* és a férfi istenek viszonyáról lásd Balogh Dániel tanulmányát jelen kötetben.

17 Coburn 1996, 38.

18 Az Anyácska név is a lényegi kapcsolatot hangsúlyozza az isten és a megtestesült *saktija* között, mivel a *saktik* nevei az adott isten nevéből, úgynevezett magánhangzó-fokozással előállított, szoros kapcsolatot feltételező elnevezés.

19 Hawley 1996, 6.

7 | Gangá, a Gangesz folyó istennője. Nyugat-India, 19. század

a tíz Mahávidjá, vagy a újkori hinduizmusban a kilenc Durgá. A szinte végtelen számú megjelenési forma különösen szembeötlő India déli részén, ahol minden falunak megvan a maga helyi istene (*grámadévatá*), aki szinte mindig egy istennő.²⁰

AZ ISTENNŐ MINT TEREMTŐ ANYA

A hívők leggyakrabban „anyának” (Má, Mátá, Ammá) szólítják az imádatuk középpontjában álló Istennőt, az istennők pedig több okból érdemelhetik ki ezt a megszólítást. Egyrészt azért, mert mitológiájukban szerepel a gyermeknemzés vagy az anya-gyermek kapcsolat motívuma, másrészt azért, mert a legfontosabb anyai funkciók (teremtés, táplálás, védelmezés) közül legalább egyet betöltenek, harmadrészt pedig egyszerűen a tiszteletadás kifejeződéseként kapják ezt a megszólítást.

Szinte minden istennő kapcsolatban áll az anyaszereppel, bár a legtöbbszörnek nincs kapcsolata a termékenységgel. Az Istennő a világ teremtésében való szerepe miatt azonosítható anyaként, hiszen ő ilyenformán életet hoz létre – pont úgy, ahogy egy anya. Ehhez pedig nincs szükség arra, hogy az adott istennő mitológiájának része legyen a gyermeknemzés vagy éppen a férfi istenhez való kötődés. Még az olyan vérszomjas és vad istennők is, mint Kálí, kiérdemlik a „Má” megnevezést.²¹ A teremtmények gyermekeként való védelmezése szintén az anyaszerep része. Durgá, aki rendszerint megóvja a világot a pusztulással fenyegető démonoktól, szintén az egyik legfontosabb anyafigura.

Az anya tápláló és fenntartó funkciója különösen hangsúlyos a Földdel valamilyen kapcsolatban álló istennők esetében. A védikus földistennő, Príthiví és párja, Djausz, az égbolt, a *Rig-véda* tanúsága szerint az univerzum szülői,²² akik a világot és magukat az isteneket is teremtették. Ebben a kontextusban Príthiví a világ Anyja, aki nemcsak az élet forrása, hanem a belőle származó világnak legfőbb táplálója és fenntartója is. A szent folyók termékeny és tápláló vizük révén szintén kiérdemelték a legfőbb anya titulust. Gangá istennő (a Gangesz folyó megszemélyesített istenalakja) egyszerre maga a folyékony *sakti*, vize pedig az anyatejben is rejlő életadó elixír (*amrita*).²³

Az anyai funkciókat – teremtés, védelmezés, táplálás – betöltő istennők mellett megtaláljuk azokat is, akik ténylegesen kapcsolatban állnak a gyermeknemzéssel, vagy valamilyen anya-gyermek viszonyt alakítanak ki. A védikus Aditi mintegy az anyaság megszemélyesítése. Legfőbb – és egyetlen – meghatározó tulajdonsága, hogy ő az Áditják anyja.²⁴

20 Whitehead 1921, 17.

21 Menon 2001, 42.

22 *Rig-véda* 1.159.

23 Eck 1996, 137.

24 Kinsley 2005, 9.

A *Dévímáhátmjában* is feltűnő Hét Anyácska nemcsak nevükben kapcsolódnak az anyasághoz. „Mátrikák” összefoglaló néven több istennőcsoport is szerepel az ind vallási irodalomban. A *Mahábhárata* több epizódjában is előkerülnek a Siva fia, Kárttikéja születésével kapcsolatos történetekben. Az alapvetően félelmetes és vad attitűddel rendelkező istennőket azzal bízza meg Indra, hogy végezzenek az újszülött hadistennel. Amikor az istennők a gyermek közelébe érnek, mellükből tej fakad, erőt vesz rajtuk anyai ösztönük, és arra kéri a gyermeket, hogy anyjaiként fogadja el őket.²⁵ A Kárttikéjával²⁶ kapcsolatos történet több formában is előkerül az eposzban, de az események kimenetele mindig ugyanaz: a gyermek közelsége megbabolázza a tomboló istennőket, akik alaptermészetüknél fogva veszélyesek a gyermekekre. A hindú ikonográfia már ebben az új minőségükben, gyermekkel a kezükben ábrázolja leggyakrabban a Hét Anyácskát.

AZ ISTENNŐ MINT A HŰSÉGES FELESÉG

A *pativratá*, vagyis a férjének (*pati*) örök hűséget és alázatot fogadó (*vrata*) nő ideálja az istennők világától sem idegen. Ezek az égi feleségek példaként szolgálnak a földi nők számára abban, hogy azok hogyan teljesítsék ideális feleségként a nők szent kötelességeit (*sztrídharmá*). Az istenek és istennők társadalmi szerepeknek megfelelő besorolása már a védikus irodalomban megfigyelhető. A *Rig-véda* himnuszaiiban találhatunk példát mindenféle családi kapcsolatra, köztük a férj-feleség viszonyra, és olyan himnuszt is, amelyben maga az istenek közötti házasságkötés a központi téma.²⁷

A modern hinduizmus nagy isteneit szintén istennőkkel az oldalukon képzelik el, de a férj-feleség kapcsolat különösen a Visnu–Laksmí és Siva–Párvatí párosnál hangsúlyos, Brahmá és Szaraszvatí mitológiája ilyen szempontból kevésbé kiterjedt. A *Rig-véda* folyóistennőjét, Szaraszvatít a *Puránák* idejére kapcsolják össze Brahmával, akinek felesége lesz, és ezzel részese a teremtés folyamatának: mikor Brahmá a világ teremtésére készül, meditációba kezd, melynek hatására teste kettéoszlik egy férfi és egy női részre. A női fél Szaraszvatí, akivel majd Manut, az első embert nemzik.²⁸

A *Rig-védában* gyakran találkozunk a *srí* fogalmával és megszemélyesített alakjával, Srí istennővel. A *srí* egy olyan külső-belső tulajdonság, amellyel minden királynak rendelkeznie kell, vagy megszerzésére kell törekednie. Magában foglalja a hatalmat, szépséget, dicsőséget, magas rangot. Srí istennő így általában a bőség, a gazdagság és minden pozitív dolog jelképe, aki a hozzá szóló himnusz (*Srí-szúkta*) leírása szerint „aranyként ragyogó, sárga fényű, arany- és ezüsthűzért viselő, Holdként ragyogó, a gazdagság megtestesülése”.²⁹ Srít a későbbi hagyomány Laksmíval azonosítja. Srí-Laksmí több istennel – Szómával, Dharmával, Indrával, Kubérával, Visnuval –

8 | A végtelenség kígyóján, Anantán fekvő Visnu. A köldökéből kinövő lótoszon Brahmá, lábainál Laksmí és Bhudévi. Nyugat-India, 19. század

25 *Mahábhárata* 3.215.18.

26 Kárttikéja (más néven Szkanda) mint a *par excellence* gyermek a későbbi, *saiva* tradíciónak is része. Jellemző ábrázolásain Párvatí ölében (Szkandamátá) vagy Siva és Párvatí társaságában (Szómaszkanda) jelenik meg.

27 Például Szúrjá, a napisten (Szúrja) lányának házassága Csandrával, a Holddal. *Rig-véda* 10.58.

28 *Matszja-purána* 3.30–47.

29 *Rig-véda*, *Khiláni*, 2.6.

9 | Nárájana (Visnu)
Nyugat-India, 18–19. század

10 | Laksmí. Nyugat-India,
18–19. század

kerül kapcsolatba, akiknek felesége lesz. Mindig éppen annak, aki az adott himnusz vagy tradíció szempontjából az istenek királyaként jelenik meg. Srí férjének uralkodói mivoltát hangsúlyozza, és azt, hogy férje rendelkezik mindazokkal a pozitív tulajdonságokkal, amelyekkel egy királynak rendelkeznie kell.

Az Istennő Visnuval való kapcsolatát a *Visnu-purána* így foglalja össze:

Ahogy Visnu a földre száll különböző alakjaiban – ugyanúgy tesz hitvese (*szahájani*), Srí is. Így amikor Visnu Aditi fiaként, törpe alakjában született meg, Laksmí egy lótusból jelent meg. Mikor Visnu volt Rághava (Ráma), ő volt Szítá, mikor az isten Krisna volt, az istennő Rukminí lett. Ha Visnu más formában jelenik meg, Srí akkor is mellette áll. Ha az isten égi lény alakjában testesül meg, akkor istennő lesz, ha halandóként, akkor ő is halandó lesz aszerint változtatva alakját, ahogy Visnunak megfelel.³⁰

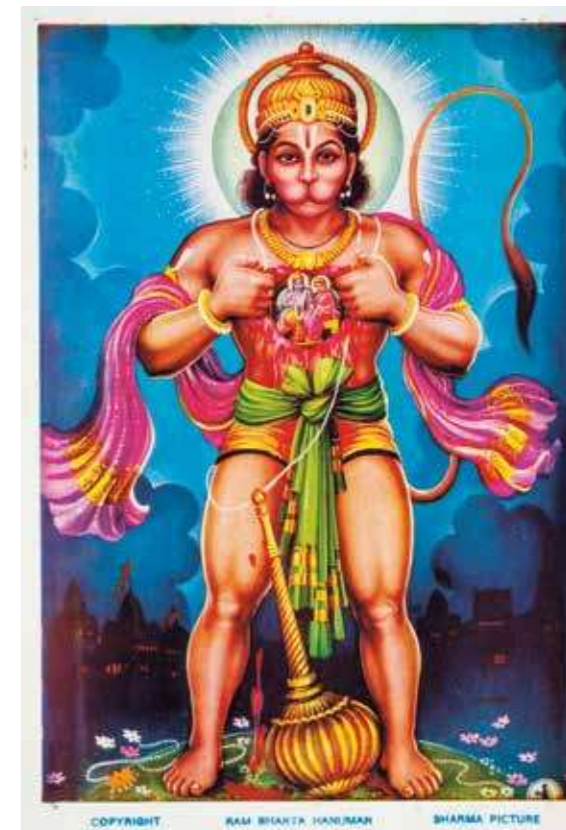
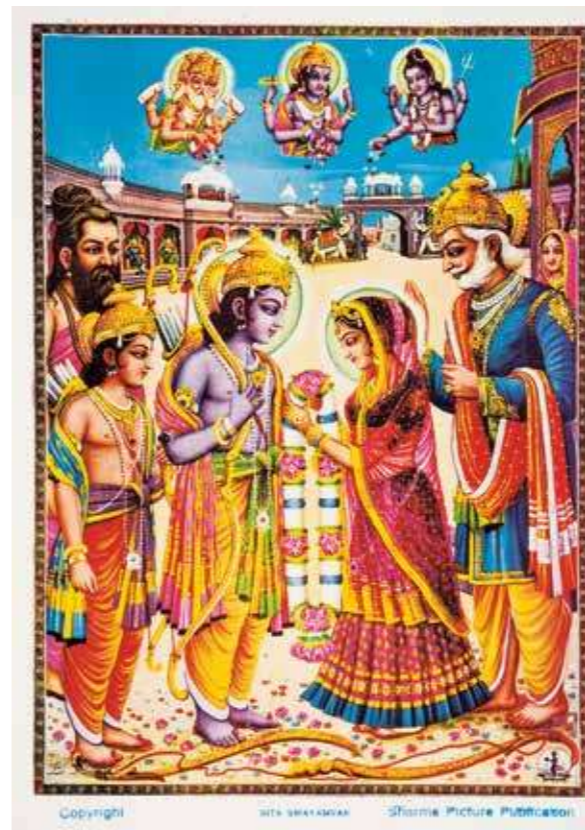
Srí-Laksmí kapcsolata Visnuval a Kr. u. 4. század körül alakul ki, a *Samudramanathana* (Tejőceán kiköpülése) mítoszának megjelenése idején.³¹ Az istenek a Tejőceán kiköpülésével akarták megszerezni a halhatatlanság italát (*amrita*), de a tenger más kincseit is rejtett magában, többek között Laksmí istennőt. A Visnut középpontba állító *Puránák* szerint Visnu a leghatalmasabb, az istenek királya, aki égi birodalmában, Vaikunthában uralkodik. Laksmí királynő lesz, de egyértelműen Visnu árnyékába kerül, ahol betölti ráruházott szerepét: jelenlétével legitimálja Visnu királyi hatalmát, és ő lesz az ideális feleség, aki a végtelenség kígyóján, Anantán fekvő Visnu lábát masszírozza. Ha egymás mellett ábrázolják őket (Laksmínárájana), akkor Visnu négykarú, istenekre jellemző ikonográfiával rendelkezik. Mellette Laksmí inkább ünneplő *szárít* viselő, egyszerű földi nőhöz hasonlít.³² Párosuk a mai indiai hétköznapiakban is kapcsolódik a házassághoz. A hindú házassági szertartás során a férj Visnu, a feleség Laksmí szerepét ölti magára szimbolikusan.³³

30 *Visnu-purána* 1.9.142–146.

31 *Mahábhárata*, 1.5. 13.

32 Kinsley 2005, 29.

33 Rhodes 2011, 5.

Szintén a Visnu–Laksmí kettőshöz kapcsolódik egy másik, talán még népszerűbb férj-feleség páros. A Kr. e. 2. és a Kr. u. 2. évszázad között keletkezett *Rámájana* című eposz főszereplője Ráma, aki Visnu hetedik földi megtestesülése (*avatára*) – és ahogy a korábban idézett *Matszja-purána* szakasz is kifejti, Visnu bármely megjelenési formája mellé az ideális feleség formájában Laksmí is új alakot ölt, hogy Szítá formájában legyen a megtestesült isten hitvese. Maga a *Rámájana* még nem hangsúlyozza Ráma és Szítá isteni származását, viszont a történet későbbi feldolgozásai már egyértelműen Visnuval azonosítják Rámát, így Szítából is istennő válhatott. A 14. századra Észak-Indiában már ők a legfőbb isteni páros, akiknek templomokat is emeltek.³⁴ A *szítá* szó már a védikus szövegekben is előfordul „barázdá” jelentéssel. Innen származik kapcsolata a földdel, ami születési mítoszában is tetten érhető. A *Rámájana* szerint Dzsana-ka király szántás közben akad rá a gyermekre, aki az eke nyomán kifordul a földből.³⁵

Több istennő és főhős (Szávitrí, Damajantí) megtestesít az ideális feleség és tökéletes nő erényeiből jó néhányat. Közülük messze Szítá a legnépszerűbb és legfontosabb példája a hitvesi odaadásnak, aki személyes sérelmei ellenére sem kételkedik férjében, mindig ragaszkodik hozzá és teljesíti parancsait. Ő az ideális *pativratá*, aki teljes mértékben elköteleződik férje iránt, és az eposz története során ennek számtalanszor tanúbizonyságát is teszi: Szítá követi férjét a tizennégy évig tartó száműzetésbe és vállalja az erdei élet minden gondját, vagy mikor Hanumán hátára akarja venni Szítát, hogy kimenekítse Lanká szigetéről, a nő megtagadja, mert nem érhet hozzá másik férfihoz.³⁶

A *Rámájana* hetedik, utolsó könyvében (*Uttarakánda*)³⁷ olvasható események egyértelműen alátámasztják Szítá tökéletes feleség voltát. Ráma viszont korántsem a tökéletes férj mintaképe, hanem inkább az ideális király megtestesítője, aki személyes érdekei elé helyezi a nép akaratát és a szokásjog követelményeit. Miután Ráma győzedelmeskedett Rávana felett, Szítá örömmel üdvözlí férjét és hálálkodik a megmentésért. Ráma viszont közli feleségével, hogy e hősiesség tette leginkább a család becsületének megóvása motiválta, nem pedig szerett feleségének megmentése.³⁸ Ráma továbbá arra kéri Szítát, hogy vesse alá magát tűzpróbának, hogy bebizonyosodjon, nem esett-e csorba becsületén, miközben egy másik férfi házában raboskodott. Miután Szítá kiállja a tűzpróbát, Rámával együtt visszatérhet Ajódhjába, Ráma fővárosába. Időközben kiderül, hogy Szítá gyermeket vár. Bár a tűzpróba után férje nem kételkedik a nő tisztaságában, a nép már nem bízik benne. Ezért Ráma, királyi kötelességét tiszteletben tartva, száműzi feleségét a királyi udvarból. Szítá egy pillanatig sem vádolja férjét,

11 | Szítá férjválasztása (*Sita Swayamvar*).
Sharma Picture Publication,
Bombay, 1980-as évek

12 | Hanumán, szíve helyén Rámával és Szítával. *Ram Bhakta Hanuman* (Hanumán, Ráma bhaktája). Sharma Picture, India, 1980-as évek

34 Kinsley 2005, 65.

35 *Rámájana* 1.5.14–15.

36 *Rámájana* 5.35.32.

37 Az *Uttarakánda*t valószínűleg később illesztették a *Rámájana* főszövegéhez, és azt az erősödő ortodox nézetet tükrözi, amely sokkal szigorúbbá vált a rituális tisztaságot és a nők jogait illetően. Basham 1986, 415.

38 *Rámájana* 6.103.6.

13 | Siva Szatí holttestét viszi
Calcutta Art Studio, Kalkutta,
1880 körül

hiszen csak kötelességét teljesítette, és a férj olyan a feleségnek, mint isten.³⁹ Szítá a száműzetésben egy ikerpárnak, Kusának és Lavának ad életet, akik néhány év múlva találkoznak apjukkal és elmesélik neki Szítá történetét. Ráma visszahívja feleségét Ajódhjába, ahol Szítá nyilvánosan kijelenti, hogy ha nem vétkezett, akkor hadd térjen vissza anyja keblére. Ekkor megnyílik a föld, és hatalmas trónus emelkedik ki belőle, rajta Bhúmi, a földanya, aki maga mellé veszi Szítát és elnyeli őket a föld. Ráma dühösen visszaköveteli feleségét, de a föld nem hallgat szavára és néma marad.

Siva és Párvatí párosa szintén a férj-feleség kapcsolat mintaképe. Laksmíval ellentétben, akinek alakját mítoszai több férfi istenhez is kötik, Párvatí csak Sivával együtt létezik, akitől még a halál sem választhatta el. Párvatí az epikus korban lesz fontos istennő, ekkor Siva első feleségének, Szatínak reinkarnációjaként tekintenek rá.

Szatí, Daksa király lánya Sivát imádta gyermekora óta. Elhagyta királyi otthonát és az erdőben kezdett hosszú vezeklésbe, hogy felkeltse az isten figyelmét. Siva fel is figyelt a fiatal lányra, feleségül vette és hegyi otthonába költöztette. Daksa nem nézte jó szemmel lánya döntését, hogy egy hegyi remete felesége legyen. Hatalmas áldozati szertartást szervezett, amelyre meghívta az összes istent és halandót, kivéve Sivát. Szatí annyira felháborodott a férjét ért sértésen, hogy visszatért szülővárosába és apja szeme láttára tűzzel emésztette el testét. Sivát elöntötte a gyász és felesége testét a vállára véve belekezdett világot elpusztító *tándava* táncába. Az istenek, hogy elkerüljék a világ pusztulását, Visnuhoz fordultak, hogy fékezze meg Sivát. Visnu követte a dühöngő istent és *csakrájával* darabokat vágott le Szatí testéről, amelyek a földre hullottak.⁴⁰ Mikor Siva észrevette, hogy kedvese testéből semmi sem maradt, lenyugodott és visszatért a Kajlászára, hogy újra elmélyedjen a meditációban.

Szatí Párvatíként született újjá, és továbbra is Siva iránt érzett szerelme vezette minden tettét. Szerette volna visszakapni férjét, aki a Kajlásza-hegy tetején elmélyülten meditált. Párvatí Káma, a szerelem istenének segítségével elérte, hogy Siva új testében is belésszeressen és maga mellé vegye. Gyermekük is született: a harcos isten, Szkanda.

Szatí és Párvatí fontos változást hozott Siva isteni természetének értelmezésében is. Siva egy kisebb jelentőségű védikus viharistenből (Rudra) egy hegyekben élő, társadalmon kívüli aszketikus alakká, majd a *saivismus* központi Nagy Istenévé (Mahésvara) alakult. A társadalmi rétegződésen (*varna*-rendszer) és az életszakaszoknak megfelelő kötelezettségeken (*ásrama*-rendszer) alapuló bráhmánikus társadalom legfőbb istene nem lehetett kívülálló a saját maga uralta rendszeren. Szatí és Párvatí kellett ahhoz, hogy Siva magányos, aszketikus alakja két lépésben – először férjként, majd apaként – családfőként (*grihasztha*) beilleszthető legyen az *ásrama*-rendszerbe. Siva „domesztikálásával” párhuzamosan az Istenről is elhelyezték a társadalmi struktúrákat megidéző rendszerben. A *saiva* tradícióban Párvatí az Isten legfelsőbb formája, aki már nem az univerzumot alkotó és átható erő független megtestesülése, hanem *Siva saktija*.

39 Rámájana 7.48.

40 Azokat a helyeket, ahol Szatí testének darabjai a hagyomány szerint földet értek, ma az Isten szent helyeként tartják számon. Ezek a helyek az úgynevezett *saktipíthák*, ahol az Isten egy-egy megjelenési formájának szenteltek templomot.

14 | Siva, Párvatí és Ganésa
Nyugat-India, 19. század

14 | Siva, Párvatí és Ganésa
Nyugat-India, 19. század

AZ ISTENNŐ MINT SZÉP SZERETŐ

Az eposzokból kiolvasható vallási rendszer átmenetet képez a védikus áldozatközpontú vallás és a későbbi, „érett” hinduizmus között. Míg a védikus áldozatok célja a mennyország elérése, addig az eposzokban már feltűnik a *móksha* mint elérendő cél. A *móksha*, azaz megszabadulás, az egyetlen módja, hogy az ember kitörhessen a reinkarnációk folytonos rendszeréből (*szamszára*), amit a pozitív és negatív cselekedetek eredménye (*karma*) irányít. A megszabadulás elérhető rituálék, titkos tudás, vagy *bhakti*, azaz az isten odaadó szolgálata révén. A *Bhagavadgítá*ban Krisna tanítja Ardzsunát arra, hogy az isten megmenti azt a hívőt, aki érdemessé válik rá. Az egyetlen, mindenható Isten megszabadulásra vezető imádata a *Puránák*ban (például a *Bhágavata-puráná*ban) kristályosodik ki. A *bhakti* mozgalom a Kr. u. 7–8. században kapott lendületet Dél-Indiában, majd a 13. századra a szentként tisztelt költők jóvoltából északon is elterjed, és a 16. században kap új lendületet.

A *bhakti*, mint a megváltás eszköze, felbukkan a Sivához, a Visnuhoz és a Dévihez kapcsolódó hagyományokban is. A *vaisnava bhakti* középpontjában leggyakrabban Visnu nyolcadik megtestesülése, Krisna áll, aki a jádavák hercegének, Vasudévának és feleségének, Dévakínak gyermekeként látott napvilágot. Dévakí zsarnok bátyja, Kansza azt a jóslatot kapta, hogy hűgának születendő gyermeke keze által fog elpusztulni, ezért végezni akart a gyermekkel. Vasudéva és Dévakí viszont elcserélik a gyermeket, aki Nandához, a vrindávani pásztornép királyához és feleségéhez, Jasódához kerül. Krisna felcseperedve vonzó ifjúvá serdül, aki ellenállhatatlan fuvolajátékával táncra csábítja a falu tehénpásztorlányait (a *gópikát*), köztük Rádhát, aki kötelezettségeiről megfeledkezve, szerelmes csodálattal keresi a földre szállt isten kegyeit.

Míg Ráma és Szítá az ideális férj-feleség kapcsolat példája, addig Krisna és Rádhá az isten és (isten)nő egy másféle lehetséges viszonyának mintaképe. Ez a viszony nem a megszokott, hindú társadalom által jóváhagyott viszonyok egyike, hanem éppen azoknak bizonyos fokú áthágása. A történetet elmesélő források és értelmezéseik eltérnek abban, hogy Rádhá már másnak a felesége-e vagy nem, az azonban biztos, hogy Krisnával semmilyen társadalom által jóváhagyott kapcsolatban nincs.⁴¹ Ez a szeretői viszony megszegi és egyben újraértelmezi a hagyományos értékrendszert: az Isten szolgálata minden más szabályon felül áll, hiszen ezen keresztül érhetjük el Isten és a megszabadulást. Így válik Rádhá és Krisna kapcsolata az isten és az ideális hívő metaforájává.

Rádhá csak Krisnával együtt értelmezhető, külön története nincs. A korai *vaisnava* irodalomban neve nem, vagy csak ritkán bukkan fel mint a *gópik* egyike. A *gópik* – Rádhán kívül – nincsenek nevesítve, csak egy csoport, akik nem tudnak szabadulni a Krisna iránti szenvedélyükből, és családjukat hátrahagyva indulnak az erdőbe

41 Krisna később megnősül. Nyolc főfelesége közül Rukminí és Szatjabhámá kap saját kultuszt. Bár vannak olyan szekták, amelyek Rádhát is a feleségek közé sorolják, a hagyományos listákban nem szerepel a neve. Kinsley 2005, 92.

15 | Krisna. Dél-India, 18–19. század

Krisna fuvolájának dallamára. A *Bhágavata-purána* jóváhagyja az asszonyok viselkedését, mivel az igaz elhivatottság heves érzelmeket produkálhat és akár az irányítást is elveszthetjük magunk felett.⁴²

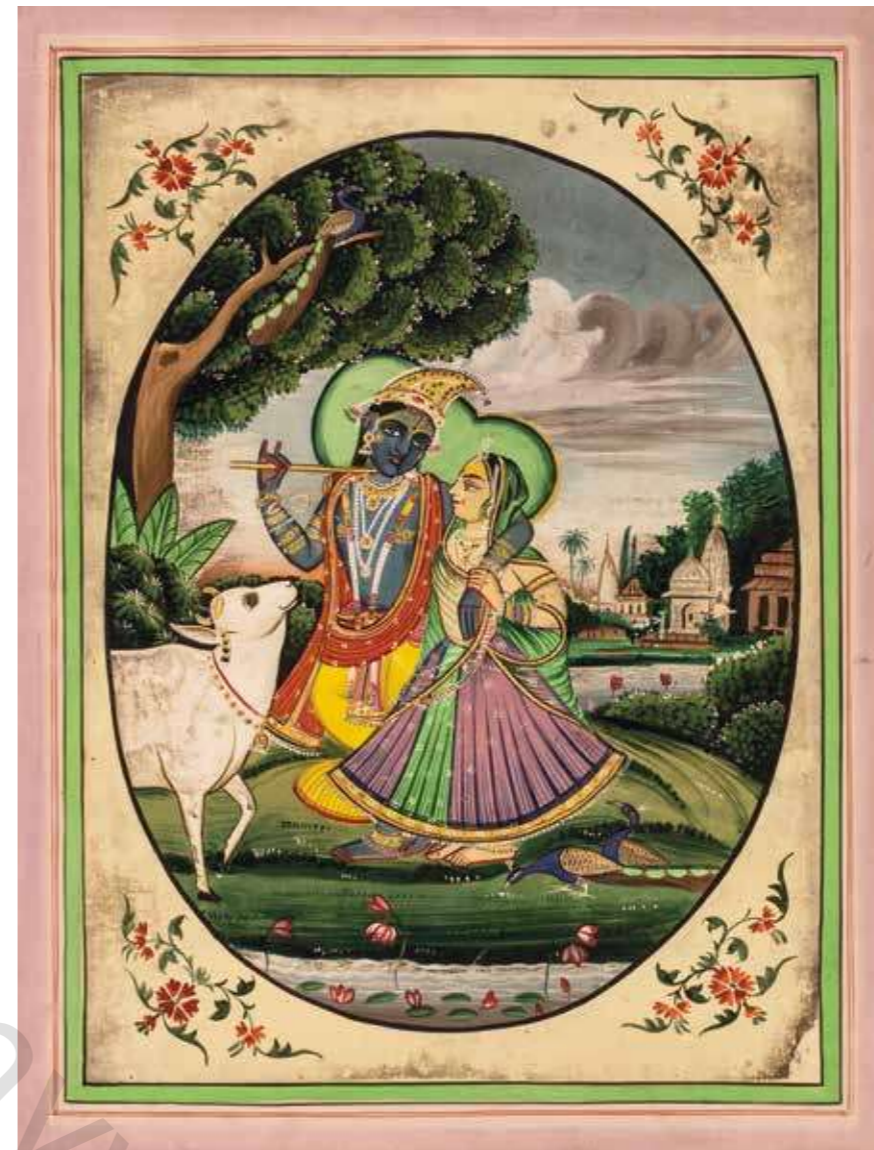
Rádhá a Dzsajadéva *Gíta Góvinda* című, 12. században íródott művében kap főszerepet, ahol az ő szemszögéből ismerjük meg Góvinda (vagyis Krisna) iránti szerelmét. Dzsajadéva a be nem teljesülő szerelmet és a fizikai vágyódást, illetve az általuk kiváltott belső vívódást ábrázolja. Bár a szerző nem mondja ki, utal rá, hogy Rádhá másnak a felesége, és az események helyszíne – egy mindentől elzárt erdő – szintén a társadalmi konvencióktól való elrugaskodást hangsúlyozza. A Krisna-Rádhá viszony hitviták alapja is lett.

Egy másik fontos vallási irányzat, ami a férfi és (isten)nő közötti nem hagyományos kapcsolatra épít, az a Kr. u. 5. században megjelenő, de szövegeit a 8. századtól rögzítő *tantra*. A tantrikus rituálé célja az istennel vagy istennővel való egyesülés elérése. Az ehhez szükséges tudást a rítusok végrehajtója (*szádhaka*) titkos tanítás formájában kapja meg egy beavató mestertől. A rituálé eszköze a meditáció, melynek fontos része az isten vagy istennő vizualizációja. Ezt *mantrák* (hangok, szavak), *jantrák* (mágikus diagramok) és a tantrikus szertartás öt eszköze, az alkohol, a hús, a hal, a *mudrák* (kéztartások) és szexuális aktus vagy az abból származó váladékok segítik. Az alapvetően tisztátalan anyagok használata támogatja a rítus gyakorlóját abban, hogy transzcendentális állapotot vagy mágikus képességeket (*sziddhi*) szerezzen.

A tantrikus világszemlélet a férfi és női energia, Siva és az ő *saktija* dualitásán alapul. A *szádhaka* a rituális vizualizáció során önmagát Sivával, a szexuális aktus során partnernőjét pedig az Istennővel azonosítja, és mintegy újraalkotja Siva és *saktija* teremtés előtti egységét.⁴³ A nők tárgyiasítása és eszközként való használata ebben az

42 *Bhágavata-purána* 11.14.23–24.

43 Brockington 1996, 248.

16 | Krisna és Rádhá Észak-India, 19. század

esetben egyértelműnek tűnik, a helyzet azonban ennél jóval összetettebb. A világ – és különösen a társadalom – dualitásainak és az erre épülő szabályoknak az áthágása különösen fontos szerepet kap a tantrikus rituálék során: így a nemek társadalmi hierarchiájának felismerése és annak felülírása azzal, hogy bizonyos tradíciókban a *szádhaka* a férfi isten szerepében magát az Istennő alá vizualizálja, amit a szertartás során felvett szexuális pózokkal is megerősítenek.⁴⁴

AZ ISTENNŐ MINT VAD HARCOS

A *Váju-purána*⁴⁵ szerint az Istennőnek két, egymástól gyökeresen eltérő oldala van. Egyrészt a fehér (*szitá*), amely az Istennő békés megjelenési formáinak forrása. Ezek az istennők – például Párvatí, Gaurí, Annapurná – anyák, lányok, feleségek, akik hűen szolgálják férjeiket. Az Istennő másik oldala fekete (*aszitá*), amelyből vad és veszélyes formái erednek. Ezek az istennők önállóan, férfi társ nélkül cselekszenek, világokat teremtenek és pusztítanak el saját kedvük szerint.⁴⁶ Az istennőkultust földrajzilag is két részre oszthatjuk. Dél-Indiában Srí-Laksmí, északon – különösen északkeleten – Kálí, Durgá.

A harcos Istennő alakja a *Dévimáhátmjában* tűnik fel teljes pompájában és marad állandó szereplője a hindú hitvilágnak. Az Istennő számos harcos alakkal bír, melyek közül kétségtelenül az egyik legnépszerűbb Durgá. Az oroszlánon utazó, sokkarú és -fegyverű istennőhöz nincs hasonló a védikus hagyományban, alakja minden bizonnyal a nem-*árja* tradícióból ered. Alkohol iszik és húst eszik; olyan határterületekhez, nehezen megközelíthető, hegyvidéki helyekhez (Vindja-hegység) kötik, ahová csak nagy erőfeszítések árán lehet eljutni. A Bivalydémont legyőző alakját (Mahisászuramardini)

44 A nők pozitív szerepéről a tantrában lásd Biernacki 2007, az istennők és nők szerepének változásáról a tantrában pedig Kiss Csaba tanulmányát a jelen kötetben.

45 *Váju-purána* 9.75–85.

46 McDaniel 2004, 5.

17 | Falu szélén álló oltár
Baktay Ervin felvétele, 1927

a 4. századtól kezdik képzőművészeti alkotásokon ábrázolni, kultusza a 6. századra szilárdul meg.⁴⁷ Elsődleges feladata, hogy megvédje a világot az univerzum rendjét fenyegető démonoktól, akiket a férfi istenek nem képesek legyőzni. A harctéren életre hívott segítői is istennők, nem szorul férfiak segítségére a győzelemhez.

Durgá teljesen figyelmen kívül hagyja a nőknek szánt szerep korlátait, és olyasmiben jeleskedik, amiben a férfiak szoktak – győz a harctéren. Kultuszának korai szakaszában nem rendelik hitvesként vagy *saktiként* egy férfi istenhez sem. A szokásos nőszereptől eltérő viselkedését emelik ki mítoszainak azok a momentumai, amikor ellenfelei túl gyöngének tartják a harchoz, vagy küzdelem helyett inkább feleségül akarják venni. A *Dévimáhátmjában* Mahisa úgy véli, hogy az istennő túl törékeny és túl szép ahhoz, hogy szerelmi játékokon kívül másra is jó legyen, és egy férfi – jelesül az ő maga – védelmébe kellene helyeznie magát, hogy teljesítse kötelességét mint nő.⁴⁸

A társadalmi szerepek ilyen mértékű áthágása azonban ismét azzal a következménnyel jár, hogy alakját előbb-utóbb elkezdik átértelmezni és besorolni a hindu társadalom struktúrájába. A 2. évezred elejétől Párvatival kezdik azonosítani, aki a *Dévi Bhágvata-purána* szerint minden istennő forrása, de így egyúttal Siva *saktijává* és hitvesévé, valamint Szkanda és Ganésa anyjává is válik. Bengálban és Észak-Indiában, ahol a kultusz a mai napig a legerősebben jelen van, Durgápúdzsá idején a harcos-, az anya- és még a lányszerepet is magára ölti.⁴⁹ Dél-Indiában ehhez képest inkább vadságát hangsúlyozzák: veszélyben van az, aki közeledni mer hozzá.

Az Istennő vad és félelmetes arca a kezdetektől jelen van az ind vallásosságban. A Védák istennői általában békések, főleg a termékenységgel és a gazdagsággal állnak kapcsolatban. De már köztük is akadnak kivételek. Nirriti istennőt csak kevésszer említik a *Rig-véda* himnuszai, amikor mégis, akkor vad természetét emelik ki és azt remélik, hogy elkerüli az emberek lakta területeket. Az aranyhajú, de teljesen sötét bőrű és ruhájú istennőt a pusztulással, a haraggal, az öregséggel és a halállal hozzák kapcsolatba. Lakhelye délen van, a holtak birodalmában.⁵⁰

Az Istennő betegségekkel, katasztrófákkal és pusztulással való kapcsolata vélhetően a népies nem-árja kultúrából ered és ebben a környezetében meghatározó maradt a mai napig, de ezzel párhuzamosan a hinduizmus fő irányvonalában is megjelent. A népies tradícióba illeszkednek a falvakhoz kötődő istenek (*grámadévatá*) is, akiket leginkább Dél-Indiában, akár településenként eltérő névvel és formában tisztelnek, így számuk biztosan több százra tehető. Közös tulajdonságuk, hogy legtöbbjük istennő, szorosan kapcsolódnak az adott településhez, gyakran vad és félelmetes természetűek, és betegségekkel, katasztrófákkal hozzák őket kapcsolatba. Ha a faluban járvány tör ki, akkor úgy tartják, hogy az Istennő mutatja meg magát, így főleg azért könyörögnek hozzá, hogy maradjon távol a falutól. Ilyen istennő Manaszá, a kígyóistenő, vagy Sítalá, a himlőhöz kapcsolódó istennő, délen pedig az esőistenő, Máriaamman. Gyakran nem antropomorf alakban jelennek meg, hanem a falu szélén álló szikla, egy fa, vagy *múrti* nélküli szentély formájában tisztelik őket.⁵¹ Helyi szinten ezek az istennők gyakran fontosabbak, mint a nagy hindu istenalakok, akik az univerzum globális működéséért felelnek, a falu mindennapi életének alakulása azonban a *grámadévatá* kezében van.⁵² Szoros kapcsolatban vannak a faluval és a földjével. Ezt olyankor is láthatjuk, amikor csak egy fej van a földre téve azt kifejezve, hogy az istennő teste maga a falu.

A falusi istennők eredetmítoszaiban gyakran megjelennek a nők ellen elkövetett sérelmek. A dél-indiai Máriaamman története szerint egy fiatal *bráhmána* lányt elcsábított

egy *bráhmánának* öltözött érinthetetlen. Mikor a lány erre rájött, dühében és szégyenében öngyilkos lett. Majd istennőként született újjá és porrá égette az őt elcsábító érinthetetlen férfit. Egy másik történet szerint Máriaamman nagyon erkölcsös és hű feleség volt, aki ezért különleges képességeket is kiérdemelt az istenektől. Egyszer meglátott két *gandharvát* szerelmi aktus közben, és feléledt benne az irigység, minek következtében viselkedése megváltozott, s különleges képességeit elvesztette. Férje azt hitte, hogy felesége azért változott meg ennyire, mert hűtlen lett hozzá. Ezért megkérte fiát, hogy végezzen az anyjával, és a fiú le is vágta az asszony fejét. Végül az asszonyt új életre keltik, de közben testét egy érinthetetlen nő testével cserélik el, így Máriaamman feje *bráhmána*, míg teste érinthetetlen.

Ezek az istennők nem felelnek meg a hagyományos női szerepeknek. Általában nincs férjük,⁵³ és a férfikkal szembeni ellenérzésüket fejezik ki azok az ünnepi szertartások, amelyek során hím állatokat áldoznak fel a tisztelükre, s amelyeket ilyenkor az adott istennő „férjének” neveznek.

Ha van istennő, aki még inkább kívül áll az indiai társadalom megszokott keretein, az Kálí, vagyis a Fekete. A rémisztő megjelenésű és pusztító magatartású istennő a halottégetők környékén él és a csatatéren elhullott démonok véréből és húsából lakmározik.⁵⁴ Alakja az 1. évezred közepén, a *Puránák* történeteiben jelenik meg: csaták előtt kéri segítségét az ellenség elpusztításához,⁵⁵ máshol pedig a tolvajok patrónusa.⁵⁶ A *Dévimáhátmjában* az Istennő dühének megtestesüléseként Csanda és Munda, valamint Raktabídza démonok legyőzésében segít. A 10. század körül feltűnő istennőcsoport, a tíz Mahávidjá egyikeként Szatí dühének és zabolátlan energiájának megtestesülése is. A *Linga-puránában* egy újabb, *saiva* szemszögű eredettörténete is megjelenik. Siva feleségének, Párvatínak segítségét kérte a Dáruka nevű démon legyőzéséhez. Párvatí ekkor belépett Siva testébe, ahol a Tejőceánból előkerült, majd Siva által lenyelt méregtől átalakult Kálívá, aki Siva testéből előtörve végez a démonnal. Dáruka véréből azonban őrvongásba kezd, ami az egész világ pusztulásával fenyeget. Ekkor Siva a tomboló Kálí lábait elé veti magát, és amikor az istennő rátafos, felismeri férjét és újra megnyugszik. Szintén Sívával kapcsolatos az a Dél-Indiában élő mítosz, mely szerint Siva híveinek védelmében táncversenyre hívja ki Kálít, aki alulmarad a versenyben. Kálí ábrázolásain ezzel szemben rendszerint az istennő kerekedik Siva fölé, ő uralkodik az isten felett. Kálí legnépszerűbb ábrázolása (Daksinakálí) szintén azt a pillanatot jeleníti meg, amikor Dáruka legyőzése után Kálí Siva testén tapos. Kettejük szexuális aktus közben ábrázoló képeken szintén Kálí a domináns fél.

Kálí alakja kettősséget hordoz magában: démonok legyőzésével a világ rendjét állítja helyre, de véruktól megrészegült őrvongása a világ pusztulásával fenyeget. A kelet-indiai tantrikus *sákta* tradíció⁵⁷ ezt a két aspektus között feszülő ellentétet

18 | Az istenek hódolnak a Síván álló Bhadrakálí (Békés Kálí) előtt. Nyugat-India, 19. század

47 Kinsley 2005, 96.

48 *Dévimáhátmja* 5.16.46–65.

49 A Durgápúdzsá idejére a lányok visszatérhetnek szülőházukba a férjük családjától – ahol házasságkötésük után élnek –, ezért Durgát is kapcsolatba hozzák a hazatérő lánygyermekkel. Kinsley 2005, 113.

50 *Rig-véda* 10.59.

51 Ez az istennőkultuszra alapvetően is jellemző tulajdonság. Az Istennőt nem-antropomorf alakban többek között a *jóni*, azaz a női nemi szerv stilizált formája, a lótusz, és a szertartások során különböző edények is szimbolizálják. Az istennők formaváltozatairól lásd Alka Pande tanulmányát jelen kötetben.

52 Kinsley 2005, 198.

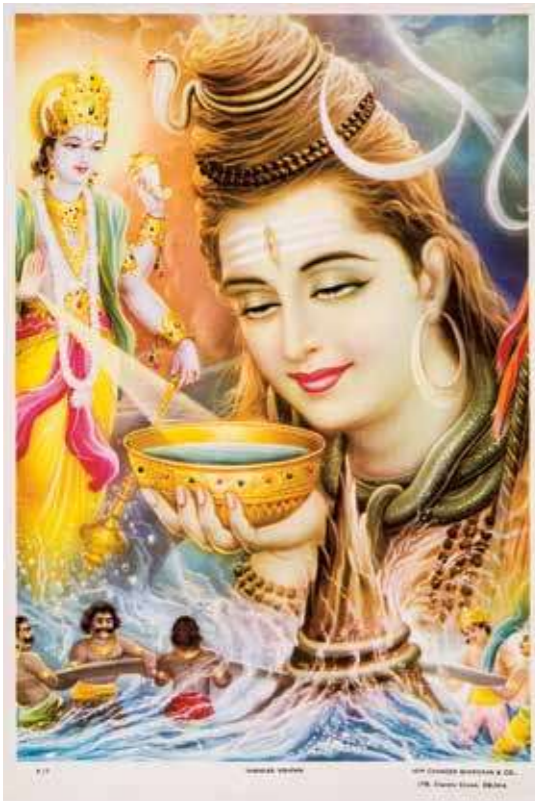
53 Bizonyos ünnepek alkalmával az istennő szimbolikus házasságot köt a falu előjárójával, ezzel is hangsúlyozva a falu iránti elköteleződését és szoros kapcsolatát. Brubaker 1978, 298.

54 Kálí rendszerint véráldozatot is követel híveitől. A kalkuttai Kálígháton lévő templománál a mai napig mutatnak be állatáldozatot az istennőnek.

55 *Agni-purána* 185.11–15, *Garuda-purána* 38.

56 *Bhágavata-purána* 5.9.12–20.

57 A bengáli *sákta* tradícióról bővebben lásd McDaniel 2004.

19 | Siva megissza a *haláhala* mérget, ami a Tejőceán kiköpülésekor került elő. *Shankar Vishpan* (Siva a méreggel). Hem Chander Bhargava & Co., Delhi, 1980-as évek

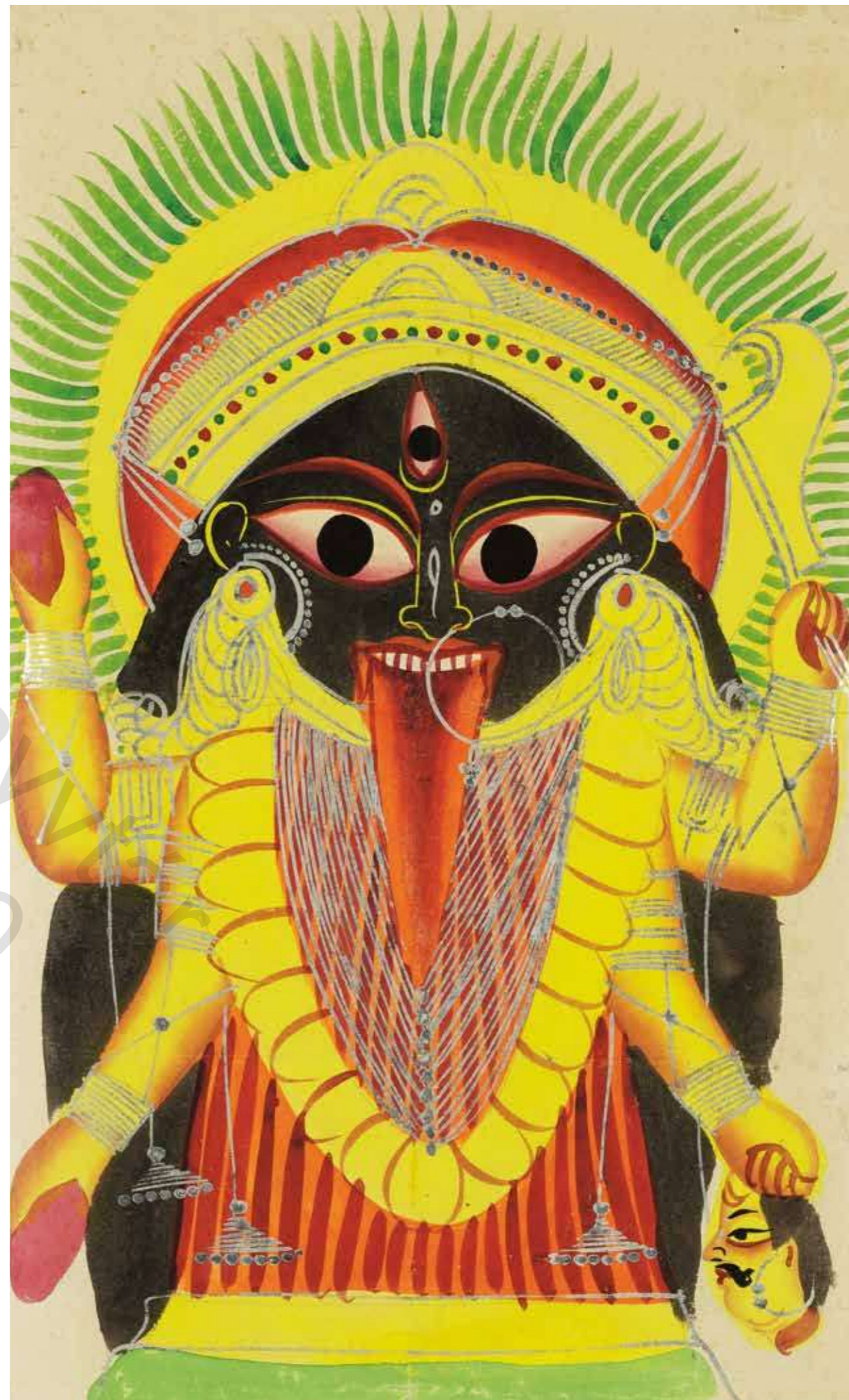
20 | Daksinakáli. Calcutta Art Studio, Kalkutta, 1880 körül

építette be a kultuszába, melynek középpontjában Kálí mint a mindenség anyja áll. Kálí teremtette a világot, így az univerzum titkainak is ő a legfőbb ismerője. A tantrikus vallásgyakorló (*szádhaka*) a rituális azonosulás (*szádhana*) során vizualizálja az istennőt, és szinte hősiest tettet hajt végre azzal, hogy Kálí rettenetes színe elé járul, és arra próbálja kényszeríteni, hogy fedje fel előtte az univerzum titkait.

ÖSSZEGZÉS

Ha végignézzük az ind Dévi-kultusz forrásait, az Istennő számos alakban és változatos körülmények között tűnik fel előttünk. Az Indus-völgyi civilizáció termékenység-istennője és a belőle eredő népies istennőkultusz az árja bevándorlók férfiközpontú vallásával találkozva néhány évszázadra háttérbe szorultak, és csak a Kr. u. 5. század környékén jelentek meg ismét a bráhmanikus vallás fősodrában. Ekkor a számos különálló istennő egy Nagy Istennővé (Mahádéví) olvadt össze, akit az univerzum női alkotóelemeinek – a *saktinak*, a *prakritinek* és a *májának* – megtestesüléseként dicsőítettek. Ez a Nagy Istennő lett a forrása a többi istennőnek, akik vagy a Dévi dühének hevéből (*tédzsasz*), vagy az univerzumot átható *sakti* kivetüléséből jöttek létre. Ezek az istennők alapvetően vadak és harciasak, akik démonokkal küzdenek és megvédik a világot a pusztulástól. Bár a független, harcias Istennő folyamatosan jelen volt a *sákta* szekták hagyományában, a Dévi békés aspektusai is megjelentek és egyre nagyobb hangsúlyt kaptak. Az Istennőt ebben a formájában Siva feleségével, Párvatival azonosították, akit ezáltal besoroltak a hindú társadalmi szerkezetbe, amelyben az Istennő szeretőként, feleségként és anyaként könnyebben értelmezhető volt, és férfi párjai mellett ideális szerepmódként mutatható példát a földi nőknek. A hagyományos női szerepek határait több vallási irányzat (például a *bhakti* és a *tantra*) is figyelmen kívül hagyta vagy szándékosan áthágta, de a (férfi) isten és az (isten)nő közötti relációt alapvetően nem változtatták meg. A kortárs hindú vallásosság istennői ennek a több száz éves fejlődésnek az eredményeként szinte megszámlálhatatlan formában és néven várják a felajánlásokat odaadó híveiktől.

Kálí. Kálíghát festmény Kalkutta, 18–19. század

Szatí kő, az önkéntes máglyahalált
halt özvegyek emléktáblája
Rádzsasztán, 17-18. század

WOJTILLA GYULA

**A NŐK TÁRSADALMI
HELYZETE A KORAI
INDIÁBAN**

EPILÓGUS

VÁLÓCZI RÓBERT -
ABHISÉK SZINGH

INDIA ISTENEI EGY KORTÁRS MŰVÉSZ SZEMÉVEL

INTERJÚ

ABHISÉK SZINGH (1982) Gvájijárban, Indiában született. Miután befejezte tanulmányait India Nemzeti Tervezőművészeti Intézetének Animációs Film programjában, bejárta Indiát, hogy megtapasztalja és magába szívja az Indiát behálózó mély és gazdag történeteket. Munkájához való további felkészülésképpen a külső és a belső világ közötti kapcsolatokat tanulmányozta, felderítve a védikus szövegeket, a kvantummechanikát, a botanikát, a neurológiát, az itáliai reneszánsz művészet iránti szeretetét, valamint számos 20. századi tudóst és mitológust. Festményeit, rajzait és digitális munkáit a legkülönfélébb kiállításokon és helyeken állították ki szerte Indiában és az Egyesült Államokban. Képes regényei és képregényes munkái között találjuk a *Krishna – A Journey Within* (Krisna – Belső utazás) címűt, melyet az Image Comics jelentetett meg. Grafikusa és társalkotója volt Deepak Chopra és Shekhar Kapur *Ramayana 3392 A. D.* (Rámájana Kr. u. 3392-ben) című művének (Virgin Comics), és ő rajzolta az India Authentic Series keretében megjelent *Kali* (Káli) és *Shiva* (Siva) köteteket. Képregényeiből összességében több mint félmilliót adtak el. Nemrégiben ő volt a művészeti vezetője a Deepak Chopra által rendezett egyedülálló, a virtuális valóság technológiájával létrehozott filmnek, amely a meditáció egészségmegőrző és gyógyító hatásait mutatja be.

VÁLÓCZI RÓBERT: Miért lettél művész?

ABHISÉK SZINGH: Természetes, belső késztetés volt. Gyermekként még nincs nagyon tudatos elképzelésünk arról, milyen életpályát szeretnénk, csak a bennünk mozgó erők irányítanak minket. Ahogy aztán növekszünk, megmondják az embernek, hogy „ez így van” meg „az úgy van”, és ez formálja, hogyan szemléljük a világot, de valahol a szívünkben tovább nő a képzeletünk, és létezési tapasztalataink teljesen más értelmezését nyújtják. Talán ezek a belső erők küldtek arra az ösvényre, amely a továbbiakban elvezetett engem a művészethez, vagy inkább az univerzum működésének kutatásához.

VR: Emlékszel, hogyan kezdődött?

AS: Az iskolában összeszedtem a kicsi törött krétadarabokat, hazavittem és a házunk falára rajzoltam velük. Általában letöröltem a rajzokat, de egy nap apám meglátta őket és szidás helyett vett nekem papírt és tollat, hogy azokat használjam.

VR: Mik voltak az első vizuális élményeid?

AS: A nagynyáim által mesélt történetek. Ezek nem mindig istenekről és istennőkről szóltak, inkább a maguk falusi életéről. Ők olyan időkben éltek, amikor még nagyon függtek a természettől – a fák, az eső, az aratás, az állatok, a mítoszok és a rítusok mind részei voltak a történeteiknek. Nagyon kemény élet volt, de áthatotta a jelentőség és a bölcsesség.

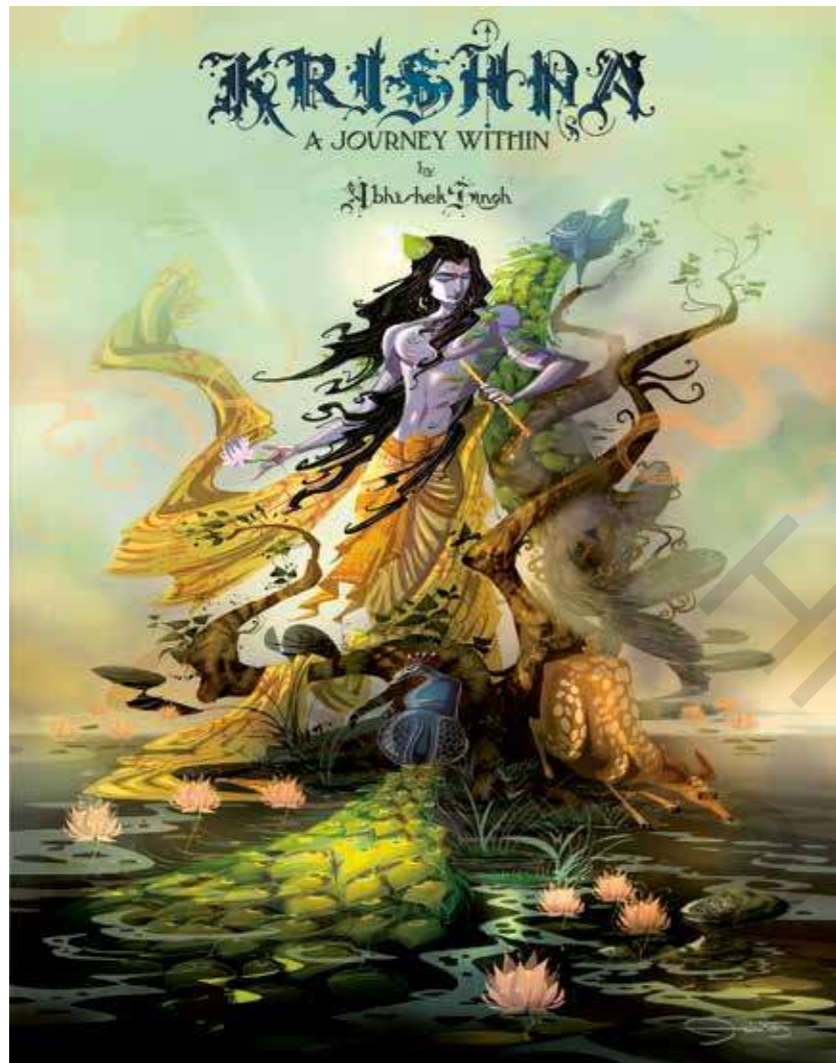
VR: És a színes hindú templomok nem voltak hatással rád?

AS: A kedvenc templomaim a fák alatt voltak. Az ember által épített templomok bizonyára hatással voltak a képzeletemre gyerekkoromban. De csak később, egyetemista koromban kezdtem jóval tudatosabban rájuk nézni, a gyönyörű szobraikba és építészetükbe ágyazott szimbólika csak akkor adott igazán mély inspirációt.

Minden templomhoz fesztiválok és történetek tartoznak. Ezeket minden család ismerte, és igazából nem is tűntek olyan különlegeseknek, annyira ott voltak mindenütt az életünkben. Vannak az ország egészen távoli pontjain elhelyezkedő templomok, amelyeket *tirtháknak*, azaz zarándokhelyeknek neveznek, mint a Himálajában, Tamilnaduban, Karnátakában vagy Kásiban állók, de még az ő mélyen lenyűgöző történeteik is eljutottak hozzánk.

A nagyobb vakációk idején mindig elmentünk az egyik ilyen szent helyre, és hozzátenném, hogy nemcsak hindú templomokat látogattunk meg, hanem mecseteket, szikh *gurudvárákat* és egyéb, más kultúrához tartozó szent helyeket is. India nagyon szekuláris állam, és ilyenek voltak gyerekkorunk történetei is.

Ezek a történetek lettek a minták, amelyek alapján kialakítottuk a saját értékrend-szerünket.

2 | Abhisék Szingh:
Krishna - A Journey Within
(Krisna - Belső utazás)
borítóképe, 2012

VR: Mit gondolsz, még ma is így történik?

AS: A változás természetes, és a dolgok persze már nem úgy hagyományosak, ahogy korábban. A nagyanyáim ideje előtti India még hagyományőrzőbb volt, olyannyira, hogy az már csaknem az alapvető szabadságjogokat korlátozta. Ma nagyon izgalmas időköt élünk, egyrészt a hagyományaink eltűnésével sokkal hangsúlyosabb lesz a gyökereink iránti érdeklődés, másrészt meg is kérdőjelezzük a hagyományok szükségességét. Ezt a megkérdőjelezést korábban tiltották, emberek haltak meg miatta, de ahhoz, hogy javítsunk valamin, biztosnak kell lennünk a helyzetünkben. Szóval azt hiszem, nagyon megindító időköt élünk. Jelenleg az lenne az elsődleges feladatunk, hogy elismerjük, önző viselkedésünkkel mennyire tönkretettük bolygónkat, és ennek megfelelően kell cselekednünk. Én örömmel támogatok minden hagyományt és új-donságot, ami lehetővé teszi, hogy ebbe az irányba haladjunk.

VR: Mikor találkoztál először a képregény műfajával?

AS: Volt pár újságunk és képregénymagazinunk, mint a *Chandamama*,¹ később rendez képregények is, mint az *Amar Chitra Katha* sorozat részei. Azelőtt a magazinokban nem voltak indiai történetek. Apám gyerekként nagyon szerette a *Phantomot*,² szóval az ő történeteiből ismertem párat. Ez olyasmi volt, amit mi, indiai gyerekek magunkénak tudtunk érezni. A *dzsungel könyve* egyike volt a kedvenceimnek, és ahogy nőtem, a *Tarzan*; azt hiszem, ez a környezetvédő aspektus közös vonása volt sok sztorinak, amihez kötődtem.

Nem tudtam semmit a Superman- és Batman-féle szuperhősökről. Amikor az *Amar Chitra Katha* a kezembe került, az volt az első alkalom, hogy saját országom történeteit vizuális formába öntve olvastam. Tintin, Asterix és a világ minden részéből származó népmesék is hamar megtaláltak.

¹ A *Chandamama* (Csandámamá) egy B. Nagi Reddy által 1947-ben alapított, gyermekeknek szóló, illusztrált magazin.

² A *The Phantom* című képregénysorozat eredetileg Lee Falk indította útjára 1936-ban az Egyesült Államokban. Főszereplője egy álarcos bűnöző, aki egy fiktív afrikai országban, Bangallában tevékenykedik. A *Fantom* történetei először az 50-es években tűntek fel Indiában, majd 1964-től az *Indrajal Comics* gondozásában sorozat formájában is piacra kerültek.

3 | Abhisék Szingh: *Bhagavati*, 2013

4 | Abhisék Szính:
Trisakti, 2014

5 | Abhisék Szính:
a Trisakti mellett, 2014

VR: Milyen képregényt rajzoltál először?

AS: Az indiai értékekkel átítatott szuperhősös képregényeket készítő kiadónak, a delhi központú Raj Comicsnak sok, engem is inspiráló csodálatos grafikusja és írója volt. Ők hirdettek meg egy üdvözlőlap-rajzoló versenyt, ahol az én nyertes pályázatomban indította el azokat az eseményeket, aminek eredményeképpen az első képregényemet nekik rajzolhattam.

VR: És úgy döntöttél, hogy hivatásos grafikus leszel?

AS: Neurológus akartam lenni vagy sportoló, de mivel ezzel egy időben képregényeket is rajzoltam, amit nagyon élveztem, arra gondoltam, miért ne próbálhatnám meg komolyan? Azért szeretem, ha kreatív munkám van, mert így egy füst alatt tanulmányozhatok sok különféle dolgot; azt hiszem, ez lett a fő motiváló erő, hogy ne csak hivatásos művész legyek, hanem nyitott maradjon az érdeklődésem a későbbi éveimben is.

VR: Mikor kezdtél el a saját háttervedre, saját kultúrádra inspirációs forrásként tekinteni?

AS: Másodéves egyetemistaként azt az egyszerű feladatot kaptuk, hogy írjunk egy történetet és illusztráljuk. Megcsináltam, de nem voltam túl elégedett. Megkérdőjeleztem az egyediségét, a szándékát, a célját. Aztán az indiai népművészet irányába fordultam. Ez volt az a pillanat, amikor a „lássuk mélyebben a dolgokat” korszak kezdődött. Elkezdtem több mindennek utánanézni, ami nagyon sokat segített művészi utazásomban.

formálásában. Ekkor már az egész világból értek hatások, és rájöttem, hogy mindannyian részei vagyunk az egyetlen univerzális narratívának, melynek során a kozmikus jelenségeket a magunk módján mondjuk el. Újra felfedeztem a nagyanyáim által mesélt történeteket. Ők adták nekem a magokat, ez az életszakaszom pedig elvezetett az erdőhöz. Amióta felfedeztem ezt az erdőt, ki sem jöttem belőle.

VR: Hogy kezdte a Virgin Comicsnál dolgozni?

AS: Keresnem kellett egy projektet, hogy megszerezhessem a diplomámat. Körülbelül ugyanebben az időben a Virgin Comics nyitott egy új stúdiót Bengaluruban. Eddig külföldi történeteket adtak ki Indiában, és terjeszkedni akartak azzal, hogy India-centrikus képregényeket készítsenek. Elutaztam Bengaluruba és beszéltem a stúdió vezetőivel. Akkor már kísérleteztem vele, hogyan lehetne saját történeteinket és mítoszainkat képregényeken keresztül elmesélni, és megmutattam nekik pár munkámat meg az ezzel kapcsolatos kutatásaim és felfedezéseim nagy részét, és ők rábólintottak. A *Ramayana* lett az első projektem.

VR: Nem a *Ramayana* volt az egyetlen munkád, amit a Virgin Comicsnak csináltál.

AS: *India Authentic* volt a címe annak a sorozatnak, amiben két könyvem is megjelent, a *Kali* és a *Shiva*, de – a *Ramayanától* eltérően – ezek sokkal rövidebbek voltak. Viszont a projektek arra ösztönöztek, hogy sokkal mélyebben tanulmányozzam ezeket az istenségeket és a hozzájuk kapcsolódó filozófiákat.

VR: Miért szereted a képregény műfaját?

AS: A képregény sokszor igen közeli, hígítatlan kifejeződése annak, hogy egy történet hogyan alakul, illetve hogyan jelenik meg alkotója szerint.

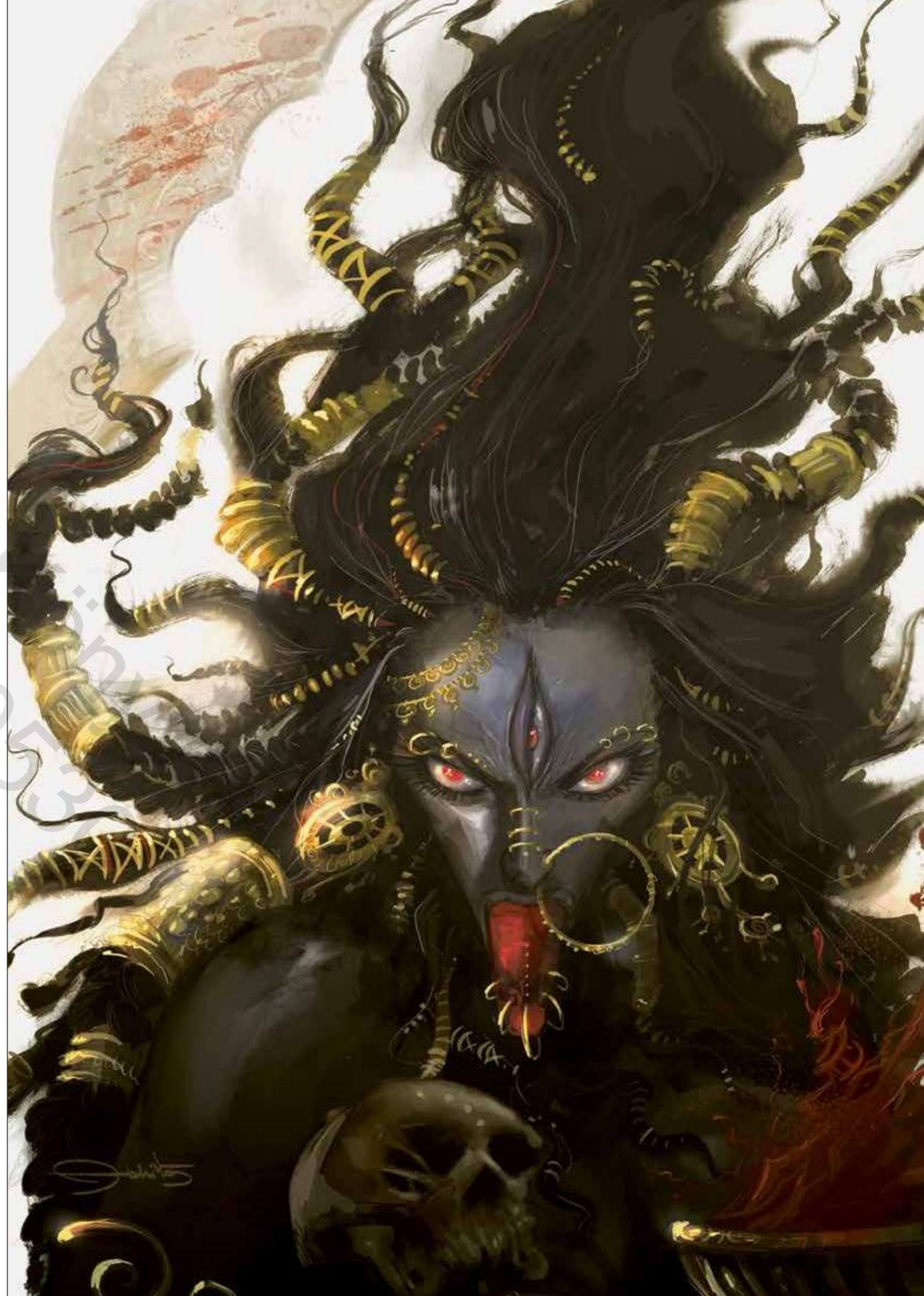
A képregények nagyon gazdaságosak is, az ember csak leül és rajzol, ír – és tessék, már kész is a képregény. Ebben az értelemben közelebb áll a regényíráshoz, mivel alkotójának előbb hosszú időt kell magában eltöltenie, egyé kell válnia az ötleteivel, akár évekig keményen dolgozik egy-egy történeten, az idő nagy részében kevés vagy éppen semennyi pénzért; ez valóban a szeretet egyik közvetítőeszköze és mélységesen kreatív önkifejezés.

VR: Az *India Authentic* után otthagytad a stúdiót és függetlenként kezdte dolgozni. Ennek eredménye első képes regényed, a *Krishna – A Journey Within*. Honnan jött az ötlet?

AS: Ez volt a következő természetes lépés, azt hiszem – az a vágy, hogy úgy mondjak el egy bizonyos történetet, ahogy az a fejemben örvénylik, minden egyes napon egyre csak nőtt. Egy nap Bombayban találtam magam, az óceánt bámultam órákon keresztül, a tudatom összeolvadt a kék erővel. Roppant terjedelme és alázata lenyűgözött. „Miért teszi az óceán mindennap azt, amit?” „Miért szolgálja a jelentéktelen embereket valami ennyire hatalmas dolog?” Azon az estén egészen hazáig gyalog mentem. Láttam, ahogy az összes vázlatfüzetem szinte engem bámul, mintha megigézte volna őket az óceán, hogy mondjanak nekem valamit. Kinyitottam egypár füzetet, sok évem volt bennük megörökítve, és tudtam, hogy itt az idő, hogy új úton induljak el, és elmondjam a magam történeteit. A tenger és a vázlatfüzetek megadták az önbizalmat, hogy el merjek indulni egyedül, és az utazás még ma is tart.

VR: Óriási mennyiségű munka lehetett egy ilyen könyv megalkotása.

AS: Négy évre volt szükség, hogy befejezzem. Ennyi idő alatt a világ is megváltozik, nemhogy az ember. Teljesen belemerültem a könyv készítésébe, közben fogalmam sem volt róla, hogyan kerül majd piacra vagy hogy fogom

kiadni, de ahogy mondják, az univerzum vigyáz azokra, akik tiszta lelkiismerettel járnak. Bengaluruban voltam, és egy viharos éjszaka közepén elküldtem az Image Comicsnak. Mindig is nagy rajongója voltam a kiadványaiknak. És Eric Stephenson, az Image Comics könyvkiadója pár percen belül válaszolt, hihetetlen volt! 2012-ben jelentették meg a könyvet, és szintén viharos volt az az éjszaka, amikor megkaptam a példányaimat. Talán így akarta megmutatni az univerzum, hogy létezik egy nálunk sokkal hatalmasabb erő is, ami képes a tiszta szándékokon ennek az erőnek a segítségével munkálkodni.

VR: A képregényeken kívül nagy és egyedi látványvilágú képeket is festesz.

AS: Ebben az időszakban kért fel egy delhi patronálóm, hogy fessek számára néhány képet, így kezdődött festői pályafutásom. Így lett egy újabb olyan terület, amivel kapcsolatban lehet kutatásokat végezni és történeteket elmesélni.

VR: Elmondanád az egész munkafolyamatát annak, ahogyan dolgozol, a gondolat megszületésétől az utolsó ecsetvonásig?

AS: Az életem különböző elképzelései, megfigyelései és az olvasmányaim is átszivárognak a vázlataimba, és onnan néhány megkezdí utazását afelé, hogy festmény vagy könyv legyen belőle. A festmények esetében addig vizsgálgatom a gondolatot és dolgozom rajta, ameddig nem vagyok teljesen elégedett a történettel, amit elmond, a kompozícióval, a színeivel, a szimbolikájával és úgy általában az esztétikájával. Néha csak úgy, minden nagyobb tervezés nélkül elkezdek dolgozni a végső művön, meglehetősen rugalmasan. Miközben festek, elérek egyfajta meditatív állapotot, eggyé válok azzal, amit teremtek. Testünknek biológiailag nincsenek körvonalai. Ha nagyon közelről megvizsgáljuk a testünk szélét, láthatunk testi sejteket a környezetünkbe diffundálni. Minden összeolvad mindennel. Nincs elkülönülés. Ha távolabb megyünk, nyilvánvalóvá válik a művész és műve közötti elválasztódás, de az alkotás világában minden egy.

VR: Jellemeznéd a stílusodat?

AS: Egyrészt úgy érzem, művészi tevékenységünk azért alakult ki, mert újra és újra össze akarjuk zúzni és újjáalakítani identitásainkat. Ebben az értelemben a stílusom elég spirituális. Minden alkalommal, amikor egy festményen dolgozom, önmagamról és az univerzumból tanulok; ez egyfajta önkülszűrlési folyamat. Másrészt mostanában úgy szoktam hívni, hogy „turíjamizmus”: ezt a kifejezést az *upanisadok*ban használatos szanszkrit *turíjam* vagy *turíja* szó inspirálta, melynek jelentése „negyed, negyedek”. Ez az az erő, ami megfigyeli a lét másik három – éber, álmodó és mélyalvó – tudatállapotát. De még nem alakult ki bennem semmilyen erős vágy az elnevezésre. Ezt a döntést az időre és az életre bízom.

VR: Szereted a nagy vásznak, festményeid egyike, a *Trisakti* (Három Sakti) 4,6x1,8 méteres. Mennyi ideig tart egy ilyen hatalmas műalkotás befejezése?

AS: Igen, van néhány festmény, amely mélyebb és bonyolultabb kihívásokat kínál, és a *Trisakti* ezek közé tartozott. Van három férfi istenünk – Brahmá, Visnu és Siva –, és én női istenségekként szerettem volna bemutatni őket, női energiaként, mindegyiket a maga megfelelő birodalmában, mélyen szimbólumokba ágyazva.

Szakmai szempontból először a rajzot kellett volna a vászonra elkészítenem, de valami átvette felettem az uralmat, és megcsináltam az egész vázlatot rögtön ecsettel és tintával, minden előzetes vázlat nélkül. Aztán úgy döntöttem, nagyon szimbolikus módon színezem ki, ezzel ellensúlyozva az extravagáns vonalvezetést. A lila, a bíbor és a pirosok a születés színei, az életé és a halálé;

az összejtek színéhez hasonlóak. Földrajzilag a festmény velem költözött, és összességében öt-hat hónap alatt fejeztem be, elosztva két év különböző időszakaira. Még holdfényben is dolgoztam rajta, még alvás közben is. Soha nem éreztem magam egyedül, nem félttem, és néha úgy éreztem, én vagyok a tigris, aki az istennőket őrzi. A festmény életem egy nehezebb időszakában készült, és amikor befejeztem, gyalog mentem haza. Hosszú séta volt az esőben, és könnyek folytak az arcomon az irántuk érzett tisztelettől és a szeretetük által kiváltott alázattól. Ajándék volt.

VR: Kiállításunkon két Kálí-festményed is szerepel. Az istennő két nagyon különböző arcát mutatják ezek a képek.

AS: Az első festményen Kálí vad formáját ábrázoltam. Abból az igen izgalmas történetből vettem, amikor az istenek a legyőzhetetlen Raktabádzsa démonnal harcoltak (*rakta* azt jelenti: „vér”, a *bádzsa* pedig, hogy „mag”), akinek minden csepp vére, ha földet ért, újabb Raktabádzsává vált, azaz akárhányszor megsebeztek, ezer másik támadt belőle. Az istenek az Istennőnek, Siva hitvesének a segítségét kérték. Ő felvette Kálí formáját, és úgy győzte le a démont, hogy megitta a véréit. Ezek után megszállta a harci düh és megtámadta az isteneket is. Az istenek most Sivat kérték, hogy avatkozzon közbe, és ő lecsillapította Kálít.

Kálít sokszor démoni-isteni figurának ábrázolják. Nehéz Kálí *máról* (Kálí anyáról) olyan képet találni, ahol nyugodtnak látszik. Így a második képen megpróbáltam őt a béke állapotában ábrázolni, ezért ennek a képnek *Bhadrakálí* lett a címe. A szanszkrit *bhadra* szó azt jelenti: „gyengéd, udvarias, fegyelmeztet”.

VR: A másik istennő, akit gyakran vad formájában ábrázolnak, Durgá. Itt is valami megszokottól eltérőt csináltál...

AS: A fesztiválok a legkisebb részletekig megszabják, hogy Durgát mint Mahisászura-mardinít, vagyis a Bivalydémon legyőzőjét hogyan kell ábrázolni; ez nagyon erős történet. Durgá azt jelenti „az erdő (*durga*) védője”, ezt fel lehet úgy is fogni, hogy az elme értékeit védi meg, mindet, ami jó. Én az istennőnek ezt az oldalát szerettem volna felfedezni: ahogy az erdőt védelmezi – különösen a jelenkorban, amikor is folyamatosan veszítjük el kapcsolatunkat a természettel.

A tigris (*készari*), az erdő királya, osztozik ebben a nyugodt pillanatban, a csőrében körömvirágot vivő hattyú pedig a lelket jelképezi; a hattyúlélek átsiklik egy tavacska felett, melyben az egész sárga fényerdő tükröződik. Azt akartam, hogy meditatív hangulat sugározzon az egész jelenetből, és hogy teljesen átítassa Durgá anyai aspektusának szeretete.

VR: Szerinted miben különbözik egy isten és egy istennő?

AS: A női energia átjut az időn, a vákuumon, széttöri az idő, fény és hang összes bilincset. Ez az oka annak, hogy az univerzum tud lélegezni és a Nap mozogni. Ő az erdő, amely spirituális anyaméhként szolgál a történetekben szereplő, száműzetésüket benne töltő *avatárak*, illetve a megvilágosodást kereső próféták számára; ő a természet ereje, mely misztikus úton vezérli őket. A *sakti* a mozgás, a férfi a mozdulatlanság. Mindkettő esszenciális az élet megjelenésében. Spirituális értelemben nincs kettejük között különbség.

HFM Kōi
20230533

ELŐSZÓ

FORRÁSSZÖVEG

Manu törvénykönyve = https://books.google.hu/books?id=PnHo02RtONMC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=one-page&q&f=false

BEVEZETÉS

VÁLÓCZI RÓBERT: A HINDÚ ISTENNŐ TERMÉSZETE ÉS MEGJELENÉSI FORMÁI

FORRÁSSZÖVEGEK

Agni-purána = Shastri, J. L. – Bhatt, G. P. – Gangadharan, N. (ed., trans.): *The Agni-purána*. Motilal Banarsidass, Delhi, 1998 (1954)

Bhāgavata-purána = GRETEL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia. http://grettil.sub.uni-goettingen.de/grettil/1_sanskr/3_purana/bhagp/bhp_01u.htm (Letöltve: 2018. április 4.)

Dévímāhātmya = https://sanskritdocuments.org/doc_devii/durga700.html?lang=sa (Letöltve: 2018. április 4.)

Dévī-upanishad = https://sanskritdocuments.org/doc_upanishat/devi.html?lang=sa (Letöltve: 2018. április 4.)

Garuda-purána = GRETEL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia. http://grettil.sub.uni-goettingen.de/grettil/1_sanskr/3_purana/garup1_u.htm (Letöltve: 2018. április 4.)

Mahābhārata = GRETEL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia. http://grettil.sub.uni-goettingen.de/grettil/1_sanskr/2_epic/mbh/mbh_01_u.htm (Letöltve: 2018. április 4.)

Matszja-purána = GRETEL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia. http://grettil.sub.uni-goettingen.de/grettil/1_sanskr/3_purana/mtp176pu.htm (Letöltve: 2018. április 4.)

Rámájana = GRETEL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia. http://grettil.sub.uni-goettingen.de/grettil/1_sanskr/2_epic/ramayana/ram_01_u.htm (Letöltve: 2018. április 4.)

Rig-véda = GRETEL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia. http://grettil.sub.uni-goettingen.de/grettil/1_sanskr/1_veda/1_sam/1_rv/rv_hn01u.htm (Letöltve: 2018. április 4.)

Váju-purána = Tagara, G. V. (ed., trans.): *The Vāyu Purāna*. Motilal Banarsidass, Delhi, 1987

Visnu-purána = GRETEL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia. http://grettil.sub.uni-goettingen.de/grettil/1_sanskr/3_purana/vipce_pu.htm (Letöltve: 2018. április 4.)

SZAKIRODALOM

Basham 1986
Basham, Arthur Llewellyn: *The Wonder That Was India*. Rupa and Co., Calcutta, 1986 (1954)

Biernacki 2007
Biernacki, Lorilii: *Renowned Goddess of Desire. Women, Sex, and Speech in Tantra*. Oxford University Press, 2007

Brockington 1996
Brockington, John L.: *A szent fonál. A hinduizmus folytonossága és változatossága*. Ford. Gáthy Vera. General Press Kiadó, Budapest, 1996 (1981)

Brubaker 1978
Brubaker, Richard L.: *The Ambivalent Mistress: A Study of South Indian Village Goddesses and Their Religious Meaning*. University of Chicago, Divinity School, 1978

Coburn 1991
Coburn, Thomas B.: *Encountering the Goddess: A Translation of the Devī-Māhātmya and a Study of Its Interpretation*. State University of New York Press, Albany, 1991

Coburn 1996
Coburn, Thomas B.: *Devī. The Grate Goddess*. In: Hawley, John S. – Wulff, Donna M. (eds.): *Devī. Goddesses of India*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1996

Coburn 1997
Coburn, Thomas B.: *Devī Māhātmya. The Crystallization of the Goddess Tradition*. Motilal Banarsidass, Delhi, 1997 (1984)

Eck 1996
Eck, Diana: *Gaṅgā. The Goddess Ganges in Hindu Sacred Geography*. In: Hawley, John S. – Wulff, Donna M. (eds.): *Devī. Goddesses of India*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1996

Foulston–Abbott 2009
Foulston, Lynn – Abbott, Stuart: *Hindu Goddesses: Beliefs and Practices*. Sussex Academic Press, 2009

- Hawley 1996
Hawley, John Stratton: Prologue / The Goddess in India. In: Hawley, John S. – Wulff, Donna M. (eds.): *Devī. Goddesses of India*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1996
- Kinsley 2005
Kinsley, David R.: *Hindu Goddesses. Visions of the Divine Feminine in the Hindu Religious Tradition*. Motilal Banarsidass Publishers, Delhi, 2005 (1987)
- Mackenzie Brown 1990
Mackenzie Brown, C.: *The Triumph of the Goddess: The Canonical Models and Theological Visions of the Devi-Bhagavata Purana*. State University of New York Press, 1990
- McDaniel 2004
McDaniel, June: *Offering Flowers, Feeding Skulls. Popular Goddess Worship in West Bengal*. Oxford University Press, 2004
- Menon 2001
Menon, Usha: Mahādevī as Mother: The Oriya Hindu Version of Reality. In: Pintchman, Tracy (ed.): *Seeking Mahādevī. Constructing the Identities of the Hindu Great Goddess*. State University of New York Press, Albany, 2001
- Olivelle 2008
Upaniṣads. Translation from the Sanskrit Original by Patrick Olivelle. Oxford University Press, Oxford, 2008 (1996)
- Rhodes 2011
Rhodes, Constantina: Lakshmi: Hindu Goddess of Abundance. In: Monaghan, P. (ed.): *Goddesses in World Culture*. Volume I. ABC-CLIO, Santa Barbara, 2011
- Whitehead 1921
Whitehead, Henry: *The Village Gods of South India*. Association Press, Calcutta, 1921
- Yokochi 1999a
Yokochi, Yuko: The Warrior Goddess in the *Devīmāhātmya*. In: Masakazu Tanaka – Musashi Tachikawa (eds.): *Living with Śakti: Gender, Sexuality and Religion in South Asia*. Senri Ethnological Series 50, National Museum of Ethnology, Osaka, 1999. 71–113.
- Yokochi 1999b
Yokochi, Yuko: Mahiṣāsūramardini Myth and Icon: Studies in the *Skandapurāṇa*, II. *Studies in the History of Indian Thought*, 1999. 11: 65–103.
- WOJTILLA GYULA: A NŐK TÁRSADALMI HELYZETE A KORAI INDIÁBAN**
- FORRÁSSZÖVEGEK**
- Artha-sásztra* = Kangle, R. P.: The Kauṭilya Arthaśāstra, A critical Edition with a Glossary. Second edition, University of Bombay, 1969. http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/6_sastra/5_artha/kautil_u.htm
- Atharva-véda* = Whitney, Dwight William (trans.): *Atharva – Veda – Saṃhitā*. Vol. I. Indian Edition. Delhi–Varanasi–Patna, 2000
- Bṛihadāranjaka-upaniṣad* = Olivelle, Patrick (trans.): *Upaniṣads*. A New Translation. Oxford, 1996
- Dakṣa-szmṛiti* = Piovano, Irma (ed., trans.): *Dakṣa-Smṛiti*. Torino, 2002
- Kāma-szútra* = <https://archive.org/details/Kamasutra-Jayamangala-Commentary-1900>
- Manu törvénykönyve* = Olivelle, Patrick: *Manu's Code of Law*. A Critical Edition and Translation of the Manava-dharma-sastra. Oxford University Press, USA, 2005
- Satapatha-bráhmāna* = http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/1_veda/2_bra/satapath/sb_01_u.htm
- SZAKIRODALOM**
- Agrawala 1963
Agrawala, V. S.: *India as Known to Pāṇini*. Pritvi Prakashan, Varanasi, 1963
- Baktay 1970
Vátszjájana: *Kāma-szútra. A szerelem tankönyve*. Ford. Baktay Ervin. Novák, Bécs, 1970
- Basham 1981
Basham, Arthur Llewellyn: *The Wonder, That Was India*. Rupa, Calcutta–Allahabad–Bombay–Delhi, 1981

- Büchler 1915
Manu törvényei. Szanszkritból fordította Büchler Pál. Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalom-tudományi Szakosztálya. Budapest, Benkő Gyula cs. és kir. udv. könyvkereskedése, 1915. <http://mek.oszk.hu/07300/07332/07332.pdf>

- Dange 1999
Dange, Sindhu S.: Kautilya's Attitude Towards Women. In: Jha, V. N. (ed.): *Kauṭilya's Arthaśāstra and Social Welfare*. Sahitya Akademi, New Delhi, 1999

- Doniger 2014
Doniger, Wendy: The Influence of the Arthaśāstra in the Kāmasūtra. In: Jha, D. N. (ed.): *The Complex Heritage of Early India. Essays in Memory of R. S. Sharma*. Manohar, New Delhi, 2014

- Doniger–Smith 1991
The Laws of Manu. Trans. Doniger, Wendy – Smith, Brian K. Penguin Books, London etc., 1991

- Gopal 1983
Gopal, Ram: *India of Vedic Kalpasūtras*. Motilal Banarsidass, Delhi–Varanasi–Patna, 1983

- Holdrege 2004
Holdrege, Barbara A.: Dharma. In: Mittal, Sushil – Thursby, Gene (eds.): *The Hindu World*. Routledge, New York and London, 2004

- Jany 2003
Jany János (szerk.): *Szemelvények az ókori Kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből*. (Studia Orientalia 2.) Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2003

- Jhingran 1989
Jhingran, Saval: *Aspects of Hindu Morality*. Motilal Banarsidass, Delhi, 1989

- Karttunen 1997
Karttunen, Klaus: *India and the Hellenistic World*. (Studia Orientalia 83.) Finnish Oriental Society, Helsinki, 1997

- Kumari 1968
Kumari, Ved: *The Nīlamata Purāṇa*. Vol. I. *A Cultural & Literary Study of a Kaśmīrī Purāṇa*. J & K Academy of Art, Culture and Languages, Srinagar–Jammu, 1968

- Miklós 1988
Miklós Imre (szerk.): *Szanszkrit líra*. Ford. Weöres Sándor, Lakatos István és mások. Európa, Budapest, 1988

- Olivelle 2004
The Law Code of Manu. A New Translation. Trans. Olivelle, Patrick. Oxford, 2004

- Rau 1957
Rau, Wilhelm: *Staat und Gesellschaft im alten Indien nach den Brāhmaṇa-Texten dargestellt*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1957

- Stutley–Stutley 1977
Stutley, Margaret – Stutley, James: *A Dictionary of Hinduism. Its Mythology, Folklore and Development 1500 B. C. – A. D. 1500*. Routledge & Kegan Paul, London and Henley, 1977

- Sutton 2000
Sutton, Nicholas: *Religious Doctrines in the Mahābhārata*. Motilal Banarsidass, Delhi, 2000

- Sztrabón 1977
Strabón: *Geógraphika*. Ford. Földy József. Gondolat, Budapest, 1977

- Thapar 2002
Thapar, Romila: *The Penguin History of Early India. From the Origins to AD 1300*. Penguin, London, 2002

- Vekerci 1964
Mahābhārata. Rámájana. Válogatta és gondozta Vekerci József. Ford. Jánosy István, Lakatos István és mások. Magyar Helikon, Budapest, 1964

- Vekerci 1987
Vekerci József (szerk. és ford.): *Titkos tanítások. Válogatás az upanisadokból*. Helikon, Budapest, 1987

- Vekerci 1997
Rámájana. Ford. Vekerci József. Terebess, Budapest, 1997

- Wojtilla 1998
Dandin: *A tíz herceg története*. Ford. Wojtilla Gyula. Édesvíz, Budapest, 1998

- Wojtilla 2014
Wojtilla Gyula: Woman at Work and Their Enemies. In: Jha, D. N. (ed.): *The Complex Heritage of Early India. Essays in Memory of R. S. Sharma*. Manohar, New Delhi, 2014

NŐK ÉS ISTENNŐK A HINDÚ VALLÁSSÓSSÁGBAN

DEZSŐ CSABA: HIMNUSZ AZ ISTENNŐHÖZ, AKI MEGÖLTE A BIVALYDÉMONT

FORRÁSSZÖVEGEK

- Csandísataka* = Śrīgopālanārāyaṇa Bahurā (ed.): *Mahāvavi-Bāṇabhaṭṭa-viracitaṃ Caṇḍīśatakam, Medapāṭeśvara-Mahārāṇā-Kumbhakarnaṇṭayā ajñātakarṭṭkayā ṭīkayā ca saṃvalitam*. Rājasthān Purātan Granthamālā 94, Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur, 1968

- Csandísataka* = George Payn Quackenbos: *The Sanskrit Poems of Mayūra, edited with a translation and notes and an introduction together with the text and translation of Bāṇa's Caṇḍīśataka*. Columbia University Indo-Iranian Series 9, AMS Press, New York, 1965

- Harivansa* = GRETEL – Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia. http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/2_epic/mbh/ext/hv_conpu.htm (Letöltve 2018. április 18.)

- Manu törvénykönyve* = Olivelle, Patrick: *Manu's Code of Law*. A Critical Edition and Translation of the Manava-dharma-sastra. Oxford University Press, USA, 2005

- Szkanda-purāna* = Yokochi, Yuko: *The Skandapurāna Volume III, Adhyāyas 34.1–61, 53–69. The Vindhyaśinī Cycle. Critical Edition with an Introduction & Annotated English Synopsis*. Brill & Egbert Forsten, Leiden, 2013

- SZAKIRODALOM**
- Sarkar 2013
Sarkar, Bihani: Thy Fierce Lotus-Feet: Danger and Benevolence in Mediaeval Sanskrit Poems to Mahiṣāsūramardini-Durgā. In: Mirnig, Nina – Szántó, Péter-Dániel – Williams, Michael (eds.): *Puṣpikā Vol. 1: Proceedings of the First International Indology Graduate Research Symposium (St. Hilda's College, Oxford University, September 28-29, 2009)*. Oxbow Books, Oxford, 2013. 407–441.

- Yokochi 1999a
Yokochi, Yuko: The Warrior Goddess in the *Devīmāhātmya*. In: Masakazu Tanaka – Musashi Tachikawa (eds.): *Living with Śakti: Gender, Sexuality and Religion in South Asia*. Senri Ethnological Series 50, National Museum of Ethnology, Osaka, 1999. 71–113.

- Yokochi 1999b
Yokochi, Yuko: Mahiṣāsūramardini Myth and Icon: Studies in the *Skandapurāṇa*, II. *Studies in the History of Indian Thought*, 1999. 11: 65–103.

KISS CSABA: NŐK ÉS ISTENNŐK FELEMELKEDÉSE A SAIVA TANTRÁBAN

- FORRÁSSZÖVEGEK**
- Brahmajāmala* = Kiss 2015.

- Kulārnavatantra* = *Kulārnavatantra*. Ed. Ram Kumar Rai. *Prachya* Prakashan, Varanasi, 1999

- Sziddhajógésvarímata* = Törzsök 1999.

- Tāntrikābhīdhānaśośa* = *Tāntrikābhīdhānaśośa III. Ṭ–PH. Dictionnaire des termes techniques de la littérature hindoue tantrique. A Dictionary of Technical Terms from Hindu Tantric Literature. Wörterbuch zur Terminologie hinduistischer Tantrén*. Fondé sous la direction de Héléne Brunner, Gerhard Oberhammer et André Padoux. Direction éditoriale du troisième volume: Dominic Goodall et Marion Rastelli. Philosophisch-historische Klasse Sitzungsberichte, 839. Band. Beiträge zur Kultur- und Geistesgeschichte Asiens Nr. 76. Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Vienna

SZAKIRODALOM

Biernacki 2007

Biernacki, Loriliai: *Renowned Goddess of Desire: Women, Sex, and Speech in Tantra*. Oxford University Press, New York/Oxford, 2007

Cartellieri 1882

Cartellieri, W.: An Ābu inscription of the reign of Bhīmādeva II. *Indian Antiquary* 1882. 11: 220–223.

Dyczkowski 1988

Dyczkowski, Mark S. G.: *The Canon of the Śaivāgama and the Kubjikā Tantras of the Western Kaula Tradition*. SUNY Series in the Shaiva Traditions of Kashmir. State University of New York, New York, 1988

Goodall 2015a

Goodall, Dominic: *The Nīśvāsattvasaṃhitā. The Earliest Surviving Śaiva Tantra*. Volume 1. *A Critical Edition & Annotated Translation of the Mūlasūtra, Uttarasūtra & Nayasūtra*. Edited by Dominic Goodall in collaboration with Alexis Sanderson & Harunaga Isaacson with contributions of Nirajan Kafle, Diwakar Acharya & others. Collection Indologie no. 128; Early Tantra Series no. 1. Institut Français de Pondichéry – École française d'Extrême-Orient – Asien-Afrika-Institut, Universität Hamburg, 2015

Goodall 2015b

Goodall, Dominic: Introduction. In: Sathyanarayanan, R.: *Śaiva Rites of Expiation*. IFP/EFEO, Pondichéry, 2015. 15–63.

Goodall–Isaacson 2001

Goodall, Dominic – Isaacson, Harunaga: *Tantric Hinduism*. In: Frazier, Jessica (ed.): *The Continuum Companion to Hindu Studies*. Continuum, London – New York, 2011. 122–137, 189–191. (jegyzetek), 361–400. (bibliográfia az egész kötethez)

Hatley 2007

Hatley, Shaman: *The Brahmāyāmalatantra and Early Śaiva Cult of Yoginīs*. PhD disszertáció, University of Pennsylvania, 2007

Hatley (megj. előtt)

Hatley, Shaman: Sisters and Consorts, Adepts and Goddesses: Representations of Women in the *Brahmayāmala*. In: *Tantric Communities: Sacred Secrets and Public Rituals* konferencia (Bécs, 2015. február 5–7.) tanulmánykötete (megj. előtt)

Kafle 2015

Kafle, Nirajan: *The Nīśvāsasamukha*, the introductory book of the *Nīśvāsattvasaṃhitā*: critical edition, with an introduction and annotated translation appended by Śivadharmasāṅgraha 5–9. Disszertáció, Leiden University, 2015

Keul 2013

Keul, István (ed.): *‘Yoginī’ in South Asia: Interdisciplinary Approaches*. (Routledge Studies in Asian Religion and Philosophy 9) Routledge, London – New York, 2013

Kiss 2009

Kiss, Csaba: Matsyendranātha's Compendium. *Matsyendrasaṃhitā*. A critical edition and annotated translation of *Matsyendrasaṃhitā* 1–13 and 55 with analysis. DPhil disszertáció, University of Oxford, 2009

Kiss 2015

Kiss, Csaba: *The Brahmāyāmala or Picumata*. Vol. II. *The Religious Observances and Sexual Rituals of the Tantric Practitioner: Chapters 3, 21, and 45*. Collection Indologie, no. 130 (Early Tantra Series, no. 3). Institut Français d'Indologie – École française d'Extrême-Orient – Universität Hamburg, 2015

Kiss (megj. előtt)

Kiss, Csaba: A Sexual Ritual with Māyā in Matsyendrasaṃhitā 40. In: *A Felicitation Volume for Prof Alexis Sanderson*. Toronto (megj. előtt)

Molnár 2014

Molnár Krisztina: Śaiva ikonográfia. A lāmāk. MA dolgozat, ELTE Indoeurópai Nyelvtudományi (Indológia) Tanszék, Budapest, 2014

Sanderson 1988

Sanderson, Alexis: Śaivism and the Tantric Traditions. In: *The World's Religions: Religions of Asia*. Ed. Friedhelm Hardy. Routledge, London, 1988 [Reprint: 1990]

Sanderson 2006

Sanderson, Alexis: The Lākulas: New Evidence of a System Intermediate Between Pāñcārthika Pāśupatism and Āgamic Śaivism. *Indian Philosophical Annual* 26 (2003–2005): 143–217. 2006.

Sanderson 2009

Sanderson, Alexis: The Śaiva Age – The Rise and Dominance of Śaivism in the Early Medieval Period. In: *The Genesis and Development of Tantrism*. Ed. Shingo Einoo. Institute of Oriental Culture, University of Tokyo, Tokyo, 2009. 41–349.

Sanderson 2014

Sanderson, Alexis: The Śaiva Literature. *Journal of Indological Studies* (Kyoto), 2014. 24 & 25 (2012–2013): 1–113.

Szántó 2013

Szántó Péter-Dániel: A tantrikus buddhizmus Indiában. In: Szilágyi Zsolt – Hidas Gergely (szerk.): *Buddhizmus*. Vallástudományi Könyvtár 6. L'Harmattan, Budapest, 2013. 90–115.

Törzsök 1999

Törzsök, Judit: The Doctrine of Magic Female Spirits: A critical edition of selected chapters of the Siddhayogeśvarīmata- (tantra) with annotated translation and analysis. D.Phil. disszertáció, University of Oxford, 1999

Törzsök 2014

Törzsök, Judit: Women in Early Śākta Tantras: Dūtī, Yoginī and Sādhakī. *Cracow Indological Studies*, XVI. 2014. (márc.): 339–367.

BALOGH DÁNIEL: ANYAISTENNŐK FÉRFITÁRSASÁGBAN – KORAI FELIRATOK TANÚSÁGA SZERINT

FORRÁSSZÖVEGEK

Az alábbi feliratok többségéhez ún. Siddham azonosító is tartozik. Ez azt jelzi, hogy digitális szövegkiadásuk megtekinthető a South Asia Inscriptions Database-ben ezen a címen: <http://siddham.uk/inscription/IN00000> (a 0-k helyére az azonosító szám irandó).

Babhruvarman Sziku Bahi-i szoborfelirata. (Regmi 1983, No. 48).

Bhulunda bāghi adománylevele, 50. év. Siddham IN00502 (Ramesh and Tewari 1990, No. 2).

Bhulunda bāghi adománylevele, 55. év. Siddham IN00509 (Ramesh and Tewari 1990, No. 9).

Bhulunda bāghi adománylevele, 56. év. Siddham IN00510 (Ramesh and Tewari 1990, No. 10).

Bhūta szandzséli adománylevele. Siddham IN00104 (Ramesh 1986, B).

Bihār Sarīf-i 1. és 2. oszlopfelirat. Siddham IN00047 and IN00048 (Fleet and Bhandarkar 1981, No. 41). Jobbára Szkandagupta feliratának nevezik és egyetlen szöveggént kezelik.

Haridéva tumaini felirata. Siddham IN00024 (Fleet and Bhandarkar 1981, No. 20). Általában Kumāragupta és/vagy Ghatōtkacsagupta feliratának nevezik.

Mahābhārata = Elektronikus kiadás a BORI (Pune) kritikai kiadása alapján; bevitel: Muneo Tokunaga; átdolgozás: John Smith. http://gretl.sub.uni-goettingen.de/gretl_utf.htm#MBh

Majūrāsaka gangdhāri felirata. Siddham IN00076 (Fleet 1888, No. 17). Általában Visvavarma feliratának nevezik.

Sāntivarman tālagundai oszlopfelirata. Siddham IN01050 (Gai 1996, No. 4). Olykor Kákutszthavarman feliratának nevezik.

Szvámibhata déogarhi sziklafelirata. Siddham IN00223 (Sahni and Rai Bahadur 1925–26).

Mrigésavarman ismeretlen lelőhelyű adománylevele. Siddham IN01041 (Gai 1996, No. 5).

SZAKIRODALOM

Banerjee–Rijal 1968

Banerjee, N. R. – Rijal, B. K.: Three Early Sculptures in Stone from The National Museum, Kathmandu. *Ancient Nepal*, 1968. 4: 37–43.

Brancaccio 2011

Brancaccio, Pia: *The Buddhist Caves at Aurangabad: Transformations in Art and Religion*. Brill, Leiden–Boston, 2011

Casile 2007

Casile, Anne: The Archaeological Remains of Rāmgār Hill: A Report. In: *The Temple in South Asia*, 29–48. British Association for South Asian Studies, London, 2007

Casile 2014

Casile, Anne: Changing Religious Landscapes in Gupta Times: Archaeological Evidence from the Area of Baḍoh-Pathāri in Central India. *South Asian Studies*, 2014. 30: 245–268.

Coburn 1988

Coburn, Thomas B.: *Devī-Māhātmya: The Crystallization of the Goddess Tradition*. Motilal Banarsidass, Delhi, 1988

Fleet 1885

Fleet, John Faithfull: Five Copper-Plate Grants of the Western Chalukya Dynasty, from the Karnul District. *Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, 1885. 16: 223–244.

Fleet 1888

Fleet, John Faithfull: *Corpus Inscriptionum Indicarum Vol. III: Inscriptions of the Early Gupta Kings and Their Successors*. Superintendent of Government Printing, Calcutta, 1888

Fleet–Bhandarkar

Fleet, John Faithfull – Bhandarkar, Devadatta Ramakrishna: *Corpus Inscriptionum Indicarum Volume III Revised: Inscriptions of the Early Gupta Kings*. Edited by Govind Swamirao Gai and Bahadur Chand Chhabra. Archaeological Survey of India, New Delhi, 1981

Gai 1996

Gai, Govind Swamirao: *Inscriptions of the Early Kadambas*. Indian Council of Historical Research & Pratibha Prakashan, New Delhi, 1996.

Garde 1926

Garde, M. B.: *Annual Report of the Archaeological Department, Gwalior State for Samvat 1982, Year 1925–26*. Alijah Darbar Press, Gwalior, 1926

Harle 1974

Harle, James C.: *Gupta Sculpture: Indian Sculpture of the Fourth to the Sixth Centuries A.D.* Clarendon Press, Oxford, 1974

Harper 1989

Harper, Katherine Anne: *The Iconography of the Saptamatikas: Seven Hindu Goddesses of Spiritual Transformation*. E. Mellen Press, Lewiston, NY, 1989

Hatley 2012

Hatley, Shaman: From Mātṛ to Yoginī: Continuity and Transformation in the South Asian Cults of the Mother Goddesses. In: *Transformations and Transfer of Tantra in Asia and Beyond*. Edited by István Keul. De Gruyter, Berlin, 2012. 99–129. <https://www.academia.edu/4986203>.

Joshi 1986

Joshi, Nilakanth Purushottam: *Mātṛkās, Mothers in Kusāṇa Art*. Kanak Publications, New Delhi, 1986

Lorenzen 2002

Lorenzen, David N.: Early Evidence for Tantric Religion. In: *The Roots of Tantra*. Edited by Katherine Anne Harper and Robert L. Brown. SUNY Press, New York, 2002. 25–38.

Meister 1986

Meister, Michael W.: Regional Variations in Mātṛkā Conventions. *Artibus Asiae*, 1986. 47 (3/4): 233–262. <https://doi.org/10.2307/3249973>.

Pal 1974

Pal, Pratapaditya: *The Arts of Nepal. Volume One: Sculpture*. Brill, Leiden, 1974

Panikkar 1997

Panikkar, Shivaji K.: *Saptamātṛkā Worship and Sculptures*. Perspectives in Indian Art & Archaeology 3. D. K. Printworld, New Delhi, 1997

Parekh 1978

Parekh, Vasantkumar Somabhai: *The Iconography of Śaiva Deities from Gujarat*. PhD Thesis, Maharaja Sayajirao University, Baroda, 1978. <http://shodhganga.inflibnet.ac.in:8080/jspui/handle/10603/72041>.

- Ramesh 1986
Ramesh, K. V.: Three Early Charters from Sanjeli in Gujarat. *Epigraphia Indica*, 1986. 40: 175–186.
- Ramesh–Tewari 1990
Ramesh, K. V. – Tewari, S. P.: *A Copper-Plate Hoard of the Gupta Period from Bagh, Madhya Pradesh*. Archaeological Survey of India, New Delhi, 1990
- Regmi 1983
Regmi, D. R.: *Inscriptions of Ancient Nepal*. 3 vols. Abhinav Publications, New Delhi, 1983
- Sahni–Badahur 1925–1926
Sahni, Daya Ram – Bahadur, Rai: Deogarh Rock Inscription of Svamibhata. *Epigraphia Indica*, 1925–1926. 18: 125–127.
- Schastok 1985
Schastok, Sara L.: *The Śāmalāji Sculptures and 6th Century Art in Western India*. Studies in South Asian Culture 11. Brill, Leiden, 1985
- Schmid 2003
Schmid, Charlotte: À propos des premières images de la Tieuse de buffle: déesses et krishnaïsme ancien. *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient*, 2003. 90 (1): 7–67. <https://doi.org/10.3406/befeo.2003.3607>.
- Tiwari 1985
Tiwari, Jagdish Narain: *Goddess Cults in Ancient India: With Special Reference to the First Seven Centuries A.D.* Sundeep Prakashan, Delhi, 1985
- Willis 2009
Willis, Michael: *The Archaeology of Hindu Ritual: Temples and the Establishment of the Gods*. Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2009
- SASKIA KERSENBOOM:**
BHÓGASAKTI – A DÉVADÁSZÍK ÉLETÉNEK NÉMA TANÚJA
- FORRÁSSZÖVEGEK**
- Bhógakáriká* = Borody, W. A. (ed.): *Bhoga Kārikā of Sadyojyoti With a Commentary of Aghora Śiva*. Motilal Banarsidass, Delhi, 2005
- Mahótszavavidhi* = Davis, R. H.: *A Priest's Guide for the Great Festival. Aghorasiva's Mahotsavavidhi*. Oxford University Press, Oxford, New York, 2010
- Tiruvácsaham* = Pope, G. U.: *The Tiruvacagam, 'Sacred Utterances' of the Tamil Saint Manikka-Vacagar*. Clarendon Press, Oxford, 1900
- SZAKIRODALOM**
- Bourdieu 1990
Bourdieu, Pierre: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge, 1990
- Foucault 1966
Foucault, Michael: *Les mots et les choses: Une archéologie des sciences humaines*. Éditions Gallimard, Paris, 1966
- Fuller 1984
Fuller, C. J.: *Servants of the Goddess, The Priests of a South Indian Temple*. Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology (Book 47). Cambridge University Press, Cambridge, 1984 (2007)
- Kersenboom 1987
Kersenboom, Saskia C.: *Nityasumangali, Devadasi Tradition in South India*. Motilal Banarsidass, Delhi, 1987
- Kersenboom 2013
Kersenboom, Saskia C.: *Devadasis: Courtesans between Power, Shame and Fame*. In: *Brill's Encyclopedia of Hinduism*. V. kötet. Brill, Leiden/Boston, 2013. 715–724.
- Mallinson–Singleton 2017
Mallinson, J. – Singleton, M.: *Roots of Yoga*. Penguin Classics, UK, 2017
- FERENCZI ROLAND: ISTENEK ÉS ISTENNŐK A TAMIL SZANGAM IRODALOMBAN**
- FORRÁSSZÖVEGEK**
- Akanāṅṅuru + Old Comm. (1–90), Comm. (91–160), Ed. by U. Vē. Rā. Rākavaiyaṅkar/ Rājagōpalāraṅ. Mayilapūr, 1933
- Kurindzsipattu* = *Kuṛiṅcippāṭṭu* = *Pattuppāṭṭu*

- Kurundohai* = *Kuṛuntokai*. Crit. Ed., Trans., Notes + Word Index by E. Wilden. 3 vol., Tamilmaṅ Patippakam, Chennai, 2010
- Narriṅai*. Crit. Ed., Trans., Notes + Word Index by E. Wilden. 3 vol., Tamilmaṅ Patippakam, Chennai, 2008
- Paripāṭal*. Ed. + Parimēlaṅkar's Comm. by U. V. Cāminātaiyar. Chennai, 1918, 1935. (rep. without Comm. Chennai, 1995)
- Paṭṭiruppattu*. Ed. + Old Comm. by U. V. Cāminātaiyar. Chennai, 1904, 1941. (rep. without Comm. Chennai, 1994)
- Pattuppāṭṭu*. Ed. + Nacc.'s Comm. by U. V. Cāminātaiyar. Chennai, 1889, 1918. (rep. without Comm. Chennai, 1993)
- Perumbānārtuppadai* = *Perumpāṅṅruppaṭai* = *Pattuppāṭṭu*
- Puranānūru* = *Puṛaṅāṅṅūru*. Ed. + Old Comm. by U. V. Cāminātaiyar. Chennai, 1894, 1923. (rep. without Comm. Chennai, 1993)
- Purapporul Venbāmālai* = *Puṛapporuḷ-veṅpāmālai*. Ed. by U. V. Cāminātaiyar, Madras, 1895 (Nachdruck Chennai: U. V. Cāminātaiyar Nūnilaiyam 102003)
- Tirukkuraḷ mūlamum Parimēlaṅkar uraiyum*. Ed. by Vaṭivēlu Ceṭṭiyār, 3 vols, Maturaip Palkalaikaḷakam [1904], 1972–76 [with Tiruvalluvar Mālai]
- Tirumuruḥātruppadaī* = *Tirumuruḥāṅṅruppaṭai* = *Pattuppāṭṭu*
- SZAKIRODALOM**
- Clothey–Ramanujan 1978
Clothey, Fred W. – Ramanujan, A. K.: *The Many Faces of Muruga: The History and Meaning of a South Indian God*. Mouton, New York; The Hague, 1978
- Hart 1975
Hart, George L. III: *The Poems of Ancient Tamils. Their Milieu and Their Sanskrit Counterparts*. University of California Press, Berkeley, 1975

- Iyengar 2001
Iyengar, P. T. Srinivasa: *History of the Tamils. From the Earliest Times to 600 A.D.* Asian Educational Services, New Delhi; Chennai, 2001
- Kailasapathy 1968
Kailasapathy, K.: *Tamil Heroic Poetry*. Clarendon Press, Oxford, 1968
- Major–Tótfalusi 1978
Major István – Tótfalusi István: *A tamil irodalom kistükre*. Európa Kiadó, Budapest, 1978
- Major 2013
Major István: *A korai tamil királyságok a Pattuppāṭṭu tükrében*. Budapest, 2013 [Kiadatlan kézirat.]
- Subbiah 1991
Subbiah, Ganapathy: *Roots of Tamil Religious Thought*. Pondicherry Institute of Linguistics and Culture, Pondicherry, 1991
- Subrahmanian 1980
Subrahmanian, Nainar: *Sangam Polity*. Ennes Publications, Madurai, 1980
- Zvebil 1973
Zvebil, Kamil Václac: *Smile of Muruga. On Tamil Literature of South India*. E. J. Brill, Leiden, 1973
- Zvebil 1974
Zvebil, Kamil Václac: *Tamil Literature*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1974
- SZÁLER PÉTER: APSZARASZOK ÉS JAKSÍK. AZ ISTENEKET ÉS ISTENNŐKET KÍSÉRŐ NŐALAKOK**
- FORRÁSSZÖVEGEK**
- Gadzsa-sásztra* = Śāstri, S. – Mantramurti, K. S.: *Gajaśāstram of Pālakāpya Muni with extracts from other works and Coloured Illustrations*. Shri S. Gopalan, Tanjore, 1958
- Kirátárdzsuniĵa* = Bhāravi: *Kirátárdzsuniĵa* = Peterson, I. V.: *Arjuna and the Hunter*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts) – London, 2016

- Kumārasambhava* = Kálidásza: *Kumārasambhava* = Murti, M. S. N.: *Vallabha-deva's Kommentar (Śāradā-Version) zum Kumārasambhava des Kālidāsa*. Franz Steiner Verlag GmbH, Wiesbaden, 1980
- Mahābhārata* = Sukthankar, V. et al.: *The Mahābhārata*. Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1927–1966
- Mahāvamsa* = Geiger, W.: *The Mahāvamsa*. Luzac & Company Ltd, London, 1908
- Raghuvamsa* = Kálidásza: *Raghuvamsa* = Nandargikar, G. R.: *The Raghuvamsa of Kālidāsa with the Commentary of Mallinātha*. Motilal Banarsidass Publishers Pvt Ltd, Delhi–Patna–Varanasi, 1971
- Rāmājana* = Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages (GRETEL) http://gretl.sub.uni-goettingen.de/gretl/1_sanskr/2_epic/ramayana/ram_1-7u.htm (Letöltve: 2017. október 24.)
- Rig-véda* = Aufrecht, T.: *Die Hymnen des Rig Veda*. Adolph Marcus, 1877
- Szaundarananda* = Asvaghósa: *Szaundarananda* = Matsunami S.: *Memyo: Tansenaru Nanda, Ásvaghoṣa's Saundarananda*. Sankibo Busshorin, Tokyo, 1981
- SZAKIRODALOM**
- Basham 1959
Basham, A. L.: *The Wonder That Was India. A Survey Of The Culture Of The Indian Sub-Continent Before The Coming Of The Muslims*. The Macmillan Co., New York, 1959
- Bharadwaj 1989
Bharadwaj, O. P.: *Yakṣa-Worship in Kurukṣetra*. *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 1989. Vol. 70, No. 1, 199–219.
- Bhattacharya 1971
Bhattacharya, B. C.: *The Jaina Iconography*. Motilal Banarsidass, Delhi–Varanasi–Patna, 1971
- Brandon 1967
Brandon, J. R.: *Theatre in Southeast Asia*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 1967

- Brockington 1986
Brockington, John L.: *A szent fonál*. Ford. Gáthy Vera. General Press, Budapest, 1986
- Geldner–Pischel 1901
Geldner, K. F. – Pischel, R.: *Vedische Studien. Dritter Band*. Verlag von W. Kohlhammer, 1901
- Gopinatha 1971
Gopinatha Rao, T. A.: *Elements of Hindu Iconography. Vol. II – Part. II*. Indological Book House, Delhi–Varanasi, 1971
- Macdonell 1897
Macdonell, Arthur Anthony: *Vedic Mythology*. Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg, 1897
- Mani 1984
Mani, V.: *Purāṅic Encyclopaedia*. Motilal Banarsidass, Delhi, 1984
- Mayrhofer 1992
Mayrhofer, M.: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen. I. Band*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1992
- Mayrhofer 1996
Mayrhofer, M.: *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen. II. Band*. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1996
- Sutherland 1991
Sutherland, G. H.: *Yaksa in Hinduism and Buddhism. The Disguises of the Demon State*. University of New York Press, Albany, 1991
- Thapar 2013
Thapar, R.: *The Past Before Us: Historical Traditions of Early North India*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), London, 2013
- Upadhyaya 1947
Upadhyaya, B. S.: *India in Kalidasa*. Kitābistan, Allahabad, 1947
- Van Buitenen 1975
Van Buitenen, J. A. B.: *The Mahābhārata. 2. The Book of the Assembly Hall. 3. The Book of the Forest*. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1975

**NŐK ÉS ISTENNŐK
AZ INDIAI MŰVÉSZETBEN**

**ALKA PANDE: AZ ISTENNŐ
AZ INDIAI MŰVÉSZETBEN,
GONDOLKODÁSBAN
ÉS IRODALOMBAN**

Avalon 2016
Avalon, Arthur: *Shakti and Shakta*.
Dover Publications Inc., Mineola, 2016

Boner 1966
Boner, Alice: *Sarma, Sadasiva Rath. Silpa
Prakasa Medieval Orissan Sanskrit Text on
Temple Architecture*. Brill, Leiden, 1966

Bergman 2017
Bergman, Barry: Transforming the 'poison
of time'. [http://www.berkeley.edu/news/
berkeleyan/2005/02/09_chhachhi](http://www.berkeley.edu/news/berkeleyan/2005/02/09_chhachhi)
(Letöltve: 2017. november 9.)

Chaitanya 1987
Chaitanya, Krishna: *Arts of India*. Abhinav
Publications, New Delhi, 1987

Coburn 1992
Coburn, Thomas B.: *Encountering the
Goddess: A Translation of the Devi
Mahatmya and a Study of Its Interpretation*.
Sri Satguru Publications, Delhi, 1992

Coomaraswamy 1979
Coomaraswamy, A. K.: *Elements of
Buddhist Iconography*. 3rd edition.
Munshiram Manoharlal, Delhi, 1979

Coomaraswamy 1981
Coomaraswamy, A. K.: *Essays in National
Idealism*. Munshiram Manoharlal, Delhi,
1981

Coomaraswamy 1995
Coomaraswamy, A. K.: *The Transforma-
tion of Nature in Art*. Edited by Kapila
Vatsyayan. IGNC, New Delhi, 1995

Dehejia 1999
Dehejia, Vidya: *Devi: The Great Goddess:
Female Divinity in South Asian Art*.
Sackler Gallery, Washington DC, 1999

Doniger 1980
Doniger, Wendy: *Women, Androgynes,
and Other Mythical Beasts*. University
of Chicago Press, Chicago and London,
1980

Elgood 1999
Elgood, Heather: *Hinduism and the
Religious Arts*. Cassell, London, 1999

Ghosh 1950
Ghosh, Manmohan (ed., trans.): *The
Natyasastra. A Treatise on Hindu Drama-
turgy and Histrionics*. The Royal Asiatic
Society of Bengal, Calcutta, 1950

Huntington 2013
Huntington, Susan L. – Huntington, John C.:
*The Art of Ancient India: Buddhist, Hindu,
Jain*. Motilal Banarsidass, New Delhi, 2013

Kamala Devi Chattopadhyay = [http://
www.thehindu.com/thehindu/mp/2002/
02/04/stories/2002020400190100](http://www.thehindu.com/thehindu/mp/2002/02/04/stories/2002020400190100)
(Letöltve: 2017. november 8.)

Keith 1959
Keith, A. B.: *The Sanskrit Drama in Its
Origin, Development Theory & Practice*.
Oxford University Press, London, 1959

Kingsley 2005
Kingsley, David: *Hindu Goddesses –
Visions of the Divine Feminine in the
Hindu Religious Tradition*. Motilal
Banarsidass, New Delhi, 2005

McDaniel 2004
McDaniel, June: *Offering Flowers, Feeding
Skulls: Popular Goddess Worship in West
Bengal*. Oxford University Press, 2004

Pande 2004
Pande, Alka: *Masterpieces of Indian Art*.
Lustre Press, Roli Books, New Delhi, 2004

Pande 2008
Pande, Alka: *Indian Art: The New Interna-
tional Sensation. A Collector's Handbook*.
Manjul Publishing House, Bhopal, 2008

Pande 2009
Pande, Alka: *Leela – An Erotic Play
of Verse and Art*. HarperCollins,
New Delhi, 2009

Pande 1987
Pande, Alka: *Shringara: The Many Faces
of Indian Beauty*. New Delhi, Rupa, 2010

Patel 1987
Patel, Kavi Dhyabhai A. (ed.): *Love Poems
& Lyrics from Gujarati*. Ahmedabad,
Gurjar Grantha Ratna Karyalaya, 1987

Pattanaik 2000
Pattanaik, Devdutt: *Devi: The Mother-
Goddess. An Introduction*. Mumbai,
Feffer and Simons, Vakils, 2000

Porselvi 2016
Porselvi, P. Mary Vidya: *Nature, Culture
and Gender: Re-reading the folktale*.
Routledge, London, 2016

Ramanujan et al. 1994
Ramanujan, A. K. – Rao, Velcheru
Narayana – Shulman, David: *When God
is a Customer: Telugu Courtesan Songs
by Ksetrayya and Others*. University of
California Press, Berkeley, 1994

Thomas 1959
Thomas, P.: *Kama Kalpa or the Hindu
Ritual of Love*. DB Taraporevala,
Bombay, 1959

Rao 1993
Rao, T. A.: *Elements of Hindu Iconography*.
Motilal Banarsidass, Delhi, 1993

Rawson 1967
Rawson, Philip: *The Art of Southeast Asia*.
Thames and Hudson, London, 1967

Srinivasan 1997
Srinivasan, Doris: *Many Heads, Arms
and Eyes: Origin, Meaning and Form of
Multiplicity in Indian Art*. Brill, Leiden, 1997

Saraswati 2005
Saraswati, Swami Niranjananda: *Sannyasa
Darshan: A Treatise on Traditional and
Contemporary Sannyasa*. Yoga Publica-
tions Trust, Munger, 2005

Tirumular 1991
Tirumular, Tirumantiram: *A Tamil Scrip-
tural Classic*. Sri Ramakrishna Math,
Chennai, 1991

Srinivasan 1987
Tr. Srinivasan, K. S.: *Love Poems of
Ancient India: An Anthology of Songs in
Prakrit, Tamil and Sanskrit*. Rasika Trust,
New Delhi, 1987

Tagore 2005
Tagore, Rabindranath – Tagore, Suren-
dranath: *The Home and the World*.
Penguin Books, London, 2005

**ERWIN NEUMAYER ÉS
CHRISTINE SCHELBERGER:
ISTENEK A NYOMDAGÉPBŐL.
AZ IPARI KÉPNYOMTATÁS
KEZDETEI INDIÁBAN**

Banerjee 1989
Banerjee, S.: *The Parlour and the Streets*.
Seagull Books, Calcutta, 1989

Nayar 1953
Nayar, N. B.: *Raja Ravi Varma: A Biography*.
Kamamalalaya Book Depot, Thiruvana-
thapuram, 1953

Neumayer-Schelberger 2003
Neumayer, Erwin – Schelberger, Christine:
Popular Art in India. Oxford University
Press, New Delhi, 2003

Neumayer-Schelberger 2005
Neumayer, Erwin – Schelberger, Christine:
Raja Ravi Varma, Portrait of an Artist.
Oxford University Press, Delhi, 2005

Pal 2009
Pal, D.: *The Painter: a life of Ravi Varma*.
Random House India, Noida, 2009

Pinney 2004
Pinney, C.: *Photos of the Gods, The Printed
Image and Political Struggle in India*.
Reaktion Books, London, 2004 [2009]

Ray 1979
Ray, N. R. (ed.): *Twenty four Plates
illustrative of Hindoo and European
Manners in Bengal drawn on the Stone
by A. Colin, From Sketches by
Mrs. Belnos*. Calcutta, 1979

Tagore 1881
Tagore, S. M.: *The Ten Principal Avatars
of the Hindoos, and the Murtis as Tableaux
Vivants*. Calcutta, 1881

Venniyoor 1981
Venniyoor, E. M. J.: *Raja Ravi Varma*.
Thiruvamanthapuram, 1981

**VÁLÓCZI RÓBERT: INDIA – EGY
NÉV, EGY FORMA, EGY ISTENNŐ**

FORRÁSSZÖVEGEK

Mahábhárata = Elektronikus változat.
Bhandarkar Oriental Research Institute,
Pune, India, 1999. Göttingen Register
of Electronic Texts in Indian Languages.
[http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil_
utf.htm#MBh](http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil_utf.htm#MBh) (Letöltve: 2018. január 19.)

Manu törvénykönyve = *Manu-szmriti* =
Elektronikus változat. Göttingen Register
of Electronic Texts in Indian Languages.
[http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/
1_sanskr/6_sastra/4_dharma/smrtil/
manu2p_u.htm](http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/6_sastra/4_dharma/smrtil/manu2p_u.htm) (Letöltve: 2018. január 19.)

Satapatha-bráhmāna = Elektronikus
változat. Göttingen Register of Electronic
Texts in Indian Languages. [http://gretil.
sub.uni-goettingen.de/gret_utf.htm#
Brahm](http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gret_utf.htm#Brahm) (Letöltve: 2018. január 19.)

Taittirīja-bráhmāna = *Visnu-purána* =
Elektronikus változat. The Critical Edition
of the Viṣṇupurāṇam, critically edited by
M. M. Pathak. Vadodara: Oriental Institute
1997-1999. Göttingen Register of Elect-
ronic Texts in Indian Languages. [http://
gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_
sansk/3_purana/vipce_pu.htm](http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/3_purana/vipce_pu.htm)
(Letöltve: 2018. január 19.)

Visnu-purána = GRETEL – Göttingen
Register of Electronic Texts in Indian
Languages and related Indological
materials from Central and Southeast
Asia. [http://gretil.sub.uni-goettingen.de/
gretil/1_sanskr/3_purana/vipce_pu.htm](http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/3_purana/vipce_pu.htm)
(Letöltve: 2018. április 4.)

SZAKIRODALOM

Alkotmány
India Alkotmánya = *The Constitution
of India*. [https://www.india.gov.in/my-
government/constitution-india](https://www.india.gov.in/my-government/constitution-india), *Bhārat
kā Saṃvidhān*. [https://www.india.
gov.in/hi/my-government/constitution-
india](https://www.india.gov.in/hi/my-government/constitution-india) (Letöltve: 2018. január 19.)

Bandhopadhyay 2004
Bandhopadhyay, S.: *From Plassey
to Partition: A History of Modern India*.
Orient Longman, Delhi, 2004

Chatterjee 1906
Chatterjee, Bankim Chandra: *Anand-
amath* (The Abbey of Bliss). Padmini
Mohan Neogi, Kalkutta, 1906 (1882)

Clémentin-Ojha 2014
Clémentin-Ojha, C.: 'India, that is
Bharat...': One Country, Two Names.
*South Asia Multidisciplinary Academic
Journal*, 2014/10. Association pour
la recherche sur l'Asie du Sud
(ARAS), Paris

Guha-Thakurta 2007
Guha-Thakurta, T.: *The Making of a New
'Indian' Art: Artists, Aesthetics and Natio-
nalism in Bengal, c. 1850-1920*. Cambridge
South Asian Studies (Book 52). Cambridge
University Press, Cambridge, 2007

Kapur 1972
Kapur, G.: The Evolution of Content in
Amrita Sher-Gil's Paintings. *Mārg*. 25. évf.
2. sz. (Amrita Sher-Gil), Mārg Publica-
tions, Bombay, 1972

Keserű 2007
Keserű Katalin: *Amrita Sher Gil*.
Kelet Kiadó, Budapest, 2007

Nehru 1956
Nehru, Dzsaváhárlál: *Önéletrajz*.
Ford. Gábor Jozefa, Auer Kálmán.
Szikra, Budapest, 1956 (1953)

Neumayer-Schelberger 2008
Neumayer, E. – Schelberger, Ch. *Bharat
Mata: India's Freedom Movement
in Popular Art*. Oxford University Press,
Oxford, 2008

Pinney 2004
Pinney, Ch.: *Photos of Gods: The Printed
Image and Political Struggle in India*.
Reaktion Books, London, 2004

Ramaswamy 2010
Ramaswamy, S.: *The Goddess and the
Nation: Mapping Mother India*. Duke
University Press, Durham, 2010

Rennell 1788
Rennell, J.: *Memoir of a map of Hindoo-stan; or The Mogul Empire: with an introduction, illustrative of the geography and present division of that country: and a map of the countries situated between the head of the Indus, and the Caspian Sea.* Szerzői kiadás, London, 1788.
<https://archive.org/details/memoirofmap-offhin00renn> (Letöltve: 2018. január 19.)

Savarkar 1923
Savarkar, V. D.: *Hindutva: Who Is a Hindu?* Veer Savarkar Prakashan, Bombay, 1923 (1969)

Turchin–Adams–Hall 2006
Turchin, P.– Adams, J. M. – Hall, T. D.: East-West Orientation of Historical Empires and Modern States. *Journal of World-System Research*, Vol. 12. Issue 6. University of Pittsburgh, Pittsburgh, 2006

NŐK ÉS ISTENNŐK A MODERN KORBAN

VAJDOVICH GYÖRGYI: ISTEN,
EMBER VAGY SZUPERHŐS?
RÁMÁJANA-ÁTIRATOK A KORTÁRS
BOLLYWOODI FILMBEN

SZAKIRODALOM

Ambrose 1950
Ambrose, Kay: *Classical Dances and Costumes of India.* Adam and Charles Black, London, 1950

Bansal 2010
Bansal, Robin: Bollywood takes inspiration from Ramayana, Mahabharat. *Hindustan Times* 2010. június 3. <https://www.hindustantimes.com/entertainment/bollywood-takes-inspiration-from-ramayana-mahabharat/story-8H2lyNsKXJMC5VUp89lLdI.html> (Letöltve: 2018. január 15.)

Dudrah 2006
Dudrah, Rajinder Kumar: *Bollywood. Sociology Goes to the Movies.* Sage Publications, New Delhi – Thousand Oaks – London, 2006

Dwyer 2006
Dwyer, Rachel: *Filming the Gods. Religion and Indian Cinema.* Routledge, London – New York, 2006

Luce 2010
Luce, Jim: Mani Ratnam's Raavanan: The Must-See International Film of 2010. *Huffington Post* 2010. november 16. https://www.huffingtonpost.com/jim-luce/mani-ratnams-raavanan-the_b_784529.html (Letöltve: 2018. január 15.)

Malik–Singh 1992
Malik, Yogendra K. – Singh, V. B.: Bharatiya Janata Party: An Alternative to the Congress (I)? *Asian Survey*, 1992. 32, no. 4. (április): 318–336.

Salam 2010
Salam, Ziya Us: I feel like a beginner: Mani Ratnam. *The Hindu* 2010. június 18. <http://www.thehindu.com/features/cinema/I-feel-like-a-beginner-Mani-Ratnam/article16258110.ece> (Letöltve: 2017. január 20.)

Zeenews 2008
Abhishek-Aishwarya to play Ram-Sita in Mani Ratnam's Ramayan. *Zeenews* 2008. augusztus 20. http://zeenews.india.com/entertainment/bollywood/abhishek-aishwarya-to-play-ram-sita-in-mani-ratnams-ramayan_8431.html (Letöltve: 2018. január 15.)

SZIVÁK JÚLIA: LÁNYOK
ANYÁK, ISTENNŐK – NŐI
POLITIKUSOK INDIÁBAN

SZAKIRODALOM

Basu 2016
Basu, Amrita: Women, Dynasties, and Democracy in India. In: Chandra, Kanchan (ed.): *Democratic Dynasties. State, Party and Family in Contemporary Indian Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2016. 136–172.

Bhandare 2017
Bhandare, Namita: Why Indian Workplaces Are Losing Women? *The Wire*, 2017 <https://thewire.in/165005/indian-workplaces-losing-women-nationwide> (Letöltve: 2018. január 1.)

Bose 2011
Bose, Ajoy: Teen Deviyan. *India International Centre Quarterly*, 2011. 38, 98–107.

Census of India 2001
Census of India: *Literacy and Level of Education.* https://censusindia.gov.in/Census_And_You/literacy_and_level_of_education.aspx

Chatterjee 1989
Chatterjee, Partha: Colonialism, Nationalism, and Colonialized Women: The Contest in India. *American Ethnologist*, 1989. 16:4, 622–623.

Derichs–Thompson 2013
Derichs, Claudia – Thompson, Mark R.: Introduction. In: Derichs, Claudia – Thompson, Mark R. (eds.): *Dynasties and Female Political Leaders in Asia. Gender, Power and Pedigree*, Lit Verlag, Zürich, 2013. 11–26.

Dickey 1993
Dickey, Sara: The Politics of Adulation: Cinema and the Production of Politicians in South India. *The Journal of Asian Studies*, 1993. 52, 340–372.

Gutman 2009
Gutmann, Raphael: Le Paradoxe Mayawati: Instrumentalisation Identitaire et Normalité Indienne. *Politique Étrangère*, 2009. 74, 597–607.

Hellmann–Rajanayagam 2013
Hellmann–Rajanayagam, Dagmar: The Pioneers: Durga Amma, the Only Man in the Cabinet. In: Derichs, Claudia – Thompson, Mark R. (eds.): *Dynasties and Female Political Leaders in Asia. Gender, Power and Pedigree*, Lit Verlag, Zürich, 2013. 27–61.

Jahan 1987
Jahan, Rounaq: Women in South Asian Politics. *Third World Quarterly*, 1987. 9, 848–870.

Kumar 2012
Kumar, Hari: Statues Under Wraps in Uttar Pradesh. *The New York Times*, 2012. <https://india.blogs.nytimes.com/2012/01/10/statues-under-wraps-in-uttar-pradesh/> (Letöltve: 2018. január 1.)

Lakshmi 1990
Lakshmi, C. S.: Mother, Mother Community and Mother-Politics in Tamil Nadu. *Economic and Political Weekly*, 1990. 25, WS72–WS83.

Malhotra 2003
Malhotra, Inder: *Dynasties of India and beyond. Pakistan, Sri Lanka, Bangladesh.* Harper Collins Publishers India and The India Today Group, New Delhi, 2003

Narayanan 2014
Narayanan, Nayantara: How Jayalalithaa Used Posters to Transform Herself from a Film Star into the Amma of Tamil Nadu. *Scroll.in*, 2014 <https://scroll.in/article/683250/how-jayalalithaa-used-posters-to-transform-herself-from-a-film-star-into-the-amma-of-tamil-nadu> (Letöltve: 2018. január 1.)

Pai 2013
Pai, Sudha: From Dynasty to Legitimacy: Women Leaders in Indian Politics. *India International Centre Quarterly*, 2013. 39, 107–121.

Rahman 2007
Rahman, Maseeh: Outcry after Sonia Gandhi Depicted as Goddess. *The Guardian*, 2007. <https://www.theguardian.com/world/2007/jun/25/india.international> (Letöltve: 2018. január 1.)

Rajan 1993
Rajan, Rajeswari Sunder: *Real and Imagined Women. Gender, Culture and Postcolonialism.* Routledge, London, 1993

Saghal 2012
Saghal, Nayantara: *Indira Gandhi. Tryst with power.* Penguin Books, New Delhi, 2012

Scroll 2016
Scroll: Amma Tattoos and a Floating MLA: How Jayalalithaa's Supporters Celebrated Her Birthday. *Scroll.in*, 2016 <https://scroll.in/article/804121/amma-tattoos-and-a-floating-mla-how-jaya-lalithaas-supporters-celebrated-her-birthday> (Letöltve: 2018. január 1.)

Sharma 2017
Sharma, K. Sarojkumar: Irom Sharmila Suffers Defeat, Gets Only 90 Votes. *The Times of India*, 2017. <https://timesofindia.indiatimes.com/elections/assembly-elections/manipur/news/irom-sharmila-suffers-defeat-gets-only-90-votes/articleshow/57601062.cms> (Letöltve: 2018. január 1.)

Singh 2012
Singh, Sourabh: Unraveling the enigma of Indira Gandhi's rise in Indian politics: a woman leader's quest for political legitimacy. *Theory and Society*, 2012. 41, 479–504.

Verma 2012
Verma, Lalmani: Mayawati Memorials Cost Rs 5,919 Cr, Says LDA. *Indian Express*, 2012. <http://archive.indianexpress.com/news/mayawati-memorials-cost-rs-5919-cr-says-lda/951755/> (Letöltve: 2018. január 1.)

SÁGI PÉTER: NŐ, ÍRÓNÓK ÉS
MAMTÁ KÁLIJKÁ AZ „1960 UTÁNI”
HINDÍ IRODALOMBAN

SZÖVEGEK

Interjú

Szásátkár = Mamtā Kāliyā (ed.) 2012: *Mere sākṣātkār.* Dillī, Kitābghar Prakāśan

Elbeszélés

E1 = Mamtā Kāliyā 2009: *Mamtā Kāliyā kī kahāniyāṃ khaṇḍ 1.* Dillī, Vāṇī Prakāśan

E2 = Mamtā Kāliyā 2009: *Mamtā Kāliyā kī kahāniyāṃ khaṇḍ 2.* Dillī, Vāṇī Prakāśan

J = Mamtā Kāliyā 2006: *Theatre Road Ke Kaue.* Dillī, Penguin

K = Mamtā Kāliyā 2006: *Pacīs sāl kī laṛkī.* Gāziyābād, Remādhav

L = Mamtā Kāliyā 2010: *Kāke dī haṭṭī.* Dillī, Vāṇī Prakāśan

M = Mamtā Kāliyā 2010: *Khuśqīsmat.* Ilāhābād, Lokbhāratī Prakāśan

N = Mamtā Kāliyā 2014: *Thorā sā praga-tiśīl.* Ilāhābād, Lokbhāratī Prakāśan

Regény

Andhéré ká tálá = Mamtā Kāliyā 2010: *Andhere ká tálá.* Dillī, Hitkāri Prakāśan

Bégghar = Mamtā Kāliyā 2009: *Begghar.* Dillī, Vāṇī Prakāśan

Daur = Mamtā Kāliyā 2000: *Daur.* Dillī, Vāṇī Prakāśan

Dukkham-szukkham = Mamtā Kāliyā 2011: *Dukkham-sukkham.* Dillī, Bhāratīy Jñānpīṭh

Larkijá = Mamtā Kāliyā 2011: *Tīn laghu upanyās.* Dillī, Kitābghar Prakāśan

Narak dar narak = Mamtā Kāliyā 2013: *Narak dar narak.* Dillī, Kitābghar Prakāśan

Prém kahānī = Mamtā Kāliyā 2011: *Tīn laghu upanyās.* Dillī, Kitābghar Prakāśan

Szapnó kí home delivery = Mamtā Kāliyā 2016: *Sapnoṃ kí home delivery.* Ilāhābād, Lokbhāratī Prakāśan

Esszé, önéletrész

Kitné seherón mé kitnī bār = Mamtā Kāliyā 2010: *Kitne Śaharom meṃ kitnī bār.* Dillī, Vāṇī Prakāśan

Parhté, likhté racsté = Mamtā Kāliyā 2011: *Parhte, likhte, racte.* Jaypur, Bodhi Prakāśan

SZAKIRODALOM

Davaseeli 2011
Davaseeli, Ruby G.: *Woman and Family in Recent Indian Feminist Fiction in English: A Select Study.* (Doktori értekezés, Pondicherry Egyetem, 2011; elérhető a *Shodhganga* adatbázisban: <http://shodhganga.inflibnet.ac.in/handle/10603/5612>, letöltve: 2018. február 19.)

Kumár 2011
Kumār, Rādhā: *Strī saṅgharṣ ká itihās.* Dillī, Vāṇī Prakāśan, 2011

Māthur 2014
Māthur, Sālinī 2014. január 6.: *Sāhitya meṃ strī: mardom ke khelā me aurat ká nāch,* Tehelka (Paṭhan-pāṭhan viśeṣāñk) (<http://www.tehalkahindi.com/> मर्दों-के-खेला-में-औरत-का-न, letöltve: 2018. február 19.)

Mukhopadhyay 2017
Mukhopadhyāy, Subhodeep: *Sati: Re-examining the Historical Evidence from 1900BCE to 1900CE.* 2017. november 30. (<http://indiafacts.org/sati-historical-evidence>, letöltve: 2018. február 7.)

Sommers 1994 Sommers, Christina Hoff: <i>Who Stole Feminism? How Women Have Betrayed Women</i> . Simon & Schuster, New York, 1994	Kaur Singh 1993b Kaur Singh, Nikky-Guninder.: Durga Recalled. In: <i>The Feminine Principle in the Sikh Vision of the Transcendent</i> . Cambridge University Press, 1993
Vivék 2013 Vivék, Jñānprakāś: <i>Mamtā Kāliyā kī kahā-niyām</i> . Samāvartan, 2013. május: (Mamtā Kāliyā evaṃ Ravindra Kāliyā viśeṣāṅk)	Kinsley 1986 Kinsley, D.: <i>Hindu goddesses: visions of the divine feminine in the Hindu religious tradition</i> . Berkeley, 1986
NIKKY-GUNINDER KAUR SINGH: AZ OKTATÁS ISTENNŐJE ÉS A LÁNYOK OKTATÁSA	Lodhia 2015 Lodhia, Sh.: Deconstructing Sita's Blues. <i>Feminist Studies</i> , 2015. Vol. 41, No. 2.
SZAKIRODALOM	Ludvik 2007 Ludvik, C.: <i>Sarasvati: Riverine Goddess of Knowledge</i> . Brill, 2007
Cixous 1997 Cixous, Hélène: A medúza nevetése. In: <i>Testes Könyv II</i> . Ford. Kádár Krisztina. Ictus és JATE, Szeged, 1997	O'Connor 1995 O'Connor, J.: The Epistemological Significance of Feminist Research in Religion. In: King, Ursula (ed.): <i>Religion and Gender</i> . Blackwell, 1995
Clark 2003 Clark, Sharri R.: Representing the Indus Body: Sex, Gender, Sexuality, and the Anthropomorphic Terracotta Figurines from Harappa. <i>Asian Perspectives</i> , 2003. Vol. 42, No. 2. South Asia (Fall)	Sundar Rajan 1998 Sundar Rajan, R.: Is the Hindu Goddess a Feminist? <i>Economic and Political Weekly</i> , 1998. (október 31.)
Downing 1981 Downing, Christine: <i>The Goddess: Mythological Images of the Feminine</i> . Crossroad, 1981	Tolsztoj 2010 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics: <i>Gyónás – Mi a művészet?</i> Ford. Makai Imre és S. Nyíró József. Európa, Budapest, 2010
Erndl 2000 Erndl, K.: <i>Is the goddess a feminist?</i> SUNY, 2000	Vijnananda 1974 Vijnananda, S. (trans.): <i>Sri Mad Devi Bhagavatam</i> . AMS Press, 1974
Gadamer 1984 Gadamer, Hans-Georg: <i>Igazság és módszer</i> . Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat, Budapest, 1984	Wentworth 2004 Wentworth, N.: <i>The Phenomenology of Painting</i> . Cambridge University Press, 2004
Irigaray 1993 Irigaray, L. <i>Sexes and Genealogies</i> . Trans. G. Gill. Columbia University Press, 1993	
Juneja 1997 Juneja, M.: Reclaiming the Public Sphere: Husain's Portrayals of Saraswati and Draupadi. <i>Economic and Political Weekly</i> , 1997. Vol. 32, No. 4. (január) 25–31.	
Kaur Singh 1993a Kaur Singh, Nikky-Guninder: From Flesh to Stone: The Divine Metamorphosis in Satyajit Ray's <i>Devi</i> . <i>Journal of South Asian Literature</i> , 1993. Vol. 28, No. 1/2. Miscellany (Spring, Fall)	

A SZÖVEG KÖZTI KÉPEK JEGYZÉKE

BEVEZETÉS

VÁLÓCZI RÓBERT: A HINDÚ ISTENNŐ TERMÉSZETE ÉS MEGJELENÉSI FORMÁI

14. oldal | Párvatí mint a Nagy Istennő (Mahádéví). Észak-India, 10–11. század. Homokkő, 30×21×7 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6660

1 | Szúrja, a védikus napisten. Közép-India, 13–14. század. Bazalt, 29×22,5×17,5 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 122

2 | Anyaistennő. Észak-India, Kr. e. 4. század előtt. Szürke terrakotta, 6,5×6×2,5 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2174

3 | Női fej. Észak-India, Gupta-kor, Kr. u. 4–6. század. Vörös terrakotta, 5,2×4,2×3,3 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 50.64.1

4 | Istennő. Kelet-India, 10–12. század. Vörös terrakotta, 3,5×3,6×1,5 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2179

5 | Visnu Madhu és Kaitabha ellen küzd. Nyugat-India, 19. század. Tempera, papír, 30×40 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8003

6 | Démonokat evő Csámundá. Nyugat-India, 19. század. Tempera, papír, 30×40 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8013

7 | Gangá, a Gangesz folyó istennője. Nyugat-India, 19. század. Tempera, papír, 30,5×40,1 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8017

8 | A végtelenség kígyóján, Anantán fekvő Visnu. A köldökéből kinövő lótuszon Brahmá, lábainál Laksmí és Bhúdéví. Nyugat-India, 19. század. Tempera, papír, 40×30 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8001

9 | Nárájana (Visnu). Nyugat-India, 18–19. század. Festett fekete márvány, 78×25×14,5 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6762

10 | Laksmí. Nyugat-India, 18–19. század. Festett fehér márvány, 80×23×16,5 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6760

11 | Szítá férjválasztása (*Szítá szva-jamvara*). Sharma Picture Publication, Bombay, India, 1980-as évek. Színes nyomat, 25×18,2 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5423-2007

12 | Hanumán, szíve helyén Rámával és Szítával. *Ram Bhakta Hanuman* (Hanumán, Ráma *bhaktája*). Sharma Picture, India, 1980-as évek. Színes nyomat, 25×15 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, ltsz. 5415-2007

13 | Siva Szatí holtestét viszi. Calcutta Art Studio, Kalkutta, 1880 körül. Színes litográfia, 36×26 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

14 | Siva, Párvatí és Ganésa. Nyugat-India, 19. század. Tempera, papír, 30×40 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8008

15 | Krisna. Dél-India, 18–19. század. Bronz, 30×10,5×10,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 90.23.1

16 | Krisna és Rádhá. Észak-India, 19. század. Tempera, papír, 40,2×30,4 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8005

17 | Falu szélén álló oltár. India, 1927. Baktay Ervin felvétele. Zselatinos ezüst nyomat, 13×8,3 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, ltsz. F2016.61

18 | Az istenek hódolnak a Síván álló Bhadrakáli (Békés Káli) előtt. Nyugat-India, 19. század. Tempera, papír, 20×25 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8014

19 | Siva megissza a *haláhal*a mérget, ami a Tejóceán kiköpülésekor került elő. *Shankar Vishpan* (Siva a méreggel). Hem Chander Bhargava & Co., Delhi, 1980-as évek. Színes nyomat, 36×25 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, ltsz. 5434-2007

20 | Daksinakáli. Calcutta Art Studio, Kalkutta, 1880 körül. Színes litográfia, 32×25 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

33. oldal | Káli. Kálighát festmény. Kalkutta, 18–19. század. Akvarell, papír, 44×26,6 cm. Germanus Gyuláné ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 7983.

WOJTILLA GYULA: A NŐK TÁRSADALMI HELYZETE A KORAI INDIÁBAN

34. oldal | Szatí kő, az önkéntes máglyahalált halt özvegyek emléktáblája. Rádzsasztán, 17–18. század. Pala, 64×39×8 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2025

1 | India népei (*Bhárat ké lóg*). Indian Book Depot, Delhi, 1980-as évek. Színes nyomat, 36×25 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5443-2007

2 | Lány a gátnál. Swastik Picture House, Delhi, 1965 körül. Színes nyomat, 23×34,5 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

3 | Adzsantái szépség. Hem Chander Bhargava, Delhi, 1980-as évek. Színes nyomat, 37,1×24,8 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5438-2007

4 | Krisna tűzijátéka. Csomagolás. Sri Krishna Fireworks Industries, Sivakasi, 1960-as évek. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

5 | Szatí kő, az önkéntes máglyahalált halt özvegyek emléktáblája. Rádzsaszhán, 17–18. század. Pala, 64×39×8 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 2025

6 | Az élet állomásai. Középen Siva és Kálí. Bagjee Press, India, 1900 körül. Olajnyomat, 28×37 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

49. oldal | A tetteink eredménye (*Karaní Bharaní*). Középen Jama, a túlvilág istene, a bűnök és büntetések elbírálója. Hem Chander Bhargava, Delhi, 1980-as évek. Színes nyomat, 36×25,2 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5453-2007

NŐK ÉS ISTENNŐK A HINDÚ VALLÁSOSÁGBAN

DEZSŐ CSABA: HIMNUSZ AZ ISTENNŐHÖZ, AKI MEGÖLTE A BIVALYDÉMONT

52. oldal | A Bivalydémont megölő Durgá. Nyugat-India, 19. század. Festett fekete márvány, 85×47×25 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 2102

1 | A Bivalydémont megölő Durgá. Nyugat-India, 19. század. Festett fekete márvány, 33×21,5×8,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 62.544.1

2 | A Bivalydémont megölő Durgá. Mahárástra, 19. század. Bronz, 7,8×7×4 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6585

3 | Durgá. Madhubaní festmény. Mithilá, 20. század második fele. Akvarell, papír, 56×38 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 93.42.1

4 | *Mahisászur Mardiní* (A Bivalydémont megölő Durgá). Sharma Picture Publication, Bombay, 1980-as évek. Színes nyomat, 36×25 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5450-2007

5 | Dilíp Szingh, Bhakta Randzsan: *Durgá (Vaisnó déví)*. *Durga – Legends*. Vimanika Comics, 2016. Digitális rajz

61. oldal | A Bivalydémonnal küzdő Durgá, körülötte gyermekei, Kárttikéja és Ganésa, valamint Laksmí és Szaraszvatí. Kelet-India, 18–19. század. Bronz, ezüst, 37,5×37,5×22 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 50.127.1

NAVARÁTRI – AZ ISTENNŐ KILENC ÉJSZAKÁJA

1 | Durgá feldíszített agyagszobra Kalkuttában, a Durgápúdzsa idején. Sági Péter felvétele, 2013

2 | Szertartást végző *bráhmna* Durgá szobra előtt. Sági Péter felvétele, 2013

3 | A Bivalydémonnal küzdő Durgá, körülötte gyermekei, Kárttikéja, Ganésa, valamint Laksmí és Szaraszvatí. Kelet-India, 18–19. század. Bronz, ezüst, 37,5×37,5×22 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 50.127.1

KISS CSABA: NŐK ÉS ISTENNŐK FELEMELKEDÉSE A SAIVA TANTRÁBAN

64. oldal | *Vínán* játzó *jógíní*. Észak-India, Rádzsaszhán, 17–18. század. Akvarell, papír, 8,8×6,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 2328

1 | Tantrikus diagram (*jantra*). India, 19. század. Öntött vörösréz, 5,9×5,9 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6364

2 | Tantrikus diagram (*jantra*). India, 19. század. Öntött, kalapált vörösréz, 9,8×9,8 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6363

73. oldal | Egyarcú *sivalinga*. Mathurá, 3–4. század. Sárga foltos vörös homokkő, 28,5×8,7×11,2 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6353

RÁDZSASZTHÁNI FÜGGŐK

1 | Fogadalmi tábla/függő (Déví). Rádzsaszhán, 19. század. Domborított, vésett ezüst, vörösréz foglalatban, 11,1×8,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6590

2 | Fogadalmi tábla/függő (a Bivalydémont legyőző Durgá). Rádzsaszhán, 19. század. Domborított, vésett ezüst, vörösréz foglalatban, 9,8×7,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6591

3 | Nyaklánc isteneket és istennőket ábrázoló függőkkel. Rádzsaszhán, 19. század. Domborított, vésett ezüst, textílfonal, 85×9,6 cm. Néprajzi Múzeum, Budapest, Itsz. 68.123.861

BALOGH DÁNIEL: ANYAISTENNŐK FÉRFITÁRSASÁGBAN – KORAI FELIRATOK TANÚSÁGA SZERINT

76. oldal | Ganésa. Dél-India, 17–18. század. Kő, 34×28×18 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Itsz.: 83.10.1

1 | A badóh-patháíi sziklahajlák, jobbra elől a szoborcsoporttal. Középen későbbi épületalap maradványa. Badóh-Pathári, 2017. Balogh Dániel felvétele

2 | A badóh-patháíi *mátrikák*. Balra természetes barlang, jobbra a felirat, fölötté elsímított panel. Badóh-Pathári, 2017. Balogh Dániel felvétele

3 | Az istennők felirata. Badóh-Pathári, 2017. Balogh Dániel felvétele

3 | Sziklarajz a badóh-patháíi sziklahajlékból: *lingát* imádó férfi mögött páva. Badóh-Pathári, 2017. Balogh Dániel felvétele

86–87. oldal | Váráhí, a Hét Anya egyike. Mathurá, 4–6. század. Sárga foltos vörös homokkő, 8×12×6,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Itsz.: 6651

VAISNAVA TESTPECSÉTEK

1 | „Rádhá” vaisnava testpecsét (*cshapp*). India, 19. század. Bronz, 1,7×3 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6646

2 | „Srí Rádhá” vaisnava testpecsét (*cshapp*). India, 19. század. Bronz, 1,8×2×4,9 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6643

3 | „Rádhá” vaisnava testpecsét (*cshapp*) vagy amulett. India, 19. század. Bronz, 1,8×3,3×4,4 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 264

4 | „Szádhü” vaisnava testpecsét (*cshapp*). India, 19. század. Bronz, 2,8×2,6×3,9 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6645

5 | „Rádhá” vaisnava testpecsét (*cshapp*) vagy amulett. India, 19. század. Bronz, 2,3×3,5×3,2 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6648

6 | Visnu lábnyomát (*pada*) formázó vaisnava testpecsét (*cshapp*). India, 19. század. Bronz, 2,5×4,5×3,5 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6642

7 | Visnu kagylókürtjét (*sankha*) formázó vaisnava testpecsét (*cshapp*). India, 19. század. Bronz, 3×4,3 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 4994

8 | Visnu-követő *mádhava bráhmna*, testén pecsétekkel. Majszúr, Karnátaka, 1909 körül. Edgar Thurston felvétele (?)

SASKIA KERSENBOOM: BHÓGASAKTI – A DÉVADÁSZÍK ÉLETÉNEK NÉMA TANÚJA

90. oldal | *Sivalinga* Rámésvaramban. Sri Soundari Pictures, Rámésvaram, India, 1980-as évek. Színes nyomat, 18×24,6 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5413-2007

1 | Bhógasakti. Dél-India, 20. század második fele. A szerző tulajdonában

2 | Hangyaboly Tirukkárájilban (Thirukkarayil). A szerző felvétele, 2012.

3 | A hangyaboly kígyóistennője. A szerző felvétele, 2012

4 | Siva a „létrejövés mezején”. Tiruvaijáru, 2007. Thomas Voorter felvétele
G. Ch. Sawn: Tánc. India, 1950-es évek eleje. Tempera, vászon, 46,3×86 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 57.206.1

5–12 | Fametszetsorozat. *Tiruvacakan*. B. Irattina Nayakar and Sons, Chennai, [é. n.]
Mánikkavaszagar. Ébredj...
Aranypor törése.
Hozd közelebb.
Szedj virágot.
Üsd a dobort.
Tapsolj és üsd a vállat játék.
Szent hinta.

13 | Siva Natarádzsa és kísérete körmenetre készen. Tiruvaijáru, 2007. Marije ten Brink felvétele

14 | *Kumbhadípa* (agyaglámpás) és *tattudípák* (tányérlámpás). Tiruvaijáru, 2007. Marije ten Brink felvétele

103. oldal | Siva, a Tánc Ura (Natarádzsa). Dél-India, 20. század első fele

RATHA, AZ ISTENEK SZEKERE

1 | Durgá. Templomi szekér (*ratha*) díszítése. Dél-India, 18–19. század. Tíkfa, ébenberakással, 30×15×15 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 83.143.1

2 | Templomi szekér (*ratha*). Csidambaram, 2010. Válóczy Róbert felvétele

3 | Templomi szekerek. Csidambaram, 2010. Válóczy Róbert felvétele

4 | Templomi szekér faragott díszítése. Csidambaram, 2010. Válóczy Róbert felvétele

FERENCZI ROLAND: ISTENEK ÉS ISTENNŐK A TAMIL SZANGAM IRODALOMBAN

106. oldal | Muruhan/Szkanda. Nyugat-India, 18–19. század. Festett fehér márvány, 85×48×26 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 58.247.1

1 | *Srí Muruhan*. VPP, Tamil Nádu, 1980-as évek. Színes nyomat, 16,6×10,8 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5381-2007

2 | *Srí Déví Mínáksi*. VPP, Tamil Nádu, 1980-as évek. Színes nyomat, 16,6×10,7 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5380-2007

3 | *Góपुरa Srí Déví Mínáksi*. Tamil Nádu, 1980-as évek. Színes nyomat, 16,7×11 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5379-2007

112. oldal | A 106. oldalon lévő kép részletei

4 | *Déví Kanjakumári*. VPP, Tamil Nádu, 1980-as évek. Színes nyomat, 14,8×10,7 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5382-2007

115. oldal | *Muruhan csakra* (Muruhan diagramja). J. B. Khanna & Co., Madrasz, 1980-as évek. Színes nyomat, 34,8×24,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5452-2007

LÁMPÁSOK

1 | Lámpást tartó szépség (*dípalaksmí*). Dél-India, 18–19. század. Bronz, 17×5×7 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, Itsz. 6637

2 | Lámpást tartó szépség *(dípalaksmí)*. Dél-India, 17–18. század. Bronz, 27,2×11×11 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 50.95.1

3 | Füstölőtartó. Dél-India, 17–18. század. Bronz, 44,2×10,5×10,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 3068

4 | Olajlámpás. India, 19. század. Sárgaréz, vörösréz, 31,2×11,5×11,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 62.352.1

5 | Lámpást vagy füstölőt tartó nőalak. Ándhra Pradés, 17–18. század. Ezüstözött bronz, 22,7×10×10 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6636

SZÁLER PÉTER: APSZARASZOK ÉS JAKSÍK. AZ ISTENEKET ÉS ISTENNŐKET KÍSÉRŐ NŐALAKOK

118. oldal | *Apszarasz.* Észak-India, Mathurá, 4–6. század. Homokkő, 17,5×11×5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 813

1 | M. Dhurandhar: *Visvámitra és Ménaká.* Ravi Varma Press, Karlá-Lónávalá, 1905 körül. Olajnyomat, 48,5×34 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

2 | Légyhajtót *(csámara)* tartó *jaksí.* Dél-India, 20. század első fele. Fa, 87×27×16 cm. Munkácsy Mihály Múzeum, Jankay Tibor Gyűjtemény, Békéscsaba, ltsz. E.49

127. oldal | Sálafaágot törő szépség *(sálabhandzsiká).* Észak-India, 10–11. század (?). Homokkő, 27,8×11×6,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2001.70.1

NŐK ÉS ISTENNŐK AZ INDIAI MŰVÉSZETBEN

ALKA PANDE: AZ ISTENNŐ AZ INDIAI MŰVÉSZETBEN, GONDOLKODÁSBAN ÉS IRODALOMBAN

130. oldal | Dévi vagy *apszarasz* torzó. Észak-India, Csandéla-kor, 10–11. század. Homokkő, 19,8×22,7×14,8 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6355

1 | Anyaistennő. Észak-India, Kr. e. 4. század előtt. Szürke agyag, 9,2×6×3,9 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2167

2 | Női fej. Gandhára, Észak-India, 4–5. század. Stukkó, 12,8×10,5×9,5 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 50.53.1

3 | Női fej. Gandhára, Észak-India, 4–5. század. Stukkó, 11,7×6,5×6,3 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6325

4 | *Lingajóni.* Dzsajpur, Rádzsaszt-hán, 18–19. század. Festett márvány, 8,5×12,5×8 cm. Hopp Ferenc gyűjtése (?), Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 56.47.1

5 | Siva Szatí holttestét viszi. Calcutta Art Studio, Kalkutta, 1880 körül. Színes nyomat, 36×26 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

6 | A végtelenség kígyóján, Anantán fekvő Visnu. A köldökéből kinövő lótuszon Brahmá, lábainál Laksmí. Rádzsasztbán, India, 15–16. század. Homokkő, 15,7×25×6,8 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6356

7 | A végtelenség kígyóján, Anantán fekvő Visnu. A köldökéből kinövő lótuszon Brahmá, lábainál Laksmí és Bhúdéví. Nyugat-India, 19. század. Tempera, papír, 40×30 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8001

8 | Siva, a Tánc Ura (Natarádzsa). Dél-India, 20. század első fele. Bronz, 80×70×27 cm. Munkácsy Mihály Múzeum, Jankay Tibor Gyűjtemény, Békéscsaba, ltsz. E.146

9 | Ardhanárisvara *(ardha: fél, nári: nő, ísvara: isten),* Siva és Dévi egy alakká olvasztott formája. India, 2000-es évek. Színes nyomat, 28,5×40,5 cm. Magángyűjtemény

10 | Dévi vagy *apszarasz* torzó. Észak-India, Csandéla-kor, 10–11. század. Homokkő, 19,8×22,7×14,8 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6355

11 | Bhúdéví. Dél-India, késő Csóla-kor, 13–14. század. Bronz, 16,6×6×5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 51.73.1

12 | Krisna Gópála és Rádhá *apszaraszokkal* és *gópíkkal.* Dél-India, 20. század második fele. Fa, 184×40×20 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2000.65.1

13 | Ráma és Szítá. Madhubaní festmény. Mithilá, 20. század vége. Akvarell, papír, 75×55 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 93.29.1

14 | Krisna Rádhá lábai előtt. Kálíghát, Kalkutta, 19. század. Akvarell, papír, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum, Prága, ltsz. 56121

MADHUBANÍ FESTMÉNYEK

1 | Ráma és Szítá. Madhubaní festmény. Mithilá, 20. század vége. Akvarell, papír, 75,4×55 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 93.26.

2 | Ráma és Szítá. Madhubaní festmény. Mithilá, 20. század vége. Akvarell, papír, 38×56 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 93.37.1

3 | Ráma, Szítá és Laksmána. Madhubaní festmény. Mithilá, 20. század vége. Akvarell, papír, 38×56 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 93.28.1

4 | Szítá és Hanumán. Madhubaní festmény. Mithilá, 20. század vége. Akvarell, papír, 55×38 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 93.41.1

5 | Kálí. Madhubaní festmény. Mithilá, 20. század vége. Akvarell, papír, 76×56 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 93.31.1

6 | Durgá. Madhubaní festmény. Mithilá, 20. század vége. Akvarell, papír, 56×38 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 93.42.1

ERWIN NEUMAYER ÉS CHRISTINE SCHELBERGER: ISTENEK A NYOMDAGÉPBŐL. AZ IPARI KÉPNYOMTATÁS KEZDETEI INDIÁBAN

144. oldal | *Bhárat Mátá* (India Anya), Abaníndranáth Tagore festménye (1905) nyomán. Lakhnaú, 1911. Színes litográfia, 20×11 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

1 | Képerkeztető üzlet Benáreszben, 1988. Erwin Neumayer felvétele

2 | Olvasó nő *hukkával.* Battalá, Kalkutta, 1880 körül. Kézrel festett fadúcnyomat, 27×18 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

3 | A *bráhmána* gyógyszerzt kínál Élőkésínek, hogy elkábítsa őt. Kálíghát, Kalkutta, 19. század. Akvarell, papír. Národní muzeum – Náprstkovo muzeum, Prága, ltsz. 56123a

4 | Krisna Rádhá lába előtt. Kálíghát, Kalkutta, 19. század. Akvarell, papír. Národní muzeum – Náprstkovo muzeum, Prága, ltsz. 56121

5 | A gyermek Krisna átkel a Jamuná folyón. Calcutta Art Studio Press, Kalkutta, 1880 körül

6 | Rádzsá Ravi Varmá (1849–1906) 1904-ben. Képeslap, Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

7 | Ravi Varmá: *A zenészek galaxisa,* 1889. Sri Jayachama Rajendra Art Gallery, Mysore. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

8 | A Faust német gyorsnyomda. A Ravi Varmá Nyomdában két hasonló szerkezet működött 1900 körül. Illusztráció, Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

9 | Y. M. Kadnikar: Fritz Schleicher (1862–1936) portréja, 1932 körül. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

10 | M. Dhurandhar: *Visvámitra és Ménaká.* Ravi Varma Press, Karlá-Lónávalá, 1905 körül. Olajnyomat, 48,5×34 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

11 | M. A. Joshi: *Bál Gangádhar Tilak.* Ravi Vijaya F. A. L. Works, Ghátkópar, 1900 körül. Olajnyomat, 27×19 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

12 | *Sivádzsí Mahárádzs.* Ravi Varma Press, Ghátkópar, 1900 körül. Olajnyomat, 51×36,5 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

13 | A meggyilkolt Gándhí örök álmát alussza India Anya ölében. Sudhir Chowdhury: *Bapuji in eternal sleep.* SNS, Kalkutta, 1948 körül. Színes nyomat, 24×18,5 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

14 | Naga Cartoon „Big Serpent” (Nagy kígyó) tűzijátékos doboz. The Ratha Fire Works Industries, Sivakasi, 1960-as évek. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

15 | A Ravi Varma Press *Damajantí* című képének eredeti „rózsaszín” nyomóköve. Erwin Neumayer felvétele, 1992

155. oldal | *A nyolckarú istennő (Astabhudzszá déví).* Ravi Varma Press, Malvalí-Lónávalá, 1910 körül. Olajnyomat, 24,5×34,5 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

DZSAJPURI MÁRVÁNYSZOBROK

1 | Visnu és Laksmí. Dzsajpur, Rádzsasztbán, 18–19. század. Festett márvány, 64,5×20,5×11 cm. Ágai Béla és felesége gyűjteményéből, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 58.202.1

2 | Párvatí. Dzsajpur, Rádzsasztbán, 18–19. század. Festett márvány, 12×6,5×5 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 230

3 | *Lingajóni.* Dzsajpur, Rádzsasztbán, 18–19. század. Festett márvány, 8,5×12,5×8 cm. Hopp Ferenc gyűjtése (?), Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 56.47.1

4 | Dzsajpuri márványszobrok egy ismeretlen műkereskedés vagy egy világiállítás katalógusából, 19. század vége – 20. század eleje. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, M 2533

VÁLÓCZI RÓBERT: INDIA – EGY NÉV, EGY FORMA, EGY ISTENNŐ

158. oldal | Sudhir Chowdhury: *Sahíd szmírti* (Emlékezés a mártírokra). Néhrú és India Anya, lábainál mártírok levágott fejei. SNS, India, 1945 körül. Színes nyomat, 26×19 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

1 | Hindusztán és Bengál új térképe (Neueste Karte von Hindostan, Bengalen), Jacob (James) Rennell nyomán. F. A. Schrämbel-atlasz, Bécs, 1788. Papír, színezett rézmetszet. 120×160 cm (négy szelvény együtt). Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2016.19.1

2 | Bhúdéví. Dél-India, késő Csóla-kor, 13–14. század. Bronz, 16,6×6×5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 51.73.1

3 | Varáha (Vadkan), Visnu harmadik megtestesülése *(avatára).* Kelet-India, 15–16. század. Szürke pala, 32×18,5×12,5 cm. Schwaiger Imre ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2077

4 | India szelvényének kartusa, amelyen Britannia veszi át a tudás könyveit, a *sásztrákat* (Shaster) India bennszülötteitől. F. A. Schrämbel-atlasz, Bécs, 1788

5 | *Bhárat Mátá* (India Anya), Abaníndranáth Tagore festménye (1905) nyomán. Lakhnaú, 1911. Színes litográfia, 20×11 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

6 | Sokszorosított istenképmás egy hindú ház falán. J. J. Belnos: *Twenty four Plates Illustrative of Hindoo and European Manners in Bengal*, 14. tábla, 1832

7 | Siva megmenti Márkandéját a haláltól. Nyugat-India, 19. század. Tempera, papír, 39,4×30 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8011

8 | Siva megmenti Márkandéját a haláltól. India, 19. század. Rézdombormű, 42,5×36 cm. Dr. Fectick Ottó ajándéka, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 54.188.1

9 | Siva megmenti Márkandéját a haláltól. Ravi Varma Press, India, 1900 körül. Olajnyomat, 39,5×28,5 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

10 | Prabhu Dayal: *Bháratudhár* (India megszábadítása). Ebben a parafrázisban Siva helyét Gándhí veszi át, aki megvédelmezi India Anyát a brit katonával szemben. Lakshmbilas Press, Kalkutta, 1945 körül. Monokróm nyomat, 49×32,5 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

11 | Sardar Sobha Singh: *Bhárát Mátá* (India Anya). Mehta Art Press, Delhi, 1950 körül. Színes nyomat, 33×23 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

12 | Amritá Sérgil: *Mother India* (reprodukció). 80,5×65,2 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5848-2013

DZSÁMINÍ RÁJ - CÍM NÉLKÜL (BENGÁLI ANYA)

1 | Dzsáminí Ráj: Cím nélkül (Bengáli anya), 1960-as évek. Tempera, papír, 71×38,7 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 65.102.1

NŐK ÉS ISTENNŐK A MODERN KORBAN

VAJDOVICH GYÖRGYI: ISTEN, EMBER VAGY SZUPERHŐS? *RÁMÁJANA-ÁTIRATOK A KORTÁRS BOLLYWOODI FILMBEN*

174. oldal | Ráma, Laksmana, Szítá és Hanumán. Sharma Picture Publication, Bombay, 1980-as évek. Színes nyomat, 25×18 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5420-2007

1 | A *Main Hoon Na* (Én itt vagyok!) plakátja, 2004. Rendezte Farah Khan

2 | A *Ra.One* plakátja, 2011. Rendezte Anibhav Sinha

3 | A *Raavanan* tamil plakátja, 2010. Rendezte Mani Ratnam

4 | *Vajon [mindent] Rávanában lakozik egy Ráma? Dönts el!... ma!* A *Raavan* hindí verziójának plakátja, 2010. Rendezte Mani Ratnam

5 | Szítá férjválasztása (*Szítá szvajamvara*). Sharma Picture Publication, Bombay, 1980-as évek. Színes nyomat, 25×18,2 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5423-2007

6 | Szítá elrablása (*Szítá haran*). Hem Chander Bhargava, Delhi, 1980-as évek, Színes nyomat, 35,6×25,4 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5451-2007

7 | Ráma és Rávana összecsapása (*Rám Rávan Szangrá*m). Sharma Picture Publication, Bombay, 1980-as évek. Színes nyomat, 35,5×24,8 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5435-2007

SZANTÓSI MÁ

1 | Éljen Szantósi Má! (*Dzsaj Szantósi Má*). SPP, India, 1980-as évek. Színes nyomat, 50×40 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5483-2007

SZIVÁK JÚLIA: LÁNYOK, ANYÁK, ISTENNŐK – NŐI POLITIKUSOK INDIÁBAN

190. oldal | N. L. Sharma: *India miniszter-elnöke*. Indirá Gándhí életútja. India, 1984 körül. Színes nyomat, 32×45 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

1 | Szónijá Gándhí és fia, Ráhul Gándhí leróják tiszteletüket Indirá Gándhí képe előtt. Újdelhi, 2014. Prekash Singh felvétele. Forrás: AFP/Europress

2 | Ez a választási gyűlésre készült zászló Májávatit, valamint az elefánt által szimbolizált BSP pártot a történelmi dalit ötokség birtokosaként ábrázolja azzal, hogy a múlt dalit aktivistáit is szerepelteti és Májávatí választási szövetségeseiként mutatja be őket. Gorakhpur, 2012. Prakash Singh felvétele. Forrás: AFP/Europress

3 | Épülnek Májávatí szobrai a noidai Ambédkar emlékparkban, 2011. Forrás: AFP/Europress

4 | Indirá Gándhí a Kongresszus Párt választási plakátján. Bombay, 1972. Forrás: Europress

5 | A Kongresszus Párt új választási szimbóluma. Forrás: Wikimedia Commons

6 | Indirá Gándhí alakja összemosódik India térképével. Delhi, 1985. Raghu Rai felvétele. Forrás: Magnum Photos

7 | Szikh választópolgár politikai gyűlésen, a háttérben Szónijá Gándhí mint Laksmíbái, a legendás 19. századi rádvspút királyné. Delhi, 2006. Kamal Kishor felvétele. Forrás: Reuters

BOMBAYI BAZÁR

1 | Dísztl. Középen Rádhá és Krisna, körben Visnu megtestesülései és más mitologikus jelenetek. Maharástra, 18–19. század. Réz, zománc, 77×10 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 51.119.1

2 | Régiségbolt Bombayban, az 1950-es években. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, F 2016.49

3 | Annapúrná. Maharástra, 19. század. Bronz, 8,2×4,5×3,3 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6584

4 | Istennő. Maharástra, 19. század. Bronz, 5,6×3,3×2,4 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6583

5 | Bhúdéví vagy Párvatí. Maharástra, 19. század. Bronz, 10×4,5×3,2. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 74.26.1

6 | Olajlámpás, rajta az elefántos Laksmí istennővel (Gadzsalaksmí). Benáresz, 19. század. Bronz, 12,8×8,8×12 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2254

7 | Laksmí. Maharástra, 19. század. Bronz, 13,8×5,3×4,5 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 6638

SÁGI PÉTER: NŐK, ÍRÓNŐK ÉS MAMTÁ KÁLIJÁ AZ „1960 UTÁNI” HINDÍ IRODALOMBAN

204. oldal | Visnu és Laksmí. Nyugat-India, 18–19. század. Akvarell, papír, 13,2×12,4 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 54.30.1

1 | Mamtá Kálija delhi otthonában, 2016. A szerző felvétele

2 | Nőalak. Dzsaina épületdísz. Gudzsarát, 17–18. század. Faragott, festett fa, 78×25×19 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2105

3 | Nőalak kísérvével. Dzsaina épületdísz. Gudzsarát, 17–18. század. Faragott, festett fa, 78×25×21 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 2109

A HINDŰ ESKÜVŐ

1 | Asszámi menyasszonyi ruhát bemutató baba. International Dolls Museum, Delhi, 20. század második fele. Textil, fa, festett gipsz, 37,5×13×10,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, A 1143

2 | Bengáli menyasszonyi ruhát bemutató baba. International Dolls Museum, Delhi, 20. század második fele. Textil, fa, festett gipsz, 40,5×13×10,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, A 1146

3 | Himácsal pradési menyasszonyi ruhát bemutató baba. International Dolls Museum, Delhi, 20. század második fele. Textil, fa, festett gipsz, 38,5×13×10,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, A 1156

4 | Hajderábádi menyasszonyi ruhát bemutató baba. International Dolls Museum, Delhi, 20. század második fele. Textil, fa, festett gipsz, 38×13×10,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, A 1158

5 | Keralai menyasszonyi ruhát bemutató baba. International Dolls Museum, Delhi, 20. század második fele. Textil, fa, festett gipsz, 38×13,5×10 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, A 1167

NIKKY-GUNINDER KAUR SINGH: AZ OKTATÁS ISTENNŐJE ÉS A LÁNYOK OKTATÁSA

218. oldal | Szaraszvatí kísérvével. Nyugat-India, 19. század. Tempera, papír, 39,8×30,2 cm. Hopp Ferenc gyűjtése, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, ltsz. 8016

1 | M. L. Sharma: *Szaraszvatí*. Naptár. India, 1937. Színes nyomat, 47×37 cm. Neumayer & Schelberger Gyűjtemény, Bécs

2 | Abhisék Szingh: *Szaraszvatí*. 2013. Tus, papír, 122×183 cm

3 | Paromita Vohra – Ram Devineni – Dan Goldman: *Priya’s Mirror* (Prija tükre). Címlap. Rattapallax, 2016

4 | *Vínán* játszó Szaraszvatí. Kálíghát festmény. Kalkutta, 1870-es évek. Akvarell, papír, 46,5×27,6 cm. Národní muzeum – Náprstkovo muzeum, Prága, ltsz. 56105

5 | A szerző az amerikai egyesült államokbeli washingtoni Indonéz Nagykövetség kertjében álló Szaraszvatí-szobor előtt. A szerző felvétele, 2017

6 | Szaraszvatí. India, 1980-as évek. Színes nyomat, 50×39,5 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum Adattára, Budapest, Ad/5485-2007

EPILÓGUS

ABHISÉK SZINGH: INDIA ISTENEI EGY KORTÁRS MŰVÉSZ SZEMÉVEL

1 | Abhisék Szingh: *Ádisakti*. 2016. Akril, gouache, vászon, 137×91 cm

2 | Abhisék Szingh: *Krishna – A Journey Within* (Krisna – Belső utazás) borítóképe. 2012. Image Comics.

3 | Abhisék Szingh: *Bhagavatí*, 2013. Akrilfesték, gouache, vászon, 180×120 cm

4 | Abhisék Szingh: *Trisakti*, 2014. Tinta, vászon, 460×180 cm

5 | Abhisék Szingh a *Trisakti* mellett, 2014

6 | Abhisék Szingh: *Kálí*, 2007. Tinta, papír, digitális színezés, 61×56 cm

7 | Abhisék Szingh: *Bhadrakálí*, 2014. Akrilfesték, gouache, tinta, vászon 180×120 cm

8 | Abhisék Szingh: *Durgá békében*, 2014. Akrilfesték, gouache, vászon, 180×120 cm

HFM Könyvtár
20230530

HFM Könyvtár
20230530